

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

*Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων ενόψει της συζήτησης για
την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*

**Επιμέλεια : Παπαγεωργίου Απόστολος
Α.Μ. : 7105Μ004**

**Επιβλέπων Καθηγητής
Ηλίας Νικολόπουλος**

Αθήνα 2009

Προλογικό σημείωμα

«Η υπό των δικαστηρίων εξέταση της συνταγματικότητας των νόμων και η υπ' αυτών μη εφαρμογή νόμου αντισυνταγματικού αποτελεί την σπουδαιότερη εγγύησιν καθ' όσον αφορά εις την τήρησιν των συνταγματικών διατάξεων ιδίως των υπό του συντάγματος καθιερουμένων ατομικών ελευθεριών και την ασφαλεστάτην προστασίαν των δικαιωμάτων των μειονοψηφιών».

Σαρίπολος Ν. Νικόλαος

«Το σοβαρότερον πλεονέκτημα του θεσμού, είναι ότι θεωρείται γενικώς μεν έρεισμα της μειοψηφίας και στοιχείον αντιστάσεως κατά της κομματικής κυριαρχίας επί του κράτους, ειδικώτερον δε μέσον προστασίας της ελευθερίας υπέρ των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων, εναντίον της παντοδυναμίας της νομοθετικής εξουσίας. Αληθώς ως ενδοκρατικών στοιχείον αντιστάσεως των μειονοψηφιών κατά της νομοθετικής θελήσεως του πλειοψηφούντος κόμματος η προσφυγή εις την έρευναν της συνταγματικότητας των νόμων ενέχει πολλήν αξίαν, είτε θεωρηθή ως ειλικρίνης τάσις σεβασμού προς την συνταγματικήν υπεροχήν του Δικαίου, είτε χρησιμεύη ως όπλον αμύνης υπέρ πολιτικών ιδεών. Και μάλιστα, υπό την άποψιν ταύτην, ημπορεί να λεχθεί ότι θεωρητικώς τόσον περισσότερον ουσιαστική θα είναι η προστασία της μειοψηφίας διά της προσφυγής ταύτης, όσον το αρμόδιον δικαστήριο είναι περισσότερον αντιπολιτικόν».

Σβώλος Αλέξανδρος

«Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων δεν αποτελεί εγγύησιν μόνον της τηρήσεως του Συντάγματος, αλλά και του διέποντος το πολίτευμα δημοκρατικού πνεύματος, καθ' όσον δι' αυτού εξασφαλίζεται η κατά το δίκαιον άσκησις των κρατικών λειτουργιών και δι' αυτού αποτρέπεται η αυθαιρεσία. Άνευ του ελέγχου θα ηδύνατο μια αδίστακτος πλειοψηφία της Βουλής να ερμηνεύση κατά το εκάστοτε κομματικόν της συμφέρον το Σύνταγμα, να περιορίζη τα εκ του Συντάγματος απορρέοντα δικαιώματα της μειοψηφίας και να περιστέλλη τας λαϊκάς ελευθερίας, μεταβάλλουσα ούτω το Κράτος δικαίου εις Κράτος αυθαιρεσίας».

Σγουρίτσας Χρήστος

Την εγγυητική λειτουργία του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είχε έγκαιρα διαγνώσει και υπογραμμίσει η ελληνική συνταγματική θεωρία, η οποία είδε με ιδιαίτερη συμπάθεια τον θεσμό και τον αγκάλιασε, όπως και η ελληνική κοινωνία με ζέση, προσβλέποντας σ' αυτόν με εμπιστοσύνη, επειδή τον θεωρούσε μηχανισμό προάσπισης των δικαιωμάτων τους.

Είναι πάντως ενδεικτικά για την εγγυητική, κατά βάση, αποστολή του θεσμού τα όσα σχετικά έγραφαν ο Σαρίπολος και ο Σβώλος. Ο

πρώτος χρησιμοποιώντας το γνωστό του δωρικό ύφος συμπυκνώνει σε λίγες γραμμές τη νομιμοποίηση και τον σκοπό του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας, ενώ ο Αλέξανδρος Σβώλος, ακόμη πιο κατηγορηματικός από τον Σαρίπολο, τονίζει με ενάργεια την πολιτική σημασία του θεσμού. Εξάλλου, και ο Σγουρίτσας επαναλαμβάνει τα ίδια περίπου στο σύγγραμμά του Συνταγματικό Δίκαιο.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια καθιερώθηκε στην Ελλάδα, επειδή θεωρήθηκε τόσο από τη θεωρία, τη νομολογία, αλλά και από τους πολίτες ως θεμελιώδους σημασίας εγγύηση αφενός μεν για την τήρηση και φύλαξη της συνταγματικής νομιμότητας, αφετέρου δε για την προστασία των συνταγματικών ελευθεριών και των δικαιωμάτων της μειοψηφίας απέναντι στη νομοθετική παντοδυναμία και τις καταχρήσεις της κυβερνητικής πλειοψηφίας. Η προστασία των δικαιωμάτων αυτών ανατέθηκε στη δικαστική εξουσία, και συγκεκριμένα μια διαδικασία τελικής κρίσης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια των διατάξεων τυπικού νόμου, την οποία ανέθεσε το Σύνταγμα του 1975 στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ή στην μετέπειτα συγκρότηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου εάν πραγματοποιηθεί, επειδή αυτή είναι αρμόδια να εφαρμόζει τους νόμους επιλύοντας διαφορές λόγω του ότι διαθέτει τη μεγαλύτερη δυνατή ανεξαρτησία απέναντι στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία και επειδή διατηρεί θεσμικά τις μεγαλύτερες αποστάσεις από τις πολιτικές επιρροές και την κομματική αντιδικία, και έτσι παρέχει κατά συνέπεια τα περισσότερα εχέγγυα αμερόληπτης κρίσης.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μία προσπάθεια διαπραγμάτευσης των ζητημάτων που τέθηκαν παραπάνω, χωρίς φυσικά να φιλοδοξεί να

εξαντλήσει το σύνολο των παραμέτρων τους. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη διαρθρώνεται ως εξής:

- Το **1^ο Κεφάλαιο** συνιστά μια αποτύπωση της ιστορικής πορείας του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων κατά τα παλαιότερα Συντάγματα καθώς επίσης οριοθετούνται τα θεμελιακά στοιχεία, τα είδη και οι αρχές αυτών που θα διαμορφώσουν τις θεματικές ενότητες και γενικά την «ύλη» του θέματος.

- Στο **2^ο Κεφάλαιο** παρουσιάζονται τα συνταγματικά θεμέλια, τα υποκείμενα, τα αντικείμενα, η διαδικασία από τα δικαστήρια, η έκταση και οι συνέπειες των αποφάσεων των δικαστηρίων κατά την άσκηση του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

- Στο **3^ο Κεφάλαιο** γίνεται μια συστηματική και εννοιολογική προσέγγιση του συστήματος του συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων με την ίδρυση του ΑΕΔ, παραθέτοντας παράλληλα με τη νομολογία του δικαστηρίου και καταγραφή των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων από την εφαρμογή του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

- Στο **4^ο Κεφάλαιο** παρουσιάζεται η οργάνωση και λειτουργία ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα και αναλύεται το περιεχόμενο των προτάσεων των κομμάτων και η κριτική αυτών καθώς και αν κρίνεται σκόπιμη και αναγκαία η ίδρυσή του.

- Τέλος, το **5^ο Κεφάλαιο** ασχολείται με τη συνοπτική συγκριτική - ιστορική εξέταση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και γίνεται αναφορά του θεσμού σχετικά με τις συνταγματικές επιλογές χωρών μελών και μη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

(οι αριθμοί παραπέμπουν σε σελίδες)

Προλογικό σημείωμα.....	5
Πίνακας Περιεχομένων.....	8
Συντομογραφίες.....	12
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΝΟΙΑ, ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

1.Ιστορικές καταβολές του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα.....	16
2.Η νομική υπεροχή του Συντάγματος και ο έλεγχος της συνταγματικότητας: έννοια και βασικές διακρίσεις.....	21
2.1.Καταγραφή των διαφόρων δυνατών μορφών ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου (εν τω κόσμω του λόγου).....	24
2.2.Τα είδη του ελέγχου.....	25
2.3.Τα είδη της συνταγματικότητας.....	27
2.4.Τα είδη του νόμου.....	29
3.Οι πρώτες αποφάσεις των Ελληνικών Δικαστηρίων για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.....	32
4.Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα στο σύστημα συγκριτικού δικαίου.....	34

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΗ ΤΟΥ 1975

1.Εισαγωγή.....	38
2.Η θεμελίωση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.....	40
2.1.Το σύστημα του διάχυτου, συγκεκριμένου,	

παρεμπίπτοντος και διαπιστωτικού (δηλωτικού) ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων κατά το Σύνταγμα του 1975.....	41
2.1.1.Οι συνταγματικές sedes materiae του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια.....	43
2.1.1.1.Η αρχή του Κράτους Δικαίου.....	44
2.1.1.2.Ειδικότερα τα άρθρα 93§4 και 87§2 Σ.....	48
2.1.2.Τα υποκείμενα του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων – Έννοια του όρου «δικαστήρια» κατ’ άρθρο 93§4 Σ.....	50
2.1.2.1.Τα κοινά δικαστήρια των τριών βαθμών δικαιοδοσίας σε όλες τις βαθμίδες.....	50
2.1.2.2.Τα ειδικά κατά το Σύνταγμα Δικαστήρια.....	51
2.1.2.3.Τα ειδικά κοινά Δικαστήρια.....	52
2.1.2.4.Ο έλεγχος συνταγματικότητας από τις Ολομέλειες των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων (Συμβουλίου της Επικρατείας, Αρείου Πάγου, Ελεγκτικού Συνεδρίου).....	52
2.1.3.Το αντικείμενο του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων-Έννοια του όρου «νόμος» κατά το άρθρο 93§4 Σ.....	55
2.1.4.Διαδικασία του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια.....	55
2.1.5.Έκταση του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.....	56
2.1.6.Συνέπειες των αποφάσεων των δικαστηρίων κατά την άσκηση του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.....	57
3.Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων από άλλα όργανα της Πολιτείας.....	59
4.Το «τεκμήριο» συνταγματικότητας των νόμων.....	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΑΠΟ ΤΟ Α.Ε.Δ.

1.Εισαγωγή.....	65
2.Η ίδρυση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου (ΑΕΔ) με το άρθρο 100Σ. - Ειδικό Δικαστήριο ή οιονεί «Συνταγματικό Δικαστήριο»;.....	65
2.1.Η διαδικασία του δικαστηρίου γενικά.....	67

2.1.1.Προυποθέσεις.....	68
2.1.2.Η δικονομική πρόσβαση προς το ΑΕΔ.....	70
2.1.3.Η απόφαση του Α.Ε.Δ.- έννομες συνέπειες.....	71
2.1.4.Νομολογία του ΑΕΔ.....	78
3.Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα από τη μέχρι τώρα εφαρμογή του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.....	82
4.Αναγκαιότητα μεταρρύθμισης του υπάρχοντος συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων;.....	89

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΙΔΡΥΣΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΤΟΜΗ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ Η «ΩΔΙΝΕΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ ΕΤΕΚΕ ΜΥΝ»;

1.Εισαγωγή.....	93
2.Η ίδρυση και λειτουργία ενός συνταγματικού δικαστηρίου στα πλαίσια του ισχύοντος συστήματος.....	95
2.1.Πλεονεκτήματα ίδρυσης ενός συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα.....	102
2.2.Η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου.....	106
2.2.1.Η ανάγκη θεσμικού περιορισμού της δεσμευτικότητας των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου.....	106
2.2.2.Η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου κατά τη διαδικασία επίλυσης συνταγματικών διαφορών που δεν αφορούν τη συνταγματικότητα νόμου.....	106
2.2.3.Η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.....	109
2.2.4.Το θεσμικό πλαίσιο της δεσμευτικότητας και εκτέλεσης των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου.....	113
2.3.Η οργάνωση του συνταγματικού δικαστηρίου.....	114
2.3.1.Βασικές αρχές της οργάνωσης του συνταγματικού δικαστηρίου.....	114
2.3.2.Η συγκρότηση του συνταγματικού δικαστηρίου.....	115
2.3.3.Οι αρμοδιότητες του συνταγματικού δικαστηρίου.....	117
2.3.4.Η σκοπιμότητα ιδρύσεως του συνταγματικού δικαστηρίου.....	121
2.4.Οι μέχρι τώρα προτάσεις των κομμάτων.....	124

2.5.Κριτική των προτάσεων.....	128
3.Ασφάλεια Δικαίου ή Κράτος Δικαίου;.....	130
4.Αντί Συνταγματικού δικαστηρίου νέος νόμος για το ΑΕΔ;.....	134

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΣΕ ΧΩΡΕΣ ΜΕΛΗ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

1.Εισαγωγή.....	141
1.1.Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων σε χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	142
1.2.Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων σε άλλα Κράτη.....	149
Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	153
Παράρτημα.....	158
Πρακτικά Συνεδριάσεως του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου	
Αποφάσεις Α.Ε.Δ. υπ' αριθμ: I.	4/2006
II.	5/2005
III.	4/2005
IV.	1/2005
V.	23/1997
VI.	22/1997
VII.	65/1995
VIII.	64/1995
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	184
I.Ελληνόγλωσση.....	184
II.Αλλοδαπή.....	188
III.Ηλεκτρονική.....	189

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Ε.Δ.	Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
Α.Π.	Άρειος Πάγος
άρθ.	άρθρο
Αρμ.	Αρμενόπουλος
βλ.	βλέπε
BverfGe	(Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας)
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
εδ.	εδάφιο
Ελ.Σ	Ελεγκτικό Συνέδριο
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη
Επ.Δ.Δ.Δ	Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου
επ.	επόμενα
Ε.Δ.Δ.Α.	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων Ανθρώπου
Ε.Σ.Δ.Α.	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων Ανθρώπου
Ε.Ε.Ν.	Εφημερίς Ελλήνων Νομικών (περιοδικό)
GG	Grundgesetz
ΚΑΕΔ	Κώδικας περί του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου
ΚΔΔ	Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας
ΚπολΔ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ν.	νόμος
NoB	Νομικό Βήμα
ΝΠΔΔ	Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
οπ.π	όπου παραπάνω
παρ.	παράγραφος (επίσης §)
πρβλ	παραβάλε
ΠτΔ	Πρόεδρος της Δημοκρατίας
Σ.Ε ή ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΣΔ	Συνταγματικό Δικαστήριο
Σύντ.	Σύνταγμα
ΤοΣ	Το Σύνταγμα (Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξεως)
σελ.	σελίδα
τεύχ.	τεύχος
τόμ.	τόμος

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το ζήτημα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων έχει απασχολήσει τόσο την ελληνική έννομη τάξη όσο και τη διεθνή κοινότητα. Αποτελεί ένα όχι μόνο νομικό, αλλά και βαθιά πολιτικό πρόβλημα, που άπτεται της ομαλής λειτουργίας ενός δημοκρατικού πολιτεύματος και ενός κράτους δικαίου που διαπνέεται από τη φιλελεύθερη ιδεολογία στις σχέσεις ατόμου και κράτους αναγνωρίζοντας δικαιώματα στο μεν που περιορίζουν αντιστοίχως την εξουσία του δε, καθώς και των σχέσεων του συνόλου των εξουσιών, δηλαδή της Νομοθετικής, της Εκτελεστικής και της Δικαστικής, ιδίως της Δικαστικής με τη Νομοθετική. Έχει γίνει κατά καιρούς αντικείμενο αντιπαράθεσης όχι μόνο στους νομικούς αλλά και σε πολιτικούς κύκλους πολλών χωρών, όπου παρουσιάζεται το εκτενές φαινόμενο ιδρύσεως ειδικής δικαιοδοσίας δικαστηρίων, επιλαμβανομένων ειδικά και αποκλειστικά υποθέσεων με αντικείμενο το Συνταγματικό Δίκαιο, των λεγόμενων Συνταγματικών Δικαστηρίων.

Έκτοτε το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και της λειτουργίας της Συνταγματικής Δικαιοσύνης βρίσκεται στο επίκεντρο νομικοπολιτικών συζητήσεων σχετικά με το πεδίο έντασης μεταξύ αφενός της αρχής του Κράτους Δικαίου και των ειδικότερων εκφάνσεών της, δηλαδή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών (η περί τας αρχάς διαίρεσις, κατά την ορολογία του Αριστοτέλη¹), της αρχής της υπεροχής του Συντάγματος και της φιλελεύθερης αρχής που νοείται στα σύγχρονα πολιτεύματα ως

¹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Δ, 15.

προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και της Δημοκρατικής αρχής αφετέρου και της ειδικότερης έκφασής της, της αρχής της Λαϊκής κυριαρχίας², η οποία στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα βρίσκει την προέκτασή της στην Κοινοβουλευτική Αρχή.³ Δεν είναι λίγες οι φορές που οι δικαστές, είτε στο πλαίσιο ενός συστήματος διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, είτε κυρίως στο πλαίσιο ενός συστήματος συγκεντρωτικού ελέγχου ανατεθειμένου στα Συνταγματικά Δικαστήρια, ισορροπούν σε τεντωμένο σχοινί, γνωρίζοντας ότι ενδεχόμενη απόφασή τους υπέρ της συνταγματικότητας ενός νόμου, θα δυσαρεστήσει όσους θίγονται από τον νόμο αυτόν, από την άλλη πλευρά, όμως, γνωρίζουν ότι εάν η απόφασή τους είναι υπέρ της αντισυνταγματικότητας του νόμου θα δυσαρεστήσει εν πρώτοις το Κοινοβούλιο ως φορέα λαϊκής κυριαρχίας που το ψήφισε και γενικότερα όλους εκείνους οι οποίοι αντλούν οφέλη από αυτόν. Όσο δε περισσότερο οργανωμένα είναι τα συμφέροντα που ικανοποιούνται από την αποδοχή ή την απόρριψη του νόμου ως (αντι)συνταγματικού, τόσο μεγαλύτερη γίνεται η ένταση από μία δικαστική απόφαση, που έχει ως αντικείμενο την (αντι)συνταγματικότητα ενός νόμου. Η ένταση επαυξάνει και η ισορροπία για τον Δικαστή καθίσταται δυσκολότερη όταν ο νόμος έχει γίνει αντικείμενο πολιτικής και κομματικής αντιπαράθεσης, και μάλιστα πρόσφατης, εντός και εκτός Κοινοβουλίου, οπότε η όποια απόφαση των δικαστών θα δυσαρεστήσει είτε την κυβερνητική πλειοψηφία, είτε την Αντιπολίτευση, με ό,τι αυτό (ευνοήτως) συνεπάγεται.

² Σύνταγμα της Ελλάδας, Ιανουάριος 2005. Άρθρο 1§ 2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία.

³ βλ. Κώστα Γ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα - Κομοτηνή 2004, σελ.328-330, πρβλ Σύνταγμα της Ελλάδας, Ιανουάριος 2005. Άρθρο 1§ 3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον Λαό και υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους, προβλέπει όμως στην ίδια διάταξη ότι οι εξουσίες αυτές ασκούνται με τον τρόπο που ορίζει το Σύνταγμα.

**ΕΝΝΟΙΑ, ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ
ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΝΟΙΑ, ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

1.Ιστορικές καταβολές του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων καθιερώθηκε για πρώτη φορά στον κόσμο στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Εναρκτήριο λάκτισμα αποτέλεσε η περίφημη απόφαση του έτους 1803 στην υπόθεση Marbury κατά Madison του ιστορικού αρχιδικαστή Marshall του Supreme Court της Ουάσινγκτον που αναγνώριζε στους Αμερικάνους δικαστές την εξουσία ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων επειδή έχουν υποχρέωση να εξασφαλίζουν τον σεβασμό προς το Σύνταγμα⁴, το οποίο αποτελεί γραπτό θεμελιώδη νόμο ενός κράτους, έχει αυξημένη τυπική ισχύ και υπερέχει έναντι των άλλων κανόνων δικαίου⁵. Ο αρχιδικαστής Marshall διακήρυξε με σαφήνεια ότι α)αποστολή των δικαστηρίων είναι η ερμηνεία των νόμων για να τους εφαρμόζουν στις περιπτώσεις που φέρονται ενώπιόν τους, β)όταν οι συγκρουόμενες διατάξεις είναι ισοδύναμες, εφαρμόζονται οι κλασικές αρχές «lex

⁴ βλ. Κωνσταντίνο Λ. Γεωργόπουλο, *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, 10^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 1999, σελ.431,πρβλ. ακόμη Βάσσο Μ. Ρώτη , *Αναφορές στη δυναμική του Συντάγματος*, Αθήνα – Κομοτηνή 1998, σελ.9. Στην Ελλάδα γενέθλια δικαστική απόφαση που εξέτασε την αντισυνταγματικότητα νόμου είναι η ΑΠ 23/1897,Θ.1897,σελ.329.Την ίδια στάση ακολούθησε και το ΣτΕ με την πρώτη του ιστορική απόφαση που εξέδωσε κατά την ίδρυση του με πρόεδρο τον Ρακτιβάν το 1929.

⁵ βλ. Αντώνη Μ. Παντελή, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνα 2005, σελ.14.

posterior derogat legi priori» και «lex specialis derogat legi generali», γ) όταν οι συγκρουόμενοι κανόνες δεν είναι ίσοι, ισχύει ο ισχυρότερος «lex superior derogat legi inferiori», δ) έργο του δικαστή που βρίσκεται μπροστά σε σύγκρουση νόμου προς το Σύνταγμα, είναι να αρνηθεί την εφαρμογή του πρώτου χάριν εφαρμογής του δεύτερου⁶.

Στην Ελλάδα, τα Συντάγματα του 1844, του 1864, του 1911 και του 1952 δεν περιείχαν διάταξη που να αναγνωρίζει στα δικαστήρια αρμοδιότητα να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων. Όσον αφορά το Σύνταγμα του 1844 που καθιέρωνε πολίτευμα συνταγματικής μοναρχίας αυτό ήταν φυσικό, χαρακτηριστική δε ήταν η απόφαση του Αρείου Πάγου 198 του 1847, στην οποία υπογραμμιζόταν ότι, σύμφωνα με τις επιταγές του συνταγματικού δικαίου, τα δικαστήρια δεν μπορούσαν να ελέγξουν κατά το περιεχόμενο τους τις πράξεις των νομοθετικών οργάνων διότι δεν μπορεί να υποτεθεί ότι η εξουσία που εκπροσωπεί την κυριαρχία του έθνους παραβιάζει τον νόμο. Η εικόνα βέβαια αυτή άλλαξε ριζικά με την καθεστωτική μεταβολή που επήλθε, αφού πραγματοποιήθηκε η εκθρόνιση του Όθωνα το 1862 και η καθιέρωση του πολιτεύματος της βασιλευομένης δημοκρατίας με το Σύνταγμα του 1864, παρέχοντας στα δικαστικά όργανα την δυνατότητα της καθιέρωσης στην πράξη του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων⁷.

Ειδικότερα ο Άρειος Πάγος με την απόφασή του 18 του 1871 δέχθηκε για πρώτη φορά - εισάγοντας μ' αυτό τον τρόπο την αμερικάνικη νομολογία στην Ευρώπη - ότι η Δικαστική εξουσία δεν μπορεί να θεωρήσει ισχυρή νομοθετική ρύθμιση που το περιεχόμενό της είναι

⁶ βλ. Βλάσσιο Ι. Παπαρηγορίου, *Συνταγματική Δικαιοσύνη, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων – συγκριτική θεώρηση*, σε 'Σύνταγμα και Πολιτεία', 5, τεύχ. α', Αθήνα 1983, σελ.17.

⁷ βλ. Ανδρέα Ν. Λοβέρδο, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας (1828-1975)*, Αθήνα – Κομοτηνή 2000, σελ.34 επ.

σαφώς αντίθετο προς κάποια διάταξη του Συντάγματος που είναι προικισμένη με ανώτερη ισχύ, ενώ στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλες αποφάσεις του Αρείου Πάγου, όπως η 1401 του 1878, η 1073 του 1883 και ιδίως η 23 του 1897⁸. Στην χώρα μας ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με την υπ' αριθμ. 23/1987 απόφαση του Αρείου Πάγου (ΑΠ)⁹ γίνεται δεκτό ότι τα δικαστήρια δύνανται να ελέγξουν εάν η υπό την κρίση τους νομοθετική διάταξη είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και να μην την εφαρμόζουν, εάν διαπιστώσουν ότι είναι αντισυνταγματική¹⁰. Ανάλογη ήταν η στάση του Συμβουλίου της Επικρατείας στην πρώτη από τη λειτουργία του απόφαση το 1929¹¹. Από τότε όλα τα δικαστήρια όλων των βαθμών δικαιοδοσίας τήρησαν την ίδια στάση. Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να αναφερθεί και η άποψη του πρώτου καθηγητή του συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών σχετικά με το νόμο που αντιτίθεται στο Σύνταγμα. Έτσι λοιπόν ο Ν. Σαρίπολος υποστήριξε ότι ο δικαστής όταν αντιμετωπίζει νόμο αντίθετο προς συνταγματικές διατάξεις είναι υποχρεωμένος να μη τον εφαρμόσει, επειδή το Σύνταγμα υπερτερεί έναντι των νόμων εξαιτίας της αυστηρότητάς του και επειδή στο άρθρο 44 του Συντάγματος του 1864 όριζε ότι «ο βασιλεύς δεν έχει άλλας εξουσίας ειμή όσας τω απονέμει ρητώς το Σύνταγμα και οι συνάδοντες προς αυτό ιδιαίτεροι νόμοι», προσθέτοντας ακόμη ότι η δικαστική απόφαση που χαρακτηρίζει κάποιο νόμο σαν αντισυνταγματικό, αποτελεί πρόκληση προς την νομοθετική εξουσία να τον καταργήσει ή να τον τροποποιήσει. Την ίδια γραμμή ακολούθησαν

⁸ βλ. Κωνσταντίνου Α. Γεωργόπουλο, *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, 10^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 1999, σελ.432.

⁹ Για το σκεπτικό της απόφασης βλ. Ε. Spiliotopoulos, *Judicial Review of Legislative Acts in Greece in Temple Law Quarterly*, 1983, σελ.471. Η απόφαση αυτή μπορεί να θεωρηθεί προπομπός της υπ' αριθμ.23/1897 απόφαση του Α.Π.

¹⁰ βλ. Χαράλαμπο Τσιλιώτη, *Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, ΕΔΔ, Νομοθεσία-Νομολογία-Θεωρία, Αθήνα 2007, σελ.242.

¹¹ βλ. Κώστα Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.290-291.

και οι μεταγενέστεροι συγγραφείς, προσθέτοντας στις επικαλούμενες συνταγματικές διατάξεις και εκείνες του άρθρου 110 του Συντάγματος του 1864 που αφιέρωνε την τήρηση του Συντάγματος στον πατριωτισμό των Ελλήνων και του άρθρου 103 που όριζε ότι καταργούνται όλοι οι νόμοι και τα διατάγματα που αντιβαίνουν στο Σύνταγμα.¹²

Όλες όμως οι διατάξεις αυτές είτε μεμονωμένες είτε σε συνδυασμό μεταξύ τους δεν ήταν αρκετές για να θεμελιώσουν με τρόπο επαρκή την αρμοδιότητα των δικαστηρίων να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων και την αντίστοιχη υποχρέωσή τους να μην εφαρμόζουν νόμο ή, κατ' ακριβολογία, διάταξη νόμου την οποία κρίνουν αντισυνταγματική. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο ως ορθή η άποψη που τελικά επικράτησε ήταν εκείνη σύμφωνα με την οποία είχε δημιουργηθεί συμπληρωματικό του Συντάγματος έθιμο που θεμελιώνει την υποχρέωση των δικαστηρίων να ερευνούν από τη μια μεριά την συνταγματικότητα των νόμων τόσο κατά το περιεχόμενο όσο και κατά τα εξωτερικά τυπικά στοιχεία, από την άλλη όμως είχε αναπτυχθεί και άλλο έθιμο που απέκλειε τον έλεγχο από τα δικαστήρια της τήρησης των αναγκαίων προϋποθέσεων για την έγκυρη κατάρτιση του νόμου, που ήταν οι σχετικές με την υποβολή, την συζήτηση και την ψήφιση των σχεδίων και των προτάσεων νόμων από τη Βουλή. Διάφορη γραμμή είχε υιοθετήσει το Σύνταγμα του 1927 και δη ως ερμηνευτική δήλωση κάτω από το άρθρο 5 , το οποίο αναφερόταν στην ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης και την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας. Με τον τρόπο αυτό το έθιμο που είχε δημιουργηθεί μετουσιώνονταν σε συνταγματική διάταξη, ενώ συγχρόνως η ερμηνευτική αυτή δήλωση θεμελιώνει και την άποψη ότι τα δικαστήρια δεν είχαν δικαίωμα να εξετάζουν και τα εσωτερικά τυπικά στοιχεία της

¹² βλ. Κωνσταντίνο Α. Γεωργόπουλο, *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, 10^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 1999, σελ.433.

κατάρτισης του νόμου. Όσον αφορά το Σύνταγμα του 1952 δεν υπήρχε σχετική διάταξη σχετικά με την έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων με αποτέλεσμα να επανέλθει το καθεστώς του συνταγματικού εθίμου. Γενικά, πάντως, δεν αμφισβητήθηκε ότι όλα τα Δικαστήρια από το ανώτατο έως το κατώτατο, χωρίς περιορισμό, είχαν την αρμοδιότητα να ελέγχουν το εάν ένας νόμος είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα και να μην τον εφαρμόζουν, εάν διαπίστωναν το αντίθετο χωρίς βέβαια να αναγνωρίζεται σ' αυτά και αρμοδιότητα ακύρωσης της αντισυνταγματικής διάταξης. Αυτό βέβαια σαν συμπέρασμα για την αρμοδιότητα των δικαστηρίων για τον έλεγχο της συνταγματικότητας υπό τα προηγούμενα Συντάγματα.¹³ Χαρακτηριστικό είναι, επίσης ότι στη σύγχρονη ελληνική συνταγματική ιστορία, μέχρι και την ψήφιση και θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975 και τις δύο αναθεωρήσεις του, ουδέποτε είχε προβλεφθεί η ίδρυση και λειτουργία Συνταγματικού Δικαστηρίου, με ειδική αρμοδιότητα και δικαιοδοσία την επίλυση συνταγματικών διαφορών.¹⁴ Εξαίρεση αποτελούν τα δικτατορικά συνταγματικά κείμενα του 1968 και του 1973, τα οποία ουδέποτε ετέθησαν σε ισχύ. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι, στην χώρα μας ιστορικά επικράτησε το σύστημα του κατασταλτικού, διάχυτου, συγκεκριμένου, παρεμπόπτοντος και διαπιστωτικού (δηλωτικού) δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.¹⁵

¹³ βλ. Κωνσταντίνο Α. Γεωργόπουλο, οπ.π., σελ.433-434.

¹⁴ Για την έννοια της συνταγματικής διαφοράς βλ. Β. Σκουρή, *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, Το Σ 1986, σελ.179 επ.

¹⁵ βλ. Χαράλαμπο Τσιλιώτη, *Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, ΕΔΔ, Αθήνα 2007, σελ.242-243.

2.Η νομική υπεροχή του Συντάγματος και ο έλεγχος της συνταγματικότητας: έννοια και βασικές διακρίσεις

Το βασικό χαρακτηριστικό από νομικής πλευράς - πρωτίστως - του τυπικού Συντάγματος αλλά και από ιστορικοπολιτικής σημασίας σε δεύτερο επίπεδο είναι η αυξημένη τυπική ισχύς των διατάξεών του: η νομική υπεροχή του Συντάγματος απέναντι σε όλους τους άλλους κανόνες δικαίου, οι οποίοι συνθέτουν το «κοινό δίκαιο» και παράγονται με τον τρόπο που ορίζει το Σύνταγμα, δηλαδή από τα προβλεπόμενα από το Σύνταγμα όργανα και κατά την προβλεπόμενη από το Σύνταγμα διαδικασία.

Το Σύνταγμα βέβαια δεν προβλέπει μόνο οργανωτικού χαρακτήρα ρυθμίσεις, που αφορούν τα όργανα και τη διαδικασία θέσπισης των υποδεέστερων κανόνων δικαίου. Επιβάλλει και ουσιαστικού χαρακτήρα ρυθμίσεις, οι οποίες αναφέρονται κατά βάση στην προστασία των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, δηλαδή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η διάκριση των οποίων στηρίζεται παραδοσιακά στην κλασσική τριπλή διάκριση των δημοσίων δικαιωμάτων του G. Jellinek¹⁶ Επίσης επιβάλλει ρυθμίσεις οι οποίες έχουν ως αντικείμενο τις ατομικές ελευθερίες και τα δικαιώματα ομαδικής δράσης, που, ακριβώς επειδή διασφαλίζονται στο επίπεδο του Συντάγματος, αντιτάσσονται προς όλα τα συντεταγμένα κρατικά όργανα και περιορίζουν τη δράση και τις επιλογές του κοινού νομοθέτη και της Διοίκησης, ενώ εφαρμόζονται κατά τρόπο άμεσο και υποχρεωτικό από το δικαστή, κάθε φορά που αυτός έρχεται σε επαφή με σχετικές διαφορές ή υποθέσεις.

¹⁶ βλ. Αθανάσιο Γ. Ράϊκο, *Συνταγματικό Δίκαιο - Θεμελιώδη Δικαιώματα*, τόμ. β', 2^η έκδοση, Αθήνα - Κομοτηνή 2002, σελ.37 επ.

Διαμορφώνονται έτσι τα δύο βασικά νομικά προσόντα του Συντάγματος: Η νομική υπεροχή του απέναντι σε όλους τους άλλους κανόνες δικαίου και η άμεση εφαρμογή του από όλα τα κρατικά όργανα, χωρίς να είναι αναγκαία η μεσολάβηση του κοινού νομοθέτη.¹⁷

Τα δύο αυτά στοιχεία συνδέονται ιστορικά και θεωρητικά με το κράτος δικαίου, δηλαδή με το συνταγματικό κράτος, ως αφηρημένο πρότυπο οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας και το οποίο διαθέτει δύο βασικά χαρακτηριστικά: α) την οριοθετημένη κανονιστικά και αντισταθμισμένη θεσμικά εξουσία, που οργανώνεται και λειτουργεί σύμφωνα με προκαθορισμένους καταστατικούς και πάγιους κανόνες που αποτυπώνονται κατά βάση σε ένα πανηγυρικό κείμενο, που καλείται «Σύνταγμα» και β) τη δημοκρατική ή αντιπροσωπευτική εξουσία, η οποία οργανώνεται με βάση την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και της ίσης πολιτικής αντιπροσώπευσης των πολιτών, η συναίνεση των οποίων αναγορεύεται σε αναντικατάστατο νομιμοποιητικό της βάθρο. Ο λαός, ως πολιτική ενότητα, αναγορεύεται σε θεματοφύλακα όλων των εξουσιών. Απαρτίζεται από πολίτες που αναγνωρίζονται αμοιβαία φορείς ίσων δικαιωμάτων ελευθερίας και πολιτικού αυτό-καθορισμού. Οι εκπρόσωποι του λαού αναλαμβάνουν να διαχειριστούν στο όνομά του τα δημόσια πράγματα ή τις πολιτικές του υποθέσεις.¹⁸

«Περιορισμένη εξουσία» και «λαϊκή κυριαρχία» αποτελούν τα δύο βάθρα του ιστορικού συνταγματισμού. Οι δύο αυτές συνισταμένες του συγχωνεύονται τελικά και συνυπάρχουν σήμερα στην έννοια της «Συνταγματικής Δημοκρατίας», που αποτελεί σύνθεση συλλογικού πολιτικού αυτοπροσδιορισμού και εξουσίας οργανωμένης δημοκρατικά, υποταγμένης στο Δίκαιο και το Σύνταγμα και βασισμένης στην ισότητα

¹⁷ βλ. Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.167.

¹⁸ βλ. Αντώνη Μανιτάκη, *Συνταγματική οργάνωση του κράτους*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2001, σελ.28 επ.

των δικαιωμάτων. Ο επιθετικός προσδιορισμός «συνταγματική» υπάρχει για να υπενθυμίζει ότι σε ένα συνταγματικό κράτος όλες οι εξουσίες υπόκεινται στο Σύνταγμα, το οποίο χρησιμοποιείται με δύο έννοιες: α) με την ουσιαστική και β) με την τυπική. Η ουσιαστική έννοια του Συντάγματος αποτελεί το αντικείμενο του Συνταγματικού Δικαίου και περιλαμβάνει τα ακόλουθα τρία θέματα: α) τη μορφή του πολιτεύματος, β) τα ανώτερα (κύρια) όργανα του Κράτους, την ανάδειξη, τις αρμοδιότητες και τον τρόπο της ασκήσεως αυτών και γ) τη βασική νομική θέση των ατόμων απέναντι στην κρατική εξουσία.¹⁹ Ο δε Αριστοτέλης ταύτισε το ουσιαστικό Σύνταγμα με το Πολίτευμα.²⁰ Η τυπική έννοια του Συντάγματος είναι ο θεμελιώδης γραπτός νόμος του Κράτους που έχει αυξημένη τυπική ισχύ απέναντι στους κοινούς νόμους. Η ουσιαστική και η τυπική έννοια του Συντάγματος δεν ταυτίζονται. Ακόμη η κρατική εξουσία δεν δρα κατά τρόπο ανέλεγκτο και απεριόριστο (όπως συμβαίνει στο «αστυνομικό κράτος»), αλλά υπόκειται σε νομικούς φραγμούς, τους οποίους και σέβεται. Οι δεσμεύσεις και οι περιορισμοί αυτοί περιέχονται στο Σύνταγμα και την κοινή νομοθεσία, που παράγεται σύμφωνα με το Σύνταγμα. Ο χρυσός κανόνας που διέπει τη δράση ενός κράτους δικαίου είναι ο ακόλουθος: όσον αφορά τους ιδιώτες, *'' ό,τι δεν απαγορεύεται, επιτρέπεται ''* και όσον αφορά το κράτος, *'' ό,τι ρητά δεν επιτρέπεται, απαγορεύεται ''*.²¹

Θεμελιώδη συστατικά στοιχεία του κράτους δικαίου και κατ' επέκταση του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι πρώτον η άσκηση ελέγχου επί των ενεργειών αλλά και των προσωπικών φορέων των

¹⁹ βλ. Αθανάσιο Γ. Ραΐκο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τομ. α', Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ.19-30.

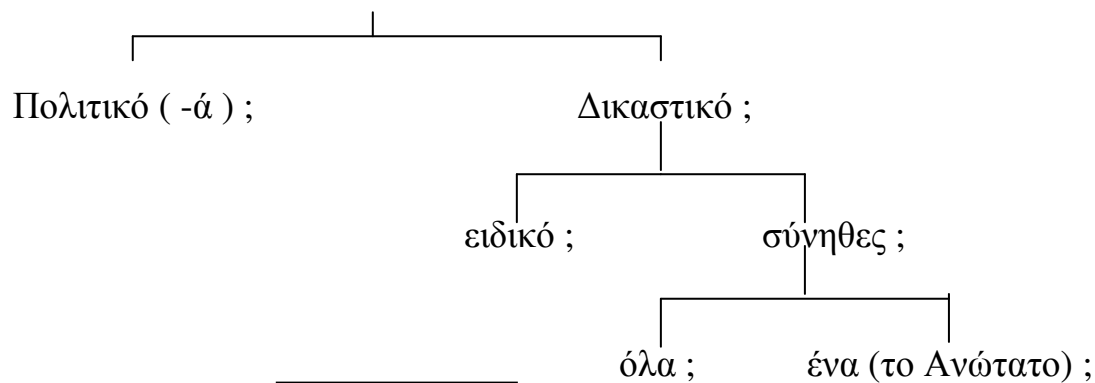
²⁰ Αριστοτέλους: *Πολιτικά*, Γ', 1278β, 9-12: «...πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία», Γ', 7, 1279^a, 27-29: «ἐπεὶ δὲ πολιτεία μὲν καὶ τὸ πολίτευμα σημαίνει ταντὸν...».

²¹ βλ. Αντώνη Μανιτάκη, *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, τόμ. α', Θεσσαλονίκη 1994, σελ.140-141.

είναι σύμφωνο προς το Σύνταγμα.²²

2.1.Καταγραφή των διαφόρων δυνατών μορφών ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου (εν τω κόσμω του λόγου)

-Αναλόγως του ποιο όργανο θα διενεργεί τον έλεγχο:

-Αναλόγως του ποιος δύναται να προσφύγει;

- Οποιοσδήποτε (που έχει έννομο συμφέρον) ;
- Οι Αρχές ;
- Μερικά μόνον από τα όργανα της Πολιτείας ;

μορφές ελέγχου

- Προληπτικός
- Κατασταλτικός
- Δι' ενστάσεως
- Δια προσφυγής

είδη κυρώσεων

της αντισυνταγματικότητας του νόμου

- Μη εφαρμογή σε συγκεκριμένη περίπτωση
- Ακύρωση *ex nunc*, ακύρωση *ex tunc*²³

²² βλ. Ανδρομάχη Μαρκαντωνάτου – Σκαλτσά, *Η προστασία του διοικουμένου, Βασική αρχή της διοικητικής δράσεως*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2000, σελ.116.

²³ βλ. Ιάσωνα Α. Χατζηρίδη, *Συνταγματικό Δίκαιο και Πολιτικοί Θεσμοί*, Πειραιάς 1986, σελ.142-143.

2.2.Τα είδη του ελέγχου

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί αναγκαία «φυσική» συνέπεια της τυπικής υπεροχής του Συντάγματος. Η υπεροχή των συνταγματικών κανόνων δεν αποτελεί απλή «θεωρητική αξιολόγηση», αλλά έχει μεγάλη πρακτική σημασία. Η διάκριση ανάμεσα στο συνταγματικό και το κοινό δίκαιο είναι σημαντική. Η νομική δύναμη, η υπόσταση του κοινού δικαίου εξαρτάται από το αν συμφωνεί ή όχι προς το Σύνταγμα. Εφόσον ένας νόμος είναι αντισυνταγματικός, τα δικαστήρια οφείλουν να μην τον εφαρμόσουν. Γενικότερα η υποχρέωση των Ελλήνων πολιτών να υπακούουν στους νόμους βρίσκεται πάντοτε κάτω από την προϋπόθεση, ότι οι νόμοι δεν παραβιάζουν το Σύνταγμα.

Διακρίνονται διάφορα είδη ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Ανάλογα με το χρόνο άσκησής του, ο έλεγχος της συνταγματικότητας διακρίνεται σε προληπτικό και κατασταλτικό. Ο προληπτικός έλεγχος ασκείται πριν από τη δημοσίευση και τη θέση σε ισχύ νόμου του νόμου από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Σε μια ειδική περίπτωση το Σύνταγμα έχει αναθέσει τον προληπτικό έλεγχο (και) σε ένα μη νομοθετικό όργανο, το Ελεγκτικό Συνέδριο. Ο δε κατασταλτικός έλεγχος ασκείται μετά τη δημοσίευση του νόμου, κατά την εφαρμογή του και είναι δικαστικός έλεγχος.

Αναφορικά προς τα όργανα που διενεργούν τον έλεγχο της συνταγματικότητας έχουν εμφανιστεί δύο συστήματα. Στο σύστημα του πολιτικού ελέγχου, τον έλεγχο της συνταγματικότητας διενεργεί πολιτικό όργανο. Πολιτικός είναι συνήθως ο προληπτικός έλεγχος. Το σύστημα πάντως που έχει επικρατήσει είναι εκείνο του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, κατά το οποίο ο

έλεγχος ανατίθεται στη δικαστική εξουσία.

Η επικράτηση του δικαστικού ελέγχου δεν σημαίνει και την επικράτηση ενός συγκεκριμένου συστήματος. Με κριτήριο την ειδικότερη μορφή οργάνωσης ο δικαστικός έλεγχος διακρίνεται, σε συγκεντρωτικό και αποκεντρωτικό. Σύμφωνα με το συγκεντρωτικό σύστημα ο έλεγχος της συνταγματικότητας ανατίθεται σε συγκεκριμένο, ειδικό «συνταγματικό δικαστήριο». Το σύστημα αυτό είναι επομένως συγκεντρωτικό ακριβώς, διότι ο έλεγχος δεν ασκείται από όλα τα δικαστήρια, αλλά από ένα (ή έστω ορισμένα). Αντίθετα κατά το αποκεντρωτικό σύστημα ο έλεγχος ασκείται όχι από ειδικό, αλλά από όλα τα δικαστήρια. Σ' αυτή την περίπτωση πρόκειται για «διάχυτο» έλεγχο.

Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο ασκείται, ο δικαστικός έλεγχος διακρίνεται σε κατ' αίτηση και κατ' ένσταση. Η διάκριση πάντως αυτή έχει συνδεθεί και με τον τρόπο οργάνωσης του ελέγχου. Ο κατ' αίτηση έλεγχος συνδέεται με το συγκεντρωτικό σύστημα, ενώ ο κατ' ένσταση με το αποκεντρωτικό. Για κατ' αίτηση δικαστικό έλεγχο γίνεται λόγος στις περιπτώσεις, στις οποίες το δικαστικό σύστημα επιτρέπει τη με ένδικο μέσο (αίτηση) προσβολή του νόμου ως αντισυνταγματικού. Ο κατ' αίτηση έλεγχος προβλέπεται ειδικά στο Σύνταγμα και κατά κανόνα ασκείται από ειδικό συνταγματικό δικαστήριο. Η απόφαση του ανώτατου αυτού δικαστηρίου έχει απόλυτη, έναντι όλων ισχύ. Σε περίπτωση που ο νόμος κριθεί αντισυνταγματικός είναι δυνατή η ολική ή και μερική ακύρωσή του. Κατά το σύστημα επομένως αυτό είναι δυνατή η ακύρωση του νόμου, δηλαδή η ακύρωση απόφασης της Βουλής με απόφαση δικαστηρίου, δηλαδή με απόφαση μη πολιτικού και μη εκλεγμένου οργάνου.

Ο κατ' ένσταση έλεγχος διενεργείται πάντοτε σχετικά και στο πλαίσιο συγκεκριμένης δίκης. Σύμφωνα με το σύστημα αυτό, ο νόμος δεν προσβάλλεται αυτοτελώς, αλλά κατ' ένσταση και «με την ευκαιρία» συγκεκριμένης υπόθεσης. Για το λόγο αυτό ο κατ' ένσταση έλεγχος συνδυάστηκε με το αποκεντρωτικό σύστημα και διενεργείται από όλα τα δικαστήρια.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, ο δικαστικός έλεγχος, με κριτήριο την ισχύ της δικαστικής απόφασης, διακρίνεται επίσης σε απόλυτο και σχετικό. Α π ό λ υ τ ο είναι το σύστημα ελέγχου στο οποίο η δικαστική εξουσία έχει εξουσία ακύρωσης του νόμου. Σ χ ε τ ι κ ό είναι το σύστημα κατά το οποίο ο δικαστής δεν έχει εξουσία ακύρωσης του αντισυνταγματικού νόμου, αλλά μόνο εξουσία μη εφαρμογής του στη συγκεκριμένη περίπτωση.²⁴

2.3.Τα είδη της συνταγματικότητας

Με τον όρο «συνταγματικότητα» (και αντισυνταγματικότητα) νοείται η συμφωνία (και αντίστοιχα η ασυμφωνία) των νόμων προς το τυπικά ανώτερο Σύνταγμα, ως προς τον τρόπο παραγωγής και την ουσία του περιεχομένου τους. Η συμφωνία του τυπικά κατώτερου κοινού δικαίου προς το Σύνταγμα, μπορεί να είναι δύο ειδών: είτε ως προς τον τύπο, είτε ως προς την ουσία της συνταγματικής ρύθμισης. Δύο επομένως είναι και οι όψεις της συνταγματικότητας (αντισυνταγματικότητας), η τυπολογική διάκριση των οποίων θα είναι κρίσιμη ως προς την έκταση

²⁴ βλ. Ανδρέα Γ. Δημητρόπουλο, *Γενική συνταγματική θεωρία*, τόμ. α', Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.395 επ.

του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας: τυπική και ουσιαστική. Η πρώτη αφορά τη διαδικασία, η δεύτερη το ουσιαστικό περιεχόμενο.

Η τυπική συνταγματικότητα ενός νόμου δεν αναφέρεται στο κανονιστικό περιεχόμενό του, αλλά στην τήρηση των διαδικαστικών διατάξεων για την θέση του σε ισχύ. Διακρίνεται σε «εσωτερική» και «εξωτερική» τυπική συνταγματικότητα.

Η «εσωτερική» τυπική συνταγματικότητα αναφέρεται στην διαδικασία κατάθεσης, επεξεργασίας, συζήτησης και ψήφισής του. Πρόκειται για την κοινοβουλευτική διαδικασία από την είσοδο ενός νομοσχεδίου στην Βουλή μέχρι την έξοδό του από αυτή και την όδυσή του στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και αφορά τα λεγόμενα «*interna corporis*» της Βουλής.

Ο έλεγχος της «εσωτερικής» τυπικής συνταγματικότητας δεν γίνεται γενικά δεκτός. Μάλιστα επ' αφορμή του ζητήματος εάν ελέγχεται δικαστικά το εάν ένα νομοσχέδιο θα έπρεπε κατ' άρθρο 72§1 να ψηφισθεί από την Ολομέλεια της Βουλής ή επιτρέπονταν να ψηφισθεί από Τμήμα της, η Ολομέλεια του ΣτΕ διχάστηκε σε δύο αποφάσεις της το 1981 και τελικά έκρινε κατά πλειοψηφία με ισχυρή μειοψηφία ότι το Δικαστήριο δεν είχε αρμοδιότητα να κρίνει κατ' άρθρο 93§4 Σ το ζήτημα, διότι ο έλεγχος της «εσωτερικής» τυπικής συνταγματικότητας δεν υπάγεται στο κανονιστικό πεδίο της διάταξης αυτής, ενώ κρίθηκε επίσης από το ΣτΕ ότι δεν μπορεί να εξετασθεί εάν ο νόμος περιέχει διατάξεις άσχετες με το κύριο περιεχόμενό του, όπως προβλέπει η απαγόρευση του άρθρου 74§5 Σ. Κατά την - όχι απολύτως πάντως - κρατούσα και στη θεωρία άποψη ο δικαστικός έλεγχος της «εσωτερικής» τυπικής συνταγματικότητας και γενικά των «*interna corporis*» της Βουλής δεν γίνεται δεκτός ενόψει της αρχής της διάκρισης των

λειτουργιών και θεωρείται ως συνταγματικά ανεπίτρεπτη παρέμβαση της δικαστικής λειτουργίας στα εσωτερικά της νομοθετικής λειτουργίας χωρίς να υφίσταται επ' αυτού σχετική συνταγματική εξουσιοδότηση. Κατά συνέπεια μόνο η Βουλή είναι αρμόδια για τον έλεγχο αυτό. Πρέπει να παραδεχθούμε ότι η γραμματική, η ιστορική και η τελεολογική ερμηνεία συνηγορούν υπέρ αυτής της άποψης.

Η «ουσιαστική» συνταγματικότητα αναφέρεται στο δικαστικό έλεγχο της ουσιαστικής συνταγματικότητας. Αυτό σημαίνει ότι το Δικαστήριο ελέγχει εάν το περιεχόμενο του νόμου ως προς τις κανονιστικές του ρυθμίσεις και το πεδίο εφαρμογής του είναι σύμφωνο με κάποια ή περισσότερες διατάξεις του Συντάγματος και το πεδίο εφαρμογής τους ή αντίκειται σ' αυτές. Πρόκειται κατά νομική ακριβολογία για έλεγχο αντίθεσης προς το Σύνταγμα και όχι συμφωνίας με αυτό. Δεν αμφισβητείται ότι ο έλεγχος των δικαστηρίων εκτείνεται σε αυτή τη μορφή. Πρέπει να τονισθεί ότι ιδιαίτερη πρακτική σημασία έχει προσλάβει ο έλεγχος της ουσιαστικής συνταγματικότητας των νόμων κυρίως στον τομέα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό την έννοια ότι ελέγχεται κατά πόσο οι νόμοι είναι σύμφωνοι με τις διατάξεις του Συντάγματος που τα προστατεύουν (κυρίως άρθρα 4-25 Σ).²⁵

2.4.Τα είδη του νόμου

Η βασική διάκριση του νόμου είναι στον ουσιαστικό και στον τυπικό νόμο. Ουσιαστικός νόμος είναι κάθε πράξη της πολιτείας που περιέχει κανόνες δικαίου, άσχετα από το όργανο που τη θέσπισε και τη

²⁵ βλ. Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Μαθήματα συνταγματικού δικαίου Ι*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.168-170.

διαδικασία μέσα από την οποία αυτό προήλθε. Δύο είναι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν ένα νόμο ως ουσιαστικό: ο γενικός και ο αφηρημένος χαρακτήρας του. Η γενικότητα του νόμου σημαίνει ότι θα πρέπει η ρύθμιση που θέτει ο νόμος να μην αναφέρεται σε έναν προσδιορισμένο από την αρχή αριθμό προσώπων. Ο αφηρημένος χαρακτήρας του νόμου σημαίνει ότι η ρύθμιση θα πρέπει να είναι διατυπωμένη έτσι ώστε να υπάγεται σε αυτή ομάδα περιπτώσεων με κοινά χαρακτηριστικά και όχι συγκεκριμένες περιπτώσεις. Τυπικός νόμος, είναι κάθε πράξη της πολιτείας, άσχετα από το εάν περιέχει κανόνες δικαίου, που θεσπίζεται από τα νομοθετικά όργανα της πολιτείας (Βουλή και Πρόεδρο της Δημοκρατίας) σύμφωνα με τη συνταγματική προβλεπόμενη διαδικασία νομοθετικής παραγωγής. Θεωρείται επομένως τυπικός νόμος κάθε πράξη που ψηφίζει η Βουλή και εκδίδει και δημοσιεύει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπει το Σύνταγμα. Ενδέχεται, λοιπόν, με βάση την παραπάνω διάκριση, να υπάρχει τυπικός νόμος που να μην είναι ουσιαστικός, όπως π.χ. ο τυπικός νόμος που απαιτείται με βάση το αρθ. 27 παρ. 2 Σ για τη χορήγηση άδειας εισόδου ή διέλευσης ξένης στρατιωτικής δύναμης από τη χώρα.

Εκτός από τις βασικές μορφές νόμου, τον ουσιαστικό και τον τυπικό, συναντώνται και ειδικές, οι οποίες είναι οι εξής: οι νόμοι-μέτρα, οι ατομικοί νόμοι, οι νόμοι “αυξημένης τυπικής ισχύος”, οι “εφάπαξ” νόμοι, οι εκτελεστικοί νόμοι, οι οργανικοί νόμοι. Ειδικότερα:

Νόμοι-μέτρα είναι οι νόμοι που εκδίδονται για να ρυθμιστεί ένα επείγον κοινωνικό πρόβλημα. Πρόκειται δηλ. για νόμους των οποίων η έκδοση επιβάλλεται από την αιφνίδια διαφοροποίηση κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δεδομένων. Ατομικοί νόμοι είναι εκείνοι που ρυθμίζουν μία ή περισσότερες περιπτώσεις, γνωστές και καθορισμένες

από την αρχή, όπως π.χ. απονομή σύνταξης σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Η προφανής αντίθεση των νόμων αυτών στην αρχή της ισότητας τους καθιστά συνταγματικά ανεπίτρεπτους, εκτός αν αφορούν, κατάδηλα, εφαρμογή της αρχής της κοινωνικής αλληλεγγύης (άρθρο 25 παρ. 4 Σ). Νόμοι με αυξημένη τυπική δύναμη είναι τα νομοθετήματα που, σύμφωνα με διάταξη του Συντάγματος, π.χ. άρθρο 107 σχετικά με τους νόμους για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού, αποκτούν τυπική δύναμη, υπέρτερη σε σχέση με τους άλλους τυπικούς νόμους, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με την κοινή νομοθετική διαδικασία.

Οι “εφάπαξ” νόμοι είναι οι τυπικοί νόμοι που εκδίδονται μόνο μία φορά, μέσα σε τακτή προθεσμία από τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος, με βάση διάταξή του, όπως οι προηγούμενες. Εκτελεστικοί νόμοι είναι εκείνοι που εκδίδονται συνήθως κατόπιν πρόβλεψης από το Σύνταγμα, διότι είναι αναγκαίοι για την εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων, π.χ. οι νόμοι που προβλέπεται να εκδοθούν για την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των άρθρων 5-7 Σ. Η μη έκδοση πάντως των νόμων αυτών δεν εμποδίζει την εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων. Οργανικοί ή οργανωτικοί είναι εκείνοι οι εκτελεστικοί νόμοι που αναφέρονται στην οργάνωση και λειτουργία οργάνων και θεσμών που προβλέπει το Σύνταγμα. Η θέσπιση των νόμων αυτών είναι υποχρεωτική, διότι δεν μπορούν να λειτουργήσουν τα όργανα και οι θεσμοί στους οποίους αναφέρονται. Η κατάργηση των νόμων αυτών είναι αντισυνταγματική χωρίς την ταυτόχρονη αντικατάστασή τους.²⁶

²⁶ βλ. Ιωάννη Ελ. Κοιμτζόγλου, *Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου: Συνταγματικό και Διοικητικό Δίκαιο σε συνδυασμό με Διεθνές και Κοινοτικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 41 επ.

3.Οι πρώτες αποφάσεις των Ελληνικών Δικαστηρίων για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων

Από την παρατήρηση της νομολογίας των Δικαστηρίων μας, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα, ότι ο Έλληνας Δικαστής πιο παλιά ήταν διστακτικός και περισσότερο ανεκτικός στην κρίση του για την αντίθεση διατάξεως νόμου προς το Σύνταγμα, θεωρώντας πως ο κοινός νομοθέτης είναι παντοδύναμος, ακόμη και να καταργεί δίκες ή να διατάζει την απόσβεση «κεκτημένων δικαιωμάτων». Τις πρώτες αποφάσεις των πολιτικών δικαστηρίων για τη δυνατότητα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων συναντάμε κατά την εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος περί προστασίας της ιδιοκτησίας. Αφορμή δόθηκε κυρίως από την αποξήρανση της λίμνης της Κωπαίδας και την τύχη των παρόχθιων κτημάτων. Προηγήθηκε η ιστορική απόφαση 1710/1892 του Εφετείου Αθηνών, την οποία ο σχολιαστής της δικαστικής Εφημερίδας «Θέμις» χαρακτηρίζει, «παρηγορία συνάμα και προειδοποίησις». Στο σκεπτικό της απόφασης αυτής αναφέρεται χαρακτηριστικά, η διάταξη του άρθρου 4 του νόμου ΡΟΓ΄/1867. Μετά τέσσερα έτη όμως και παρά «την παρηγορία και προειδοποίηση» της αποφάσεως αυτής, το ίδιο δικαστήριο με την 1590/1896 απόφασή του, ακολουθώντας την άποψη της 924/1892 αποφάσεώς του και παρά το γεγονός ότι υποστηρίχθηκε από τους τότε ενάγοντες ότι αντίκειται στο άρθρο 17 του Συντάγματος το άρθρο 34§1 του νόμου ΣΕΓ΄/1867, με το οποίο διατηρήθηκε σε ισχύ το άρθρο 22 του από 12-11-1836 Β.Δ./τος «περί ρυμοτομίας των πόλεων και κωμών», σύμφωνα με το οποίο «η αποξημίωσις όλων εκείνων, οίτινες διά της ανοίξεως ή πλατύνσεως αγυιάς τινός έχασαν ολόκληρον το ιδιόκτητον γήπεδόν των ή μέρος

αυτού, θέλει γίνεσθαι παρά των μενόντων ιδιοκτητών...», έκρινε ότι η γνώμη αυτή (δηλαδή ο ισχυρισμός περί αντισυνταγματικότητας του νόμου) δεν είναι βάσιμος, «διότι ο δικαστής δεν επικρίνει αλλ' εφαρμόζει τον νόμον, επομένως εστίν αρμόδιος να εξετάση μόνον εάν η νομοθετική πράξις φέρει τους παρά του Συντάγματος αναγραφόμενους τύπους προς σύστασιν νομοθετικής αποφάσεως, ότε υπόχρεός εστι να τον εφαρμόσει ακριβώς, ουχί δε και να ελέγξη τας τοιούτας νομοθετικάς αποφάσεις ως προς το περιεχόμενο αυτών, διότι τότε η δικαστική εξουσία, η οποία κρίνει κατά τους νόμους και ουχί περί των νόμων, θα καθίστατο ανωτέρα της νομοθετικής». Ο Άρειος Πάγος, αίροντας τη διαφωνία αυτή, ανήρесе την τελευταία αυτή απόφαση (924/1992) του Εφετείου Αθηνών, με την 23/1897 απόφασή του, δεχόμενος ότι η διάταξη του άρθρου 4 του νόμου ΡΟΓ'/1867 αντίκειται στο άρθρο 17 του Συντάγματος και ότι «όταν διάταξις νόμου αντίκειται στο Σύνταγμα, ως μεταβάλλουσα δι' απλού νομοθετήματος διάταξιν αυτού, οία η ανωτέρω, δικαιούται το δικαστήριον να μη εφαρμόζη αυτήν εν τω θέματι περί ου δικάζει». Από το σημείο αυτό, η νομολογία των δικαστηρίων, αναφορικά με τη δυνατότητα αυτών για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων σταθεροποιείται. Η σταθερότητα όμως αναφέρεται μόνο στη δυνατότητα αυτή του ελέγχου, όχι όμως και στην ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων προστασίας της ατομικής ιδιοκτησίας, όπου το Ακυρωτικό μας Δικαστήριο δεν πέτυχε να συστηματοποιήσει ορισμένες βασικές αρχές που ανακύπτουν από τους ισχύσαντες και ισχύοντες συνταγματικούς κανόνες, αλλά ούτε και να επεξεργαστεί συστηματικά τους κοινούς δικαιοκούς κανόνες, δημιουργώντας συστηματοποιημένες θεωρητικές

θέσεις, τις οποίες το ίδιο το Ακυρωτικό και τα Δικαστήρια της ουσίας να εφαρμόζουν ομοιόμορφα στις έννομες σχέσεις που κρίνουν.²⁷

4.Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα στο σύστημα συγκριτικού δικαίου

Το σύστημα του διάχυτου, παρεμπίπτοντος και συγκεκριμένου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων βρίσκει διεθνώς το πρότυπό του στο αμερικάνικο σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων το οποίο έχει επικρατήσει στην αμερικανική συνταγματική τάξη από την περίφημη απόφαση *Marbury v. Madison*. Η απόφαση αυτή θεμελίωσε το δικαίωμα των δικαστηρίων να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων στην αρχή της υπεροχής του Συντάγματος έναντι των κοινών νόμων και την ερμηνευτική αρχή *lex superior derogat legi inferiori*. Η άποψη ότι το ελληνικό σύστημα του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων βρίσκει το πρότυπό του στο αντίστοιχο αμερικανικό ενισχύεται και από το γεγονός ότι η αρχική απόφαση του ΑΠ, που θεμελίωσε το σύστημα αυτό για την τακτική Δικαιοσύνη (Πολιτική και Ποινική), και η αντίστοιχη του ΣτΕ που το αποδέχθηκε για τη Διοικητική Δικαιοσύνη, είχαν παρεμφερή διατύπωση με την ως άνω απόφαση. Προφανώς δεν πρόκειται για σύμπτωση, ούτε νομίζουμε ότι οι Αρεοπαγίτες του 1897 και οι Σύμβουλοι Επικρατείας του 1929 ασυνείδητα επέλεξαν την αντίστοιχη διατύπωση.

Τα πράγματα είναι διαφορετικά όμως στην ηπειρωτική Ευρώπη. Στην Αυστρία του μεσοπολέμου με το πρώτο της Σύνταγμα του 1920 παρουσιάζεται για πρώτη φορά η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου, εντεταλμένου για την επίλυση συνταγματικών διαφορών, ιδίως του προβλήματος του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Το

²⁷ βλ. Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας - θέσεις και τάσεις της Νομολογίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ.113 επ.

παράδειγμα αυτό ακολούθησαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας με τον Θεμελιώδη Νόμο του 1949 και την ίδρυση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου το 1951 και η Ιταλία με το Σύνταγμα του 1948 και την ίδρυση του Συνταγματικού Δικαστηρίου το 1956, καθώς και μεταγενέστερα μετά την έξοδο τους από τα δικτατορικά τους καθεστώτα η Ισπανία με το Σύνταγμα του 1978 και η Πορτογαλία με το Σύνταγμα του 1975. Εκεί που παρατηρήθηκε η μεγάλη έκρηξη ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου και επιβολής της Συνταγματικής Δικαιοσύνης ήταν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίες κατά τη μετάβασή τους από τα ολοκληρωτικά κομμουνιστικά καθεστώτα στα δημοκρατικά και φιλελεύθερα δυτικού τύπου επέλεξαν στο σύνολό τους η μία μετά την άλλη το σύστημα του συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα ιδρυθέντα με τα νέα τους Συντάγματα Συνταγματικά Δικαστήρια.

Τέλος, στην Γαλλία παρά την γενική αποστροφή και άρνηση ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα Δικαστήρια για ιστορικούς λόγους που ανάγονται στην Γαλλική Επανάσταση, με το Σύνταγμα της Ε΄ Γαλλικής Δημοκρατίας του 1958 καθιερώθηκε το Συνταγματικό Συμβούλιο, το οποίο προληπτικά, πριν από τη δημοσίευση των νόμων (και αυτή είναι η ιδιαιτερότητά του σε σχέση με τα άλλα συστήματα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων) ελέγχει συγκεντρωτικά, αφηρημένα και κύρια εάν ένας υπό δημοσίευση νόμος είναι σύμφωνος με το Σύνταγμα ή όχι.

Αξιοσημείωτο συγκριτικά και εκ πρώτης όψεως παράδοξο ιστορικά φαίνεται το γεγονός ότι ενώ ιστορικά η ίδρυση Συνταγματικών Δικαστηρίων, με την οποία ανατίθεται συγκεντρωτικά σε Συνταγματικό

Δικαστήριο ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, παρουσιάζεται κυρίως σε χώρες οι οποίες μόλις είχαν εξέλθει από δικτατορικά και εν γένει ολοκληρωτικά καθεστώτα και αναζητούσαν τη δημοκρατική και φιλελεύθερη (δικαιοκρατική) τους ταυτότητα, στην Ελλάδα που παρουσιάστηκε ανάλογο φαινόμενο με την επταετή δικτατορία, τη μετάβαση από αυτή σε δημοκρατικό και φιλελεύθερο καθεστώς με τη μεταπολίτευση του 1974 και την σχεδόν ταυτόχρονη ψήφιση του Συντάγματος του 1975 παρουσιάζεται καταρχήν και κυρίως άρνηση αποδοχής του συστήματος αυτού. Οι λόγοι είναι και πάλι ιστορικοί. Δεν ανάγονται όμως μόνο στο γεγονός του ότι ο Έλληνας συνταγματικός νομοθέτης του 1975 θέλησε να εμμένει στο παραδοσιακό και ιστορικά αποδεχθέν σύστημα του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά και στο γεγονός ότι, την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου προέβλεπαν τα δικτατορικά συνταγματικά κείμενα του 1968 και 1973, τα οποία όμως δεν τέθηκαν ποτέ σε ισχύ. Δηλώνοντας την ιστορική του αποστροφή σε έναν θεσμό, που έστω και κατ' όνομα ήλκε την καταγωγή του στα «απεχθή» δικτατορικά συνταγματικά κείμενα, αρνήθηκε την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου ή έστω τον όρο αυτό, το δε Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο ανέθεσε, όπως θα δούμε παρακάτω, στοιχεία συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και εν γένει Συνταγματικής Δικαιοσύνης, ονόμασε «Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο».²⁸

²⁸ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1121 επ.

**Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΗ
ΤΟΥ 1975**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΗ ΤΟΥ 1975

1.Εισαγωγή

Το σύστημα αυτό επέλεξε κατά βάση ο συνταγματικός νομοθέτης του 1975 με την εισαγωγή στο συνταγματικό κείμενο της διάταξης του άρθρου 93 παρ. 4 Σ, η οποία ορίζει ότι τα Δικαστήρια υποχρεούνται όπως μη εφαρμόζουν νόμο το περιεχόμενο του οποίου αντίκειται στο Σύνταγμα²⁹, συνεχίζοντας τη συνταγματική παράδοση που ξεκίνησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ή κατ' άλλη διατύπωση, το άρθρο 93 παρ. 4 Σ 75 τυποποίησε στο κείμενο του Συντάγματος την πάγια νομολογιακή πρακτική από το 1897, η οποία εύρισκε το συνταγματικό της έρεισμα στην αρχή της υπεροχής του Συντάγματος έναντι των κοινών νόμων και στην αρχή της διάκρισης των λειτουργιών.

Στη διάταξη αυτή προστέθηκε και η διάταξη του άρθρου 87 παρ. 2 Σ, η οποία ορθά θεωρείται απλά συμπληρωματικού προς τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 4 Σ χαρακτήρα, το πεδίο εφαρμογής της οποίας καταλαμβάνει εξαιρετικές και ανώμαλες για το Πολίτευμα καταστάσεις.³⁰

Το Σύνταγμα του 1975 όμως προέβη και σε έναν νεωτερισμό σε σύγκριση προς παλαιότερα Συντάγματα με την ίδρυση του Ανωτάτου

²⁹ βλ. Νίκη Καλτσόγια – Τουρναβίτη, *Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001*, Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ.356.

³⁰ βλ. Νίκη Καλτσόγια – Τουρναβίτη, οπ.π., σελ.329-332.

Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 100 Σ 75. Συγκεκριμένα, στο ΑΕΔ μεταφέρθηκαν αφενός οι αρμοδιότητες του Εκλογοδικείου του άρθρου 73 Σ 52 (άρθρο 100 παρ. 1 στοιχ. α' - γ' Σ 75) και του Δικαστηρίου Συγκρούσεως Καθηκόντων του άρθρου 85 Σ 52 (άρθρο 100 παρ. 1 στοιχ. δ' Σ 75), αφετέρου ανατέθηκε στο Δικαστήριο αυτό και για πρώτη φορά η αρμοδιότητα να αίρει την αμφισβήτηση για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, όταν υπάρχουν διαφορετικές απόψεις γι' αυτό από δύο τουλάχιστον εκ των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων της χώρας, ήτοι του Αρείου Πάγου, του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου (άρθρο 100 παρ. 1 στοιχ. ε' Σ 75). Με τη διάταξη αυτή, ο συνταγματικός νομοθέτης του 1975 καθιερώνει για πρώτη φορά στην ελληνική συνταγματική ιστορία, έστω περιορισμένα και παράλληλα προς το σύστημα του διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου, του οποίου τη συνολική δομή διατηρεί, το σύστημα του συγκεντρωτικού και κύριου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Πρόκειται περί μερικής και περιορισμένης ρήξης με το σύστημα του απόλυτου διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, όπως αυτό ίσχυε μέχρι το 1975, η οποία αποσκοπούσε όχι στην αποδυνάμωση αλλά τουναντίον στην ενδυνάμωση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων με ένα στοιχείο που ελλείπει από το σύστημα του διάχυτου ελέγχου, την ασφάλεια δικαίου μέσω της διασφάλισης της ενότητας της νομολογίας.³¹

Παράλληλα, το Σύνταγμα του 1975 περιέλαβε και στοιχεία προληπτικού και αφηρημένου ελέγχου της συνταγματικότητας των

³¹ βλ. Αθανάσιο Γ. Ράϊκο, *Κείμενα Ελληνικού Δημοσίου Δικαίου*, τόμ. β', 2^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σελ.983 επ.

νόμων τα οποία κατά βάση ανέθεσε στα (μη δικαστικά και κατά τούτο πολιτικά) όργανα της νομοθετικής λειτουργίας, ήτοι την Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, πολύ περιορισμένα δε, στα δύο εκ των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων της χώρας, το Ελεγκτικό Συνέδριο και το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Συνεπεία των ανωτέρω μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί ότι στην Ελλάδα το σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι με το Σύνταγμα του 1975 κατά βάση και καταρχήν σύστημα κατασταλτικού, διάχυτου, παρεμπíπτοντος και συγκεκριμένου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Μπορεί όμως και να υποστηριχθεί η άποψη ότι, με την από το Σύνταγμα του 1975 καθιέρωση του ΑΕΔ και της αρμοδιότητας του άρθρου 100 παρ. 1 στοιχ. ε' Σ 75, καθώς και την ανάθεση περιορισμένων αρμοδιοτήτων προληπτικού και αφηρημένου ελέγχου σε ορισμένα όργανα της νομοθετικής και δικαστικής λειτουργίας, το σύστημα είναι μικτό, με τα στοιχεία του κατασταλτικού, διάχυτου, παρεμπíπτοντος και συγκεκριμένου ελέγχου να υπερτερούν σαφώς ως κανόνας έναντι των στοιχείων του προληπτικού, συγκεντρωτικού, κύριου και αφηρημένου ελέγχου, που ισχύουν ως εξαίρεση.³²

2.Η θεμελίωση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

Τα ελληνικά δικαστήρια έλεγχαν ήδη από το τέλος του περασμένου αιώνα τη συνταγματικότητα των νόμων που εφάρμοζαν, παρόλο που μέχρι το Σύνταγμα του 1975 δεν υπήρχε σχετική συνταγματική πρόβλεψη. Μόνο στην ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 5 του

³² Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1126-1128.

δημοκρατικού Συντάγματος του 1927 προβλεπόταν : «Η αληθινή έννοια της διάταξης είναι ότι τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμον, ούτινος αντίκειται προς το Σύνταγμα». Περίπου η ίδια διάταξη επαναλαμβάνεται και στο άρθρο 93 παρ. 4 του ισχύοντος Συντάγματος («τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα»), κατοχυρώνοντας έτσι ρητά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων από τα ελληνικά δικαστήρια, τα οποία επανειλημμένα υπό το καθεστώς αυτής της συνταγματικής διάταξης αρνήθηκαν να εφαρμόσουν νόμους ως αντισυνταγματικούς.³³

Τα βασικά στοιχεία του κατασταλτικού και συγκεκριμένου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι ότι ασκείται από την δικαστική λειτουργία, μετά την ψήφιση, έκδοση και δημοσίευση του νόμου και πάντα ελέγχοντας στο πλαίσιο μίας δικαστικής διαφοράς (είτε διάχυτα και παρεμπιπτόντως, είτε συγκεντρωτικά και κύρια) την συνταγματικότητα μίας διάταξης νόμου (και όχι του συνόλου ή της αρχής του) με το Σύνταγμα (μία ή περισσότερες συνταγματικές διατάξεις).³⁴

2.1. Το σύστημα του διάχυτου, συγκεκριμένου, παρεμπιπτόντος και διαπιστωτικού (δηλωτικού) ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων κατά το Σύνταγμα του 1975

Σύμφωνα με τη βασική διάταξη του άρθρου 93§4 Σ : «Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα». Από τη διάταξη αυτή προκύπτουν τα τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά του ελέγχου.

³³ βλ. Γεράσιμο Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*., σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση: Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ. 17-18.

³⁴ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ. 1128.

Α)Ο έλεγχος είναι διάχυτος: Αυτό σημαίνει ότι αρμόδια για την άσκηση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι όλα τα δικαστήρια, όλων των βαθμών και όλων των κλάδων στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας τους. Εξαίρεση αποτελεί - όπως θα δούμε - μόνο το Α.Ε.Δ.

Β)Ο έλεγχος είναι επίσης παρεμπιπτόν: Το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας δεν είναι το κύριο αντικείμενο μιας ειδικής δίκης περί αντισυνταγματικότητας, αλλά τίθεται παρεμπιπτόντως στο πλαίσιο μιας οποιασδήποτε δίκης ανοιχτής σε οποιοδήποτε δικαστήριο. Για το λόγο αυτό, το ζήτημα της συνταγματικότητας - με την εξαίρεση του Α.Ε.Δ. - δεν περιλαμβάνεται ποτέ στο διατακτικό της σχετικής απόφασης, αλλά παραμένει απλά και μόνο στο σκεπτικό της.

Γ)Ο έλεγχος είναι ακόμη συγκεκριμένος: Το χαρακτηριστικό αυτό είναι αφενός μεν δικονομικό, αφετέρου δε μεθοδολογικό. Ως δικονομικό χαρακτηριστικό σημαίνει ότι το κατά περίπτωση αρμόδιο δικαστήριο κρίνει τη συνταγματικότητα της κρίσιμης - και μόνο - διάταξης του νόμου, χωρίς να επεκτείνεται στο σύνολο του νόμου ή στην αρχή του νόμου. Κρίσιμη διάταξη υπό την έννοια αυτή είναι η διάταξη της κοινής νομοθεσίας με βάση την οποία ο δικαστής θα επέλυε τη διαφορά και γενικότερα θα δίκασε τη συγκεκριμένη υπόθεση, εάν δεν ετίθετο στο μεταξύ ζήτημα πιθανής αντισυνταγματικότητάς της. Ως μεθοδολογικό κριτήριο ο συγκεκριμένος χαρακτήρας του ελέγχου επιβάλλει τη συγκεκριμένη ερμηνεία του Συντάγματος ενόψει της συγκεκριμένης διάταξης και των συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης, για τις ανάγκες της οποίας και προβαίνει σε έλεγχο της συνταγματικότητας.³⁵

³⁵ βλ. Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.179-180.

Δ)Ο έλεγχος είναι, τέλος, διαπιστωτικός: Διαπιστωτικός ή δηλωτικός είναι ο έλεγχος που οδηγεί στην απλή διαπίστωση από το Δικαστήριο της αντισυνταγματικότητας μίας διάταξης, η εφαρμογή της οποίας παραμερίζεται στην συγκεκριμένη διαφορά, χωρίς η ως αντισυνταγματική κριθείσα διάταξη να καθίσταται με την απόφαση του Δικαστηρίου ανίσχυρη.

Άμεσο και βασικό αποτέλεσμα των τεσσάρων αυτών χαρακτηριστικών είναι η έννομη συνέπεια του ελέγχου, η οποία περιορίζεται στον παραμερισμό της αντισυνταγματικής διάταξης, δηλαδή τη μη εφαρμογή της στη συγκεκριμένη υπόθεση, ενώ κατά τα λοιπά η διάταξη εξακολουθεί να ισχύει. Από τη βασική αυτή αρχή αποκλίνει - υπό τους όρους που θα δούμε - μόνο το Α.Ε.Δ.³⁶

2.1.1.Οι συνταγματικές sedes materiae του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια

Μεγάλη συζήτηση έγινε κυρίως πριν την ψήφιση του Σ '75 για τα συνταγματικά θεμέλια του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Με την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 και ιδίως των άρθρων 93 παρ. 4 και 87 παρ. 2 φάνηκε εκ πρώτης όψεως η συζήτηση αυτή να χάνει την πρακτική της σημασία. Παρ' όλα αυτά και ιδίως κατά την δεκαετία του '80 η συζήτηση για τα συνταγματικά θεμέλια, την έκταση, ακόμη και τη νομιμοποίηση του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ξαναβρήκε τη πρακτική της σημασία.³⁷

³⁶ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1129.

³⁷ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1129-1130.

2.1.1.1. Η αρχή του Κράτους Δικαίου

Η αρχή του Κράτους Δικαίου (Rechtsstaatsprinzip) αποτελεί μία από τις θεμελιώδεις αρχές ενός πολιτεύματος, που έχει ως συστατικά του την δέσμευση της εξουσίας στο νόμο (Rechtsbindung) ή άλλως την κυριαρχία του νόμου (rule of law) και μέσω αυτών την προστασία της ελευθερίας. Κατ' αυτό τον τρόπο τόσο η εξουσία, όσο και η ελευθερία ασκούνται σε όρια, που καθορίζει ο νόμος ως έκφραση της γενικής βούλησης (la loi est l'expression de la volonté generale) με τελικό σκοπό την καλύτερη και αποτελεσματικότερη προστασία της ελευθερίας. Γίνεται δεκτό ότι η αρχή αυτή ισχύει ως συνταγματική αρχή είτε κατοχυρώνεται ρητά στο συνταγματικό κείμενο, είτε προκύπτει από συνδυασμένες διατάξεις και το όλο πνεύμα του Συντάγματος.³⁸

Α) *Σύλληψη και συνταγματικά θεμέλια της αρχής του Κράτους Δικαίου*: Το ελληνικό Σύνταγμα του 1975 μέχρι την δεύτερη αναθεώρησή του δεν περιείχε σε κάποια διάταξή του την πανηγυρική κατοχύρωση της αρχής του Κράτους Δικαίου, όπως έκανε με άλλες θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές. Παρ' όλα αυτά γινόταν δεκτό ότι η αρχή του Κράτους δικαίου ίσχυε ως θεμελιώδης συνταγματική αρχή, που προέκυπε από τη συνδυασμένη ερμηνεία πολλών συνταγματικών διατάξεων, όπως το άρθρο 1 παρ. 3 (περιορισμένη άσκηση της λαϊκής κυριαρχίας στο πλαίσιο των ορισμών του Συντάγματος), οι διατάξεις περί προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων (άρθρα 4-25 Σ) και ιδίως οι διατάξεις με έντονο δικαιοκρατικό χαρακτήρα, όπως το άρθρο 25§§1 και 2 στην αρχική του μορφή, που κατοχύρωνε την δέσμευση όλων των οργάνων της κρατικής εξουσίας στα δικαιώματα του

³⁸ βλ. Χ. Χαλαζιά, Μ. Αποστολοπούλου, Γ. Μπουροζίκας, Ε. Κασιόλα, *Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος*, σελ. 78.

ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, και το άρθρο 20 παρ. 1 (δικαίωμα στην δικαστική προστασία), η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών του άρθρου 26 ως επιμέρους αρχή της αρχής του Κράτους Δικαίου, καθώς και το άρθρο 50 (περιορισμός των αρμοδιοτήτων του ΠτΔ αποκλειστικά σε όσες του απονέμει το Σύνταγμα) με το οποίο γίνεται δεκτό ότι κατοχυρώνεται η αρχή της νομιμότητας ως επίσης επιμέρους, αν όχι η κυριότερη, έκφανση της αρχής του Κράτους Δικαίου.

Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 προστέθηκε στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. α' Σ η αναφορά ότι δίπλα στα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του Κοινωνικό Κράτους Δικαίου τελεί υπό την εγγύηση του Κράτους. Κατά συνέπεια δεν μένει καμία αμφιβολία για την συνταγματική κατοχύρωση της αρχής του Κράτους Δικαίου μαζί με αυτήν του Κοινωνικού Κράτους (Sozialstaatsprinzip).

Σε ένα Κράτος Δικαίου, όμως, δεν αρκεί η δέσμευση της Εκτελεστικής και της Δικαστικής εξουσίας στο νόμο, αλλά και η δέσμευση του νομοθέτη στο Σύνταγμα. Όπως παρεμβαίνει η Δικαιοσύνη (κυρίως η Διοικητική) όταν η Διοίκηση ενεργεί αντίθετα στο νόμο, αντίστοιχα πρέπει να παρεμβαίνει και όταν ο νομοθέτης ενεργεί αντίθετα στο Σύνταγμα, πόσο μάλλον όταν ο τελευταίος είναι δεσμευμένος σε αυτό. Κατά συνέπεια ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων προκύπτει από την αρχή του Κράτους Δικαίου, η δε *expressis verbis* συνταγματική του κατοχύρωση απλά επιβεβαιώνει την συνταγματική κατοχύρωση της αρχής αυτής και κυρίως την έκτασή της.³⁹

³⁹ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1130-1132.

Β) *Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών*: Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, η οποία στο ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνεται στο άρθρο 26 Σ, λόγω της ιστορικής της καταγωγής από τα πανάρχαια χρόνια και την αριστοτελική φιλοσοφία⁴⁰, αλλά και λόγω της σπουδαιότητάς της για την λειτουργία του σύγχρονου πολιτεύματος⁴¹ έχει αποκτήσει μία αυτοτελή αξία, αποτελεί όμως συστατικό στοιχείο ενός Κράτους Δικαίου.

Η αρχή αυτή χρησιμοποιείται συχνά ως αντεπιχείρημα για τη νομιμοποίηση της Συνταγματικής Δικαιοσύνης ή γενικά του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Όμως κατά την ορθότερη και εδώ υποστηριζόμενη άποψη η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών αποτελεί όχι ανάχωμα αλλά νομιμοποιητική βάση για τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, εφόσον στο πλαίσιο των διακριτών ρόλων των τριών λειτουργιών, η δικαστική λειτουργία, η οποία βεβαίως δεν νομιμοποιείται να θέτει δίκαιο, ούτε να ελέγχει τη σκοπιμότητα του νόμου, περιορίζεται στον καθαρά νομικό και δικαιοδοτικό της ρόλο να ελέγχει εάν ο νόμος βρίσκεται σε συμφωνία ή είναι αντίθετος προς το Σύνταγμα, που αποτελεί ανώτερη προς το νόμο πηγή δικαίου, οπότε στην τελευταία περίπτωση θα πρέπει να αρνείται να τον εφαρμόσει (στο πλαίσιο του συστήματος του διάχυτου ελέγχου) ή να τον κηρύξει ανίσχυρο (στο πλαίσιο του συγκεντρωτικού συστήματος).⁴²

Γ) *Η αρχή της υπεροχής του Συντάγματος*: Η βασική *sedes materiae* για τη συνταγματική νομιμοποίηση του διάχυτου δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων τόσο στις ΗΠΑ στις αρχές του 19^{ου}

⁴⁰ βλ. Αλέξανδρο Χούγια – Παλαιολόγο, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, Αθήνα – Κομοτηνή 2007, σελ.176, πρβλ. ακόμη Γεώργιο Μ. Παπαχατζή, *Σύστημα του ισχύοντος στην Ελλάδα Διοικητικού Δικαίου*, Αθήνα 1991, σελ.59 επ.

⁴¹ βλ. Κώστα Γ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.120 επ.

⁴² Για τη σημασία της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών ως συνταγματικού θεμελίου του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων πρβλ. Α. Μανιτάκη, *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμ. α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2004, σελ.456.

αιώνα, όσο και στην Ελλάδα στο τέλος αυτού ήταν η αρχή της υπεροχής του Συντάγματος έναντι των κοινών νόμων και η ερμηνευτική αρχή *lex superior derogat legi inferiori* ως λογική απόρροια αυτής.⁴³ Η αρχή αυτή, η οποία προκύπτει από τον αυστηρό χαρακτήρα του Σ, ο οποίος στο ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνεται στο άρθρο 110 Σ περί αναθεωρήσεώς του,⁴⁴ καθώς και τον βασικό, θεμελιώδη και καταστατικό χαρακτήρα του Συντάγματος για την λειτουργία της Πολιτείας, κατοχυρώνεται στο Σ '75 στις γενικές διατάξεις των άρθρων 1§3, 25§1 εδ. α' και β' και 120§2, καθώς και στις ειδικότερες των άρθρων 111§1, 112§1 και 117§1. Κατά συνέπεια όταν ο Δικαστής καλείται για την διάγνωση μίας έννομης σχέσης και γενικά για την επίλυση μίας διαφοράς να εφαρμόσει έναν κανόνα δικαίου, ο οποίος βρίσκεται σε αντίθεση με έναν άλλο κανόνα δικαίου ιεραρχικά όμως ανώτερο, ήτοι αυξημένης τυπικής ισχύος, θα πρέπει τότε να παρακάμψει τον ιεραρχικά κατώτερο κανόνα και να μην τον εφαρμόσει. Αυτό ακριβώς συμβαίνει με μία διάταξη κοινού νόμου, η οποία είναι αντίθετη στο Σύνταγμα. Θα μπορούσε λοιπόν κάποιος να θεωρήσει ότι ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα Δικαστήρια είναι συνταγματικά αυτονόητος ως προκύπτων από την αρχή της υπεροχής του Συντάγματος έναντι του κοινού νόμου.⁴⁵

⁴³ βλ. Κωνσταντίνο Α. Γεωργόπουλο, *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου*, τόμ. α', Αθήνα 1968, σελ.184-185.

⁴⁴ βλ. Βασίλειο Σκουρή - Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου: Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα – Κομοτηνή 1985, σελ.22-23.

⁴⁵ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1133-1134.

2.1.1.2.Ειδικότερα τα άρθρα 93 § 4 και 87 § 2 Σ

Το άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος ορίζει ότι «τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο⁴⁶ που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα». Εξάλλου, το άρθρο 87 παρ. 2, διαλαμβάνοντας περί δικαστικών λειτουργιών, προβλέπει ότι «οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος».

Από τις δύο αυτές διατάξεις, αναφερόμενες ως θεμελιακές του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, η πρώτη, όπως επισημαίνεται στη θεωρία, είναι η βασική διάταξη, ενώ η δεύτερη μνημονεύεται ως επικουρική και, πράγματι, έχει άλλη κύρια στόχευση: τη διακήρυξη της υποχρέωσης των δικαστών να μην συμμορφώνονται προς το περιεχόμενο διατάξεων που σκοπό έχουν την κατάλυση της συνταγματικής τάξης.

Το νοηματικό περιεχόμενο αυτής της ρύθμισης προκύπτει, άλλωστε, σαφώς από τις προπαρασκευαστικές συζητήσεις στη Βουλή κατά τη ψήφιση του Συντάγματος του 1975 και συνιστά, αφενός, συμβολική υπόμνηση της προηγηθείσας πολιτειακής εκτροπής και κατάλυσης της

⁴⁶ Θα ήταν δυνατό βέβαια να πούμε ότι, για να είναι ένας νόμος «υποστατός», δηλαδή για να είναι μία πράξη «νόμος», απαιτείται να έχουν τηρηθεί όλοι οι τύποι που απαιτεί το Σύνταγμα για την κατάρτιση νόμου. Συνήθως όμως, όταν ονομάζουμε μια πράξη «νόμο», δεν εννοούμε ότι έχουν τηρηθεί όλοι οι τύποι που απαιτεί το Σύνταγμα για την κατάρτιση των νόμων. Η πράξη αυτή μπορεί να είναι «νόμος» και αν δεν έχουν τηρηθεί όλοι αυτοί οι τύποι. Θα είναι νόμος τυπικά αντισυνταγματικός. Η διαφορά όμως αυτή διατυπώσεως δε μεταβάλλει τα πράγματα. Αν δεχθούμε ότι τα δικαστήρια έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να ελέγχουν την τήρηση όλων κατ' αρχήν των τύπων που απαιτεί το Σύνταγμα για την κατάρτιση νόμων, δεν έχει σημασία από απόψεως νομικών συνεπειών αν για μία πράξη που δεν έγινε με όλους αυτούς τους τύπους θα πούμε ότι δεν είναι καν νόμος ή ότι πρόκειται για νόμο αντισυνταγματικό. Είτε με τη μιά είτε με την άλλη ονομασία, η πράξη αυτή δε θα έχει νομική ισχύ.

πολιτειακής τάξης, αφετέρου, θωράκιση του πολιτεύματος έναντι ενδεχόμενης μελλοντικής πρακτικής του είδους. Ρύθμιση που απαλλάσσει, άλλωστε, και τη δικαιοσύνη από το βάρος της αντίφασης, να λειτουργεί υπό καθεστώς πολιτειακής εκτροπής προκειμένου να εξυπηρετείται ο καθημερινός δημόσιος βίος και η προάσπιση των ιδιωτικών έννομων σχέσεων.

Ευστοχότερη θα ήταν η διατύπωση της παρ. 2 του άρθρου 87 αν εισήγε θετικά, και όχι αρνητικά, την υποχρέωση των δικαστών να μην συμμορφώνονται με διατάξεις που τίθενται κατά κατάλυση του Συντάγματος, όπως και αν προέβλεπε και υποχρέωση της δικαστικής λειτουργίας να κηρύσσει αντισυνταγματική την πολιτειακή εκτροπή ή κατάλυση της συνταγματικής τάξης με απόφαση του ΑΕΔ, υποχρεωμένου να συνέλθει αυτεπαγγέλτως για τον σκοπό αυτό.

Η παρ. 4 του άρθρου 93 αρκεί επομένως για τη συνταγματική κατοχύρωση του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων και μάλιστα, καθ' υιοθέτηση του αμερικάνικου προτύπου, ως ελέγχου διάχυτου και παρεμπíπτοντος. Κατ' εφαρμογή της, κάθε δικαστήριο, οποιασδήποτε βαθμίδας, υποχρεούται να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τη συνταγματικότητα της εφαρμοστέας διάταξης νόμου, η οποία μπορεί να προσβάλλεται και κατ' ένσταση, να μην την εφαρμόζει δε στη συγκεκριμένη υπόθεση, αν την κρίνει αντισυνταγματική.

Αλλά ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκέσθηκε στην επιβεβαίωση του συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων όπως αυτός ασκείται από το 1897. Εισήγαγε και περιορισμένο συγκεντρωτικό έλεγχο συνταγματικότητας. Έτσι, ίδρυσε Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο ανέθεσε, μεταξύ άλλων, το καθήκον «[να αίρει τη(ν)] αμφισβήτηση για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού

νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου».⁴⁷

2.1.2. Τα υποκείμενα του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων - Έννοια του όρου «δικαστήρια» κατ' άρθρο 93 § 4 Σ

Όπως προελέχθη το Σύνταγμα με το άρθρο 93 § 4 αναθέτει στα δικαστήρια εν γένει την άσκηση του κατασταλτικού διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Θα πρέπει όμως να διευκρινιστεί ποιες δικαστικές αρχές υπάγονται στον όρο αυτό.⁴⁸

2.1.2.1. Τα κοινά δικαστήρια των τριών βαθμίδων δικαιοδοσίας σε όλες τις βαθμίδες

Καταρχάς ο όρος αυτός του άρθρου 93 παρ. 4 Σ παραπέμπει στον αντίστοιχο όρο «δικαστήρια» υπό την έννοια του άρθρου 26 παρ. 3 Σ, που ορίζει ότι η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια και του άρθρου 87 παρ. 1 Σ, που ορίζει ότι η δικαιοσύνη απονέμεται από Δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία. Το άρθρο 93 παρ. 1 Σ διακρίνει τα δικαστήρια σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά, ενώ τα άρθρα 95 και 98 Σ κατοχυρώνουν ειδικά την λειτουργία και τις αρμοδιότητες του ΣτΕ ως Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου και του Ελ.Σ ως Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου για δημοσιονομικές υποθέσεις αντίστοιχα. Από το συνδυασμό των ανωτέρω διατάξεων συνάγεται καταρχήν ότι κάθε δικαστήριο, οποιασδήποτε δικαιοδοσίας, οποιουδήποτε βαθμού, οποιασδήποτε σύνθεσης (μονομελές ή πολυμελές) και μέσα στο πλαίσιο της

⁴⁷ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.18-20.

⁴⁸ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1135.

δικαιοδοσίας που του απονέμεται από το νόμο, κυρίως από τους τρεις Κώδικες Δικονομίας, (ΚΠολΔ, ΚΠΔ, ΚΔΔ) και τους ειδικότερους δικονομικούς νόμους έχει την αρμοδιότητα να ελέγξει τη συνταγματικότητα ενός νόμου και έχει παράλληλα το καθήκον να μην εφαρμόσει έναν νόμο, όταν τον κρίνει αντισυνταγματικό.⁴⁹

2.1.2.2. Τα ειδικά κατά το Σύνταγμα Δικαστήρια

«Δικαστήρια» υπό την έννοια του άρθρου 93§4 Σ, τα οποία παρεμπιπτόντως και στο πλαίσιο των υποθέσεων που δικάζουν σύμφωνα με την προβλεπόμενη από το Σύνταγμα και τους νόμους δικαιοδοσία τους, προβαίνουν σε έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων είναι και τα Ειδικά Δικαστήρια, που καθιερώνονται από το ίδιο το Σύνταγμα κατ' απόκλιση από την κοινή δικαιοδοσία των Δικαστηρίων του άρθρου 93§1 Σ. Τα Δικαστήρια αυτά είναι το Ειδικό Δικαστήριο της ποινικής ευθύνης μελών της Κυβέρνησης, Υφυπουργών και του Προέδρου της Δημοκρατίας (άρθρα 86 και 49§3 Σ 1975/2001), το Ειδικό Δικαστήριο εκδίκασης αγωγών σχετικά με μισθούς και συντάξεις δικαστικών λειτουργών (άρθρο 88§2 εδ. γ'- ε' Σ 1975/2001) και το Δικαστήριο αγωγών κακοδικίας (άρθρο 99 Σ 75). Στα Δικαστήρια αυτά συμπεριλαμβάνεται και το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ) του άρθρου 100 Σ, το οποίο νοείται και λειτουργεί ως «δικαστήριο» υπό την έννοια του άρθρου 93§4 Σ, έχοντας αρμοδιότητα να προβαίνει σε παρεμπίπτοντα έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, όχι βέβαια κατά την άσκηση της αρμοδιότητάς του κατ' άρθρο 100§1 στοιχ. ε' Σ,

⁴⁹ βλ. Νίκη Καλτσόγια – Τουρναβίτη, *Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001*, Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ.329, 356 επ.

εφόσον σ' αυτή την περίπτωση προβαίνει σε συγκεντρωτικό έλεγχο της συνταγματικότητας των τυπικών νόμων, αλλά στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων που καθορίζουν τα στοιχ. α' - δ' της § 1 του άρθρου 100 Σ.⁵⁰

2.1.2.3. Τα ειδικά κοινά Δικαστήρια

Στην έννοια των «Δικαστηρίων» υπό την έννοια της κρίσιμης διάταξης είναι και τα ειδικά Δικαστήρια του κοινού Δικαίου, όπως τα εκκλησιαστικά Δικαστήρια, τα δικαστήρια σημάτων κ.α., τα οποία λειτουργούν με τις εγγυήσεις και τις προϋποθέσεις των κοινών Δικαστηρίων. Και αυτά τα Δικαστήρια στο πλαίσιο της κατά νόμο δικαιοδοσίας τους έχουν την αρμοδιότητα να ελέγχουν παρεμπιπτόντως τη συνταγματικότητα των νόμων, που είναι κρίσιμοι για την εκδίκαση των υποθέσεων που δικάζουν και να μην εφαρμόζουν νόμο που θεωρούν ως αντισυνταγματικό.⁵¹

2.1.2.4. Ο έλεγχος συνταγματικότητας από τις Ολομέλειες των τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων (Συμβουλίου της Επικρατείας, Αρείου Πάγου, Ελεγκτικού Συνεδρίου)

Μία από τις σημαντικές καινοτομίες που εισήγαγε η τελευταία αναθεώρηση του συνταγματικού χάρτη αφορά τον έλεγχο συνταγματικότητας από τις Ολομέλειες των ανώτατων δικαστηρίων (άρθρο 100 παρ.5).

⁵⁰ Το Σ, τεύχος 4º/2006, σελ.1136.

⁵¹ Το Σ, τεύχος 4º/2006, σελ.1136-1137.

Κατά τη νέα αυτή ρύθμιση, όταν Τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική, παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην οικεία Ολομέλεια, εκτός αν αυτό έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της Ολομέλειας ή του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου. Η Ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαινεται οριστικά, όπως νόμος ορίζει.

Η ρύθμιση εντάσσεται στο σύστημα του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας, όπως σαφώς προκύπτει και από τη συζήτηση (κατά το 1998) στην Ειδική κοινοβουλευτική Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος και την πρόταση της Επιτροπής για την προσθήκη παραγράφου στο άρθρο 100, όπως επίσης προκύπτει, κατ' αντιδιαστολή, και από το γεγονός ότι η αναφορά σε οριστική και αμετάκλητη απόφαση, η οποία περιείχετο στην πρόταση της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, περιορίσθηκε, στο κείμενο της Ολομέλειας της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής - όπως διατυπώθηκε τελικά και ψηφίσθηκε - σε αναφορά σε οριστική απόφαση.

Πράγματι, μολονότι η διατύπωση του σχετικού εδαφίου της νέας ρύθμισης δεν διακρίνει μεταξύ, αφενός, των αποφάσεων των Ολομελειών του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου⁵² και, αφετέρου, των αποφάσεων του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, ο ασκούμενος έλεγχος είναι διαφορετικός κατά τη φύση του, διάχυτος στην περίπτωση των μεν, συγκεντρωτικός στη περίπτωση του δε και, ευλόγως, κατ' αποτέλεσμα. Έτσι, η κρίση από τις Ολομέλειες των μεν ότι διάταξη νόμου είναι αντισυνταγματική, δεν σημαίνει και περιβολή της με αντισυνταγματικότητα έναντι πάντων. Δεν αποτελεί,

⁵² βλ. Βασίλειο Σκουρή – Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου: Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα 53 Κομοτηνή 1985, σελ.66 επ.

επομένως, κήρυξή της ως ανίσχυρης κατά το εδ. β΄ της παρ. 4 του άρθρου 100 του Συντάγματος. Ενέχει, απλώς, δεσμευτικό χαρακτήρα για τα αντίστοιχα Τμήματα των τριών ανώτατων δικαστηρίων.

Ποιο, όμως, το περιεχόμενο των όρων «η Ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαινεται οριστικά»;

Προφανές είναι, ότι, εφόσον ο έλεγχος συνταγματικότητας σε όλα τα δικαστήρια, με την εξαίρεση των Τμημάτων των τριών ανώτατων δικαστηρίων, τα οποία δεν δύναται πλέον να αποφαινούνται σχετικά, και βέβαια, του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, παραμένει διάχυτος, οι Ολομέλειες των τριών ανώτατων δικαστηρίων μπορούν να επανέρχονται και να μεταβάλλουν τη νομολογία τους και όταν κρίνουν επί ζητημάτων συνταγματικότητας.

Ζητήματα, όπως, μεταξύ άλλων, της παράστασης των εχόντων έννομο συμφέρον ενώπιον των Ολομελειών όταν αποφαινούνται οριστικά για τη συνταγματικότητα διάταξης νόμου, της κίνησης της διαδικασίας ενώπιον του ΑΕΔ μετά την έκδοση, κατ' εφαρμογή του άρθρου 100 παρ. 5 του Συντάγματος, αντίθετων αποφάσεων των Ολομελειών δύο τουλάχιστον ανώτατων δικαστηρίων συγκροτούμενων για την κρίση περί συνταγματικότητας διάταξης νόμου, ή όπως το ζήτημα της δημοσιότητας της δίκης ενόψει άσκησης του δικαιώματος παρέμβασης των εχόντων έννομο συμφέρον, ανατίθενται στη ρύθμιση του νόμου.

Ανάλογη εφαρμογή, τέλος, της ρύθμισης για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων από τις Ολομέλειες των τριών ανώτατων δικαστηρίων προβλέπει το άρθρο 100 παρ. 5 του Συντάγματος κατά την επεξεργασία κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας. Η Ολομέλεια του δικαστηρίου συγκροτείται σε γνωμοδοτικό σχηματισμό κατά τρόπο δεσμευτικό για το Τμήμα

επεξεργασίας των κανονιστικού περιεχομένου διαταγμάτων.⁵³

2.1.3.Το αντικείμενο του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων – Έννοια του όρου «νόμος» κατά το άρθρο 93 § 4 Σ

Κατά το άρθρο 93 § 4 Σ αντικείμενο του διάχυτου δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας είναι ο νόμος. Κατά την ορθότερη άποψη ως «νόμος» υπό την έννοια αυτής της διάταξης δεν νοείται μόνο ο τυπικός, ήτοι ψηφισμένος από το Κοινοβούλιο νόμος, αλλά και ο ουσιαστικός νόμος, δηλ. κάθε πράξη με κανονιστικό περιεχόμενο, εφόσον το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 93 § 4 Σ δεν ταυτίζεται με αυτό του άρθρου 100 § 1 στοιχ. ε' Σ που απαιτεί τυπικό νόμο. Σε κάθε περίπτωση ως «νόμος» υπό αυτή την έννοια νοείται και κάθε άλλη πηγή δικαίου με την ίδια τυπική ισχύ του ψηφισμένου από το Κοινοβούλιο νόμου, όπως οι αναγκαστικοί νόμοι, τα νομοθετικά διατάγματα και οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του ΠτΔ κατ' άρθρο 44 § 1 Σ, με την προϋπόθεση ότι κυρώνονται από την Βουλή μέσα στην προθεσμία του ιδίου άρθρου.⁵⁴

2.1.4.Διαδικασία του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια

Με βάση τα δεδομένα, που εκτέθηκαν αναλυτικά ανωτέρω για την έννοια του διάχυτου, παρεμπίπτοντα και συγκεκριμένου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, εξήγηση χρειάζεται η διαδικασία μέσω της οποίας ένα δικαστήριο κατά τα ανωτέρω εκτεθέντα καλείται να

⁵³ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1137-1138.

⁵⁴ βλ. Γεράσιμο Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*., σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση: Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.18-21.

εξετάσει τη συνταγματικότητα ενός νόμου και να μην τον εφαρμόσει εάν τον κρίνει αντισυνταγματικό. Ο ισχυρισμός της αντισυνταγματικότητας μπορεί να προβάλλεται από τους διαδίκους ή τους παράγοντες της ποινικής δίκης προς υποστήριξη των θέσεών τους στο πλαίσιο της υπό κρίση έννομης διαφοράς ως ένσταση ή ως αυτοτελής ισχυρισμός σε κάθε στάση της δίκης, ακόμη και για πρώτη φορά στον δεύτερο βαθμό ή στην κατ' αναίρεση δίκη ή ως λόγος ακυρώσεως στην ακυρωτική διοικητική δίκη, μπορεί όμως να εξετάζεται και αυτεπάγγελτα από το Δικαστήριο (κάθε Δικαστήριο).⁵⁵

2.1.5. Έκταση του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

Αμφισβήτηση υπάρχει για την έκταση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και κυρίως για την ερμηνεία του όρου «περιεχόμενο» του νόμου κατ' άρθρο 93 § 4 Σ. Αμφισβητείται εάν ο έλεγχος περιλαμβάνει μόνο την ουσιαστική ή και την τυπική συνταγματικότητα ή κατά νομική ακριβολογία την αντισυνταγματικότητα και στην περίπτωση που συμβαίνει το τελευταίο, εάν ο έλεγχος της τυπικής (αντι)συνταγματικότητας αφορά μόνο την εξωτερική ή και την εσωτερική.

Όσον αφορά τον διάχυτο και παρεμπίπτοντα έλεγχο από τη διατύπωση της παρ. 4 του άρθρου 93 του Συντάγματος καθίσταται προφανές, ότι ο έλεγχος συνταγματικότητας αναφέρεται στα ουσιαστικά και μόνο σημεία του νόμου. Ότι, επομένως, είναι έλεγχος ουσιαστικής συνταγματικότητας.

⁵⁵ βλ. Βασίλειο Σκουρή – Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου: Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα – Κομοτηνή 1985, σελ.54 επ., επίσης βλ. Κώστα Γ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.297.

Πράγματι, ο τρόπος ψήφισης των νόμων είναι εσωτερική υπόθεση του νομοθετικού σώματος, στην οποία ο έλληνας δικαστής αρνείται να υπεισέλθει. Υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις, κατά τις οποίες είναι επιθυμητός ο έλεγχος και της τυπικής συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια, όπως όταν το κείμενο που εκδίδεται και δημοσιεύεται δεν φέρει όλα τα εξωτερικά γνωρίσματα του νόμου (λείπει, επί παραδείγματι, η υπογραφή του Προέδρου της Δημοκρατίας). Τότε, ο έλεγχος της λεγόμενης εξωτερικής τυπικής συνταγματικότητας των νόμων από τη δικαιοσύνη είναι όχι μόνο ανεκτός αλλά και επιβεβλημένος. Αντιθέτως, η αποκαλούμενη εσωτερική τυπική συνταγματικότητα (η τήρηση από το νομοθετικό σώμα των καθιερωμένων από το Σύνταγμα διαδικαστικών διατάξεων για την ψήφιση των νόμων), δεν υπάγεται, κατά τη νομολογία, σε έλεγχο της συνταγματικότητας.

Όσον αφορά τον συγκεντρωτικό έλεγχο, η διατύπωση του συνταγματικού χάρτη είναι σαφής και για τη μορφή αυτή ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Μόνο η ουσιαστική συνταγματικότητα ελέγχεται. Άλλωστε, θα ήταν αδύνατη, λόγω των προϋποθέσεων άσκησής του, η επέκταση αυτής της μορφής ελέγχου και στην τυπική ουσιαστικότητα των νόμων.⁵⁶

2.1.6.Συνέπειες των αποφάσεων των δικαστηρίων κατά την άσκηση του διάχυτου ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων

Σε περίπτωση που κριθεί ένας νόμος αντίθετος με το Σύνταγμα το Δικαστήριο που τον έκρινε ως τέτοιο θα πρέπει να μην τον εφαρμόσει στην συγκεκριμένη και υπό την κρίση του διαφορά, χωρίς αυτός να χάνει

⁵⁶ βλ. παραπάνω αναλυτικά Κεφ. Α § 2.3.

αυτομάτως την ισχύ του και να εκβάλλεται της εννόμου τάξεως.⁵⁷ Αυτό σημαίνει ότι ένα άλλο δικαστήριο διαφορετικής ή της ίδιας δικαιοδοσίας ή ακόμη και του ίδιου βαθμού μπορεί να ακολουθήσει διαφορετική άποψη και να κρίνει το νόμο συνταγματικό, οπότε αυτομάτως δημιουργείται κίνδυνος ανασφάλειας δικαίου. Τον κίνδυνο αυτό καλούνται να αμβλύνουν τα Ανώτατα Δικαστήρια, τα οποία δικάζουν τις υποθέσεις των κατώτερων δικαστηρίων σε τελευταίο βαθμό κατόπιν της ασκήσεως του ενδίκου μέσου της αναίρεσης και σπανιότερα της έφεσης και κατά συνέπεια οι αποφάσεις τους και ιδίως των Ολομελειών τους δεσμεύουν τρόπον τινά, και εκτός των ορίων του δεδικοσμένου, τα κατώτερα δικαστήρια σε μεταγενέστερες παρεμφερείς κρίσεις, στις οποίες τίθεται εκ νέου το θέμα της (αντι)συνταγματικότητας της επίδικης νομοθετικής διάταξης. Ο κίνδυνος αυτός όμως παραμένει όταν οι αντιφατικές αποφάσεις είναι δικαστηρίων διαφορετικής δικαιοδοσίας, οπότε την διασφάλιση της ενότητας της νομολογίας και την απάμβλυνση της ανασφάλειας δικαίου καλείται να επιτύχει το ΑΕΔ, όπως θα δούμε κατωτέρω.

Ζήτημα όμως γεννάται στην περίπτωση που ένα Δικαστήριο κρίνει ένα νόμο αντισυνταγματικό και ανεξάρτητα της τύχης της ισχύος του, για το ποιο δίκαιο θα πρέπει να εφαρμοσθεί, με δεδομένη την απαγόρευση της αρνησιδικίας και του κενού της έννομης τάξης. Σε αυτή την περίπτωση ορθότερο θεωρείται να εφαρμοσθεί ο νόμος, τον οποίο αντικατέστησε ο ως αντισυνταγματικός κριθείς, παρά το γεγονός ότι ο τελευταίος συνεχίζει να υφίσταται στην έννομη τάξη. Σε περίπτωση που ο επίδικος νόμος ή διάταξη του δεν αντικαθιστούν άλλο παλαιότερο, τότε θα πρέπει να εφαρμοσθεί το δίκαιο το οποίο έστω και κατ' αναλογία

⁵⁷ E. Spiliotopoulos, *Judicial Review of Administrative Acts in Greece*, 1983, σελ:485-486, W. Skouris, *Constitutional Disputes and Judicial Review in Greece*, σε Chr.Landfried (επιμ.), σελ.190.

εφαρμοζόταν μέχρι την ψήφιση του αντισυνταγματικού νόμου. Εάν ο επίδικος νόμος ρυθμίζει για πρώτη φορά μία έννομη σχέση ή δημιουργεί μία καινούρια τότε το Δικαστήριο κρίνοντας την επίδικη διάταξη ως αντισυνταγματική θα πρέπει να αρνηθεί με την απόφασή του την διαμόρφωση της έννομης σχέσης και να απορρίψει ως νόμω αβάσιμο το ένδικο βοήθημα μέσω του οποίου επιχειρείται να διαμορφωθεί η έννομη αυτή σχέση, η οποία όμως αντίκειται στο Σύνταγμα.⁵⁸

3.Ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων από άλλα όργανα της Πολιτείας

Εκτός από τα δικαστήρια, τα οποία προβαίνουν σε κατασταλτικό έλεγχο της ουσιαστικής συνταγματικότητας των νόμων, και άλλα όργανα της πολιτείας ασκούν έλεγχο συνταγματικότητας. Έτσι, στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ανήκει, όταν αναπέμπει ψηφισθέν σχέδιο νόμου (ή ψηφισθείσα πρόταση νόμου) στη Βουλή, ο έλεγχος της ουσιαστικής συνταγματικότητας αλλά και της συνταγματικότητας της διαδικασίας ψήφισής του. Εξάλλου, η Βουλή μπορεί, στο στάδιο της καταρχήν συζήτησης σχεδίου ή πρότασης νόμου, εφόσον το ζητήσει, ο Πρόεδρός της, Βουλευτής ή μέλος της Κυβέρνησης, να αποφανθεί ως προς αντιρρήσεις που προβάλλονται σχετικά («πολιτικός» έλεγχος συνταγματικότητας, ο οποίος είναι έλεγχος που αφορά, αυτονοήτως, την ουσιαστική συνταγματικότητα του νόμου).⁵⁹

⁵⁸ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1143-1144.

⁵⁹ βλ. Κώστα Γ. Μαυριά, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.301-302, επίσης βλ. dejure.elsagreece.org καθώς και Εφημερίδα Καθημερινή, *Δικαστήρια και έλεγχος της συνταγματικότητας*, 19/02/2006, news.kathimerini.gr

4.Το «τεκμήριο» συνταγματικότητας των νόμων

Πρέπει να διευκρινισθεί εξ αρχής ότι ο όρος «τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων» είναι δικονομικά αδόκιμος και δεν έχει σχέση με τα τεκμήρια ως κανόνες κατανομής του βάρους της απόδειξης, όπως τα γνωρίζουμε στο δικονομικό δίκαιο. Χρησιμοποιούμε τον όρο «τεκμήριο της συνταγματικότητας» και όχι κάποιο παρόμοιο (όπως π.χ. τον όρο: η αρχή της άμεσης εφαρμογής του νόμου), επειδή έχει επικρατήσει και μπορεί ν' αποδώσει την ερμηνευτική δυναμική υπέρ του νόμου, την οποία θέλουμε να υπογραμμίσουμε.

Η ίδια, λοιπόν, η ύπαρξη του προληπτικού ελέγχου, ο ίδιος ο ακριβής προσδιορισμός της αρμοδιότητας των κοινών δικαστηρίων, αλλά και του Α.Ε.Δ., σχετικά με τον έλεγχο της συνταγματικότητας και κυρίως οι έννομες συνέπειες που παράγονται από όλα τα δικαστήρια (τόσο τα κοινά όσο και το Α.Ε.Δ.) θεμελιώνουν ένα *τεκμήριο υπέρ της συνταγματικότητας των νόμων*.⁶⁰

Το τεκμήριο απορρέει από την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των (άμεσων και έμμεσων) κρατικών οργάνων. Η νομοθετική εξουσία ανήκει στη Βουλή και στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τα προϊόντα της, οι νόμοι, ισχύουν και εφαρμόζονται από όλα τα κρατικά όργανα, εφόσον δεν προκύψει βεβαιότητα για το αντίθετο με την έκδοση σχετικής δικαστικής απόφασης.

Αν θέλουμε να το εκφράσουμε διαφορετικά: Ένας νόμος που έχει ψηφισθεί από τη Βουλή, (κυρωθεί), εκδοθεί και δημοσιευθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, δεσμεύει ως νόμος του Κράτους όλα τα δικαστικά και διοικητικά όργανα. Όχι η συνταγματικότητα του νόμου,

⁶⁰ Για το τεκμήριο νομιμότητας των διοικητικών πράξεων, βλ. Γ. Παπαχατζή, *Σύστημα του ισχύοντος στην Ελλάδα Διοικητικού Δικαίου*, Αθήνα 1991, σελ. 764.

αλλά η τυχόν αντισυνταγματικότητά του (δηλαδή όχι η συμφωνία του αλλά η τυχόν αντίθεσή του προς το Σύνταγμα) πρέπει να διαγνωσθεί με δικαστική απόφαση που παράγει πολύ συγκεκριμένες και περιορισμένες έννομες συνέπειες.

Η κατανομή των αρμοδιοτήτων συνδέεται έτσι με την ίδια την ασφάλεια του δικαίου ως έκφανση του κράτους δικαίου και - τηρουμένων των αναλογιών - είναι εκδήλωση της ίδιας νομικής λογικής που θεμελιώνει και το τεκμήριο της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων, ακόμη και των παράνομων, μέχρις ότου αυτές ακυρωθούν ή ανακληθούν.

Το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων, λοιπόν, απορρέει καταρχήν από την ύπαρξη του προληπτικού ελέγχου της συνταγματικότητας, τόσο στη φάση της ψήφισης όσο και στη φάση της (κύρωσης και) έκδοσης. Κάθε νόμος είναι εξοπλισμένος με μια θετική κρίση ως προς τη συνταγματικότητά του που είτε έχει προκύψει κατά τρόπο ρητό και σαφή με απόρριψη σχετικής ένστασης στη Βουλή ή με την επιψήφιση του νόμου μετά από αναπομπή είτε συνάγεται και υπονοείται από την ίδια την ψήφιση (κύρωση) και έκδοσή του που περιλαμβάνει και τη βεβαίωση περί της μη αντίθεσής του προς το Σύνταγμα.

Η ύπαρξη, όμως, αυτού του τεκμηρίου είναι έκδηλη κυρίως στην έκταση των έννομων συνεπειών που - εκ του Συντάγματος (άρθρα 93 παρ. 4 και 100 παρ. 4) - έχει η δικαστική κρίση για αντισυνταγματικότητα μιας διάταξης. Η έννομη συνέπεια που πηγάζει από όλα τα κοινά δικαστήρια είναι απλώς η μη εφαρμογή, δηλαδή ο παραμερισμός της διάταξης στη συγκεκριμένη υπόθεση. Κατά τα λοιπά ο νόμος εξακολουθεί να δεσμεύει και να εφαρμόζεται ως νόμος του

κράτους. Η ισχύς του δεν θίγεται παρά μόνο παρεμπιπτόντως και στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Αυτό διασφαλίζεται ακόμη και στο επίπεδο του Α.Ε.Δ. Σε περίπτωση κήρυξης της αντισυνταγματικότητας, η ισχύς της απόφασης αρχίζει κατά βάση από τη δημοσίευσή της. Οι συνέπειες που επέφερε ο νόμος δεν αίρονται. Όσες αμετάκλητες δικαστικές αποφάσεις και διοικητικές πράξεις έχουν εκδοθεί, εξακολουθούν να παράγουν τις συνέπειές τους. Για ν' ανατραπούν, χρειάζεται ειδική σκέψη και περαιτέρω διατακτικό που να κηρύσσει την αντισυνταγματικότητα αναδρομικά. Το γεγονός ότι καταρχήν η αντισυνταγματικότητα κηρύσσεται *ex nunc* και μόνο κατ' εξαίρεση *ex tunc*, είναι μια ακόμη επιβεβαίωση του τεκμηρίου συνταγματικότητας που περιβάλλει τους νόμους. Άλλωστε και στην περίπτωση της αναδρομικότητας, οι αμετάκλητες δικαστικές αποφάσεις δεν θίγονται αυτόματα, αλλά μόνο αν υποβληθεί αίτηση επανάληψης της διαδικασίας μέσα σε ορισμένη προθεσμία.

Στην κοινή δικονομική νομοθεσία, το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων είναι έκδηλο στους λόγους *παραπομπής μιας υπόθεσης στην Ολομέλεια των ανώτατων δικαστηρίων*. Υποχρέωση παραπομπής γεννιέται μόνο όταν το αρμόδιο Τμήμα αρνείται της εφαρμογής διάταξης ως αντισυνταγματικής και όχι όταν το αποτέλεσμα της κρίσης του είναι θετικό για τη συνταγματικότητα της διάταξης, όπως θετικό είναι στη συντριπτική πλειοψηφία των υποθέσεων.

Το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων, όμως δεν εξαντλείται στην ύπαρξη ορισμένων δικονομικών ρυθμίσεων που το διασφαλίζουν. Κατευθύνει ή πάντως πρέπει να κατευθύνει τη στάση του δικαστηρίου κατά τη διεξαγωγή του ελέγχου καθώς και στη φάση της

ερμηνείας του Συντάγματος και του νόμου που ο έλεγχος προϋποθέτει και συνεπάγεται. Εφόσον, λοιπόν, ο νόμος τεκμαίρεται ως συνταγματικός, ο δικαστής πρέπει να διαπιστώσει και να ελέγξει όχι τη συμφωνία, αλλά την τυχόν αντίθεση του νόμου προς το Σύνταγμα. Η φορά της δικαστικής κρίσης πρέπει να είναι αρνητική (αντίθεση) και όχι θετική (συμφωνία).⁶¹

⁶¹ βλ. Ε. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.189-190.

**Ο ΕΛΕΓΧΟΣ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΑΠΟ ΤΟ Α.Ε.Δ.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΑΠΟ ΤΟ Α.Ε.Δ

1.Εισαγωγή

Το Σύνταγμα του 1975 προέβλεψε την εξαίρεση του συγκεντρωτικού και κύριου κατασταλτικού ελέγχου με την ίδρυση του ΑΕΔ. Η ανάγκη της ίδρυσής του προέκυψε κυρίως από το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι αποφάσεις του ΑΠ ή του ΣΕ ή του ΕΣ για τη συνταγματικότητα ή την έννοια της νομοθετικής διάταξης που έπρεπε να εφαρμοσθεί σε συγκεκριμένη υπόθεση ήταν αντίθετες προς τις αποφάσεις του ΣΕ ή του ΑΠ ή του ΕΣ για τη συνταγματικότητα ή την έννοια της ίδιας διάταξης.⁶²

2.Η ίδρυση του ΑΕΔ με το άρθρο 100 Σ - Ειδικό Δικαστήριο ή οιονεί «Συνταγματικό Δικαστήριο»;

Το Δικαστήριο αυτό ιδρύθηκε για πρώτη φορά με το άρθρο 100 του Συντάγματος του 1975, είναι ένα νέο δικαιοδοτικό όργανο και το οποίο δεν εντάσσεται σε κανέναν από τους τρεις κλάδους των δικαστηρίων. Έχει *sui generis* χαρακτήρα τόσο ως προς τη συγκρότησή του όσο και ως προς τις αρμοδιότητές του, που όμοιός του δεν απαντάται ούτε στην ελληνική συνταγματική ιστορία ούτε συγκριτικά σε Σύνταγμα άλλης χώρας. Οι αρμοδιότητές του αποτελούν ένα κράμα μεταξύ

⁶² βλ. Ελληνικό Ινστιτούτο Διοικητικών Επιστημών, *Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, Αθήνα – Κομοτηνή 2001, σελ.141.

Εκλογοδικείου, Δικαστηρίου Συγκρούσεως Καθηκόντων και Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Υπό το Σύνταγμα του 1952, η εκδίκαση ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών ανήκε σε ειδικό δικαστήριο, το λεγόμενο Εκλογοδικείο (άρθρο 73 του Συντάγματος του 1952), ενώ η κρίση για την έκπτωση ανήκε στη Βουλή (άρθρο 72 εδ. γ' του Συντάγματος του 1952). Το Σύνταγμα του 1952 προέβλεπε επίσης ειδικό δικαστήριο για την άρση των συγκρούσεων μεταξύ δικαστηρίου και διοίκησης ή μεταξύ δικαστηρίων, το Δικαστήριο Συγκρούσεως Καθηκόντων (άρθρο 85 του Συντάγματος του 1952). Ως προς τις λοιπές αρμοδιότητες που ανήκουν σήμερα στο ΑΕΔ, το Σύνταγμα του 1952 δεν προέβλεπε ειδική ρύθμιση. Ας σημειωθεί ότι το Σύνταγμα του 1952 δεν προέβλεπε το θεσμό του δημοψηφίσματος, ούτε θέσπιζε ρητά τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, ούτε άλλωστε περιείχε διάταξη ανάλογη με το άρθρο 28§1 του ισχύοντος Συντάγματος.

Αρμοδιότητες Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι αυτές που καθιερώνονται στα στοιχ. α' - γ', ε' - στ' της § 1 του άρθρου 100 Σ.⁶³ Το Δικαστήριο αυτό έχει έντονο χαρακτήρα Δικαστηρίου άρσης αμφισβητήσεων. Επειδή όμως έχει και αρμοδιότητες Συνταγματικού Δικαστηρίου θα μπορούσε να είχε ονομασθεί «Συνταγματικό Δικαστήριο», έστω με περιορισμένες αρμοδιότητες Συνταγματικού Δικαστηρίου, εάν δεν υπήρχε το ιστορικό συνταγματικό σύνδρομο των δικτατορικών συνταγματικών κειμένων. Η διάταξη όμως που ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη και αναφέρεται στην καθιέρωση του

⁶³ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1144, βλ. Αρχηγείο Πυροσβεστικού Σώματος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, (επιμ. Νίκη Καλτσόγια – Τουρναβίτη), Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.171, ακόμη Δημήτρη Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, β' έκδοση, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.525 επ.

συγκεντρωτικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι αυτή του στοιχ. ε'.⁶⁴

Από το εύρος και το αμετάκλητο των αποφάσεων του ΑΕΔ προκύπτει ότι ο συντακτικός νομοθέτης θέλησε να ιδρύσει μια μορφή συνταγματικού δικαστηρίου, χωρίς όμως να αποδειχθεί τις προτάσεις που έγιναν και κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος για σύσταση συνταγματικού δικαστηρίου κατά τα πρότυπα άλλων χωρών.⁶⁵

2.1.Η δικαιοδοσία του δικαστηρίου γενικά

Σύμφωνα με το άρθρο 100 του Συντάγματος: Συνίσταται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται: α) Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58. β) Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44§2, γ) Η κρίση για τα ασυμβίβαστα ή την έκπτωση βουλευτή, κατά τα άρθρα 55§2 και 57, δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφ' ενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφ' ετέρου ή, τέλος, μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των λοιπών δικαστηρίων, ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου, στ) Η άρση της αμφισβήτησης για το χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου

⁶⁴ βλ. Αθανάσιο Γ. Ράϊκο, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, Αθήνα – Κομοτηνή 2002, σελ.1107 επ.

⁶⁵ Πρόταση της Νέας Δημοκρατίας για σύσταση Συνταγματικού Δικαστηρίου με την ίδια συγκρότηση, όπως το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο και ευρείες αρμοδιότητες.

ως γενικά παραδεδεγμένων κατά την §1 του άρθρου 28. Το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, από τέσσερις συμβούλους της Επικρατείας και από τέσσερις αρεοπαγίτες, που ορίζονται ως μέλη με κλήρωση κάθε δύο χρόνια. Στο δικαστήριο αυτό προεδρεύει ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου. Στις περιπτώσεις δ' και ε' της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν στη σύνθεση του δικαστηρίου και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της χώρας, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση. Η οργάνωση και λειτουργία του δικαστηρίου, τα σχετικά με τον ορισμό, την αναπλήρωση και την επικουρία των μελών του, καθώς και τα σχετικά με τη διαδικασία σ' αυτό ορίζονται με ειδικό νόμο. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου είναι αμετάκλητες. Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση.⁶⁶

2.1.1.Προυποθέσεις

Για να επιληφθεί του θέματος της αρμοδιότητας αυτής το ΑΕΔ θα πρέπει δύο τουλάχιστον από τα Ανώτατα Δικαστήρια να έχουν αποφανθεί με αντίθετες αποφάσεις,⁶⁷ εάν μία διάταξη τυπικού (και μόνο) νόμου, δηλαδή νόμου που έχει ψηφισθεί από την Βουλή, έχει

⁶⁶ Το Σ, τεύχος 1^ο/1988, σελ.32-33. Ακόμη βλ. Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, *Θέλουν συνταγματικό δικαστήριο μαριονέτα*., 11/02/2006, www.enet.gr

⁶⁷ Στην έννοια της δικαστικής απόφασης δεν περιλαμβάνονται οι διοικητικές πράξεις, οι γνωμοδοτήσεις των Ολομελειών του ΑΠ ή του ΣτΕ επί θεμάτων καταστάσεων των Δικαστών ή οι γνωμοδοτήσεις του ΕΣ, ενώ αμετάκλητες δικαστικές αποφάσεις δεν είναι τα Βουλευόμενα των Συμβουλίων των ποινικών Τμημάτων του ΑΠ ή οι αποφάσεις της Επιτροπής Αναστολών του ΣτΕ, των οποίων η νομική φύση ως δικαστικών αποφάσεων ούτως ή άλλως αμφισβητείται.

κανονιστικό περιεχόμενο αντίθετο στο κανονιστικό περιεχόμενο μίας ή περισσότερων διατάξεων του Συντάγματος. Με την διάταξη αυτή ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ενώπιον του ΑΕΔ μετατρέπεται από διάχυτος σε συγκεντρωτικό και από παρεμπίπτων σε κύριο. Δεν είναι όμως αυτές οι μοναδικές διαφορές σε σχέση με τον κανόνα, που εισάγει το άρθρο 93§4 Σ. Η διάταξη του άρθρου 100§1 στοιχ. ε' Σ εισάγει δύο επιπλέον ουσιώδεις αποκλίσεις από την διάταξη του άρθρου 93§4 Σ ως προς το αντικείμενο και την έκταση του ελέγχου της (αντι)συνταγματικότητας: Απαιτεί τυπικό νόμο, άρα δεν εμπίπτουν στην διάταξη τα κανονιστικά διατάγματα και οι λοιπές κανονιστικές πράξεις της Διοίκησης, και τον έλεγχο της ουσιαστικής συνταγματικότητας, χωρίς να περιλαμβάνεται ο έλεγχος ούτε της εξωτερικής τυπικής (αντι)συνταγματικότητας.

Γίνεται δεκτό από τη νομολογία του ΑΕΔ ότι οι διαφορετικές αποφάσεις των Ανώτατων Δικαστηρίων πρέπει να αφορούν την ίδια ακριβώς διάταξη του ίδιου τυπικού νόμου ή έστω διαφορετικές με το ίδιο όμως κανονιστικό περιεχόμενο. Μέχρι την συνταγματική αναθεώρηση του 2001 αρκούσε, τουλάχιστον από πλευράς Συντάγματος, οι αποφάσεις των δύο τουλάχιστον Ανώτατων Δικαστηρίων να ήταν απλά των Τμημάτων τους, χωρίς να ήταν υποχρεωτικό να προέρχονται από τις Ολομέλειες. Με την εισαγωγή όμως της νέας §5 στο άρθρο 100 Σ, θα πρέπει η μία τουλάχιστον απόφαση να είναι της Ολομέλειας εκείνου του Ανώτατου Δικαστηρίου που κρίνει την διάταξη αντισυνταγματική.⁶⁸

⁶⁸ βλ. Γεράσιμο Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*., σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση: Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.25-27.

2.1.2. Η δικονομική πρόσβαση προς το ΑΕΔ

Μέσα στο γενικό αυτό πλαίσιο οι δικονομικές προσβάσεις για την άσκηση δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας ταυτίζονται με τις υφιστάμενες για κάθε δικαιοδοτικό όργανο δικονομικές προσβάσεις μέσα από την άσκηση των ενδίκων βοηθημάτων και των ενδίκων μέσων. Εξαίρεση αποτελεί μόνο η αίτηση προς το Α.Ε.Δ. ή η έκδοση παραπεμπτικής απόφασης προς το Α.Ε.Δ., όπως προβλέπει το άρθρο 48 ν. 345/76 στο πλαίσιο πάντοτε του άρθρου 100 παρ. 1 περ. ε' Σ.

Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του ν.345/76, η άρση της αμφισβήτησης κατά την περ. ε' της παρ.1 του άρθρου 100 Σ, μπορεί να αχθεί ενώπιον του Α.Ε.Δ. με δύο τρόπους:

- ▶ Με αίτηση αφενός μεν του Υπουργού Δικαιοσύνης, του Εισαγγελέα του Α.Π., του Γενικού Επιτρόπου στο Ελεγκτικό Συνέδριο ή του Γενικού Επιτρόπου της Διοικητικής Δικαιοσύνης, που νομιμοποιούνται να ζητήσουν την άρση της αμφισβήτησης σε κάθε περίπτωση, αφετέρου δε καθενός που έχει έννομο συμφέρον στη συγκεκριμένη περίπτωση.

- ▶ Με παραπεμπτική απόφαση εκείνου από τα τρία δικαστήρια (Α.Π., ΣτΕ, Ε.Σ.) που επιλαμβάνεται δεύτερο της ίδιας κρίσιμης διάταξης και φέρεται σε απόφαση διαφορετική από αυτή που έχει ήδη εκδώσει άλλο ανώτατο δικαστήριο, απόφαση δηλαδή που περιλαμβάνει αντίθετες σκέψεις σχετικά με τη συνταγματικότητα της ίδιας πάντοτε διάταξης. Πρέπει μάλιστα να τονιστεί ότι στο σημείο αυτό η νομολογία του Α.Ε.Δ. είναι ιδιαίτερα αυστηρή ως προς τα κριτήρια του παραδεκτού και απαιτεί απόλυτη σύμπτωση ως προς την κρίσιμη την κρίσιμη διάταξη του τυπικού νόμου. Η διάταξη πρέπει να είναι ακριβώς η ίδια: το ίδιο έδαφος

της ίδιας παραγράφου του ίδιου άρθρου ή πάντως οι διατάξεις που απασχόλησαν τα δύο ανώτατα δικαστήρια πρέπει να έχουν απολύτως ταυτόσημο κανονιστικό περιεχόμενο, ιδίως όταν η μία παραπέμπει στην άλλη για τον καθορισμό του κανονιστικού της περιεχομένου.⁶⁹

Διαμορφώνονται, έτσι, δύο αρχές που διέπουν τη δικονομική πρόσβαση προς το Α.Ε.Δ.

- α) Ο έλεγχος μετατρέπεται από διάχυτο σε συγκεντρωτικό.
- β) Ο έλεγχος μετατρέπεται από παρεμπύπτοντα σε κύριο.

Κάτω από αυτές τις δύο γενικές αρχές μπορούν να υπαχθούν οι επιμέρους ρυθμίσεις του ν.345/1976 ως προς τις προϋποθέσεις του παραδεκτού μιας αίτησης, ως προς την υποχρέωση των ανώτατων δικαστηρίων να παραπέμπουν τα σχετικά ζητήματα στο Α.Ε.Δ. και ως προς τα όρια της δικαιοδοσίας του Α.Ε.Δ.⁷⁰

2.1.3.Η απόφαση του Α.Ε.Δ. - έννομες συνέπειες

Με την απόφαση του Α.Ε.Δ. αίρεται η αμφισβήτηση που είχε εμφιλοχωρήσει στις αποφάσεις δύο τουλάχιστον ανώτατων δικαστηρίων σχετικά με την «ουσιαστική συνταγματικότητα διατάξεως τυπικού νόμου» (άρθρο 100 παρ.1 ε' Σ και άρθρο 51 παρ. 1 του ν.345/1976).

Α)Περιεχόμενο της απόφασης: Η άρση της αμφισβήτησης θα συνεπάγεται είτε τη διάγνωση της συνταγματικότητας (της μη αντίθεσης προς το Σύνταγμα) της διάταξης είτε την κήρυξη της διάταξης αυτής του τυπικού νόμου ως αντισυνταγματικής. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση η απόφαση ισχύει έναντι πάντων (erga omnes) και δεσμεύει

⁶⁹ βλ. Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι*, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ.180-181.

⁷⁰ βλ. Βασίλειο Σκουρή – Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου: Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα, 71 Κομοτηνή 1985, σελ.68.

όλα τα δικαιοδοτικά και διοικητικά όργανα και τους ιδιώτες, εφόσον απευθύνεται σ' αυτούς.⁷¹ Όταν διάταξη νόμου κηρύσσεται αντισυνταγματική, καθίσταται ανίσχυρη από τη δημοσίευση της απόφασης του Α.Ε.Δ. ή από τον χρόνο που ορίζει η απόφαση. Η διάταξη αποβάλλει, επομένως, την ισχύ της και δεν εφαρμόζεται από τα δικαστήρια και τη διοίκηση. Βέβαια - κατά νομική ακριβολογία - η απόφαση του Α.Ε.Δ. δεν απαγγέλλει την κατάργηση της διάταξης· η διάταξη - όμως - παύει να ισχύει. Η διαφορά φαίνεται, αν συγκρίνουμε την κήρυξη μιας διάταξης ως αντισυνταγματικής από το ΑΕΔ με την κατάργησή της από τον νομοθέτη: Οι αποφάσεις του ΑΕΔ έχουν σε αρκετά σημεία διαφορετικές συνέπειες που επιφέρει ένας νεώτερος καταργητικός νόμος.

Β) *Αναδρομική κήρυξη της αντισυνταγματικότητας*: Το άρθρο 100 παρ. 4 β' επιτρέπει η διάταξη να καταστεί ανίσχυρη όχι από τη δημοσίευση της απόφασης, αλλά «από του υπό της αποφάσεως οριζόμενου χρόνου». Το άρθρο 51 παρ. 4 ν. 345/1976, εξειδικεύοντας αυτή την ευχέρεια, προβλέπει την κήρυξη της αντισυνταγματικότητας και από προγενέστερο της δημοσίευσης της απόφασης χρόνο - δηλαδή αναδρομικά - με ειδική σκέψη της απόφασης. Η αναδρομική κήρυξη της αντισυνταγματικότητας προκαλεί σοβαρές έννομες συνέπειες. Θίγει αμετάκλητες δικαστικές αποφάσεις και επιβάλλει στη διοίκηση την ανάκληση των συναφών διοικητικών πράξεων.

Εδώ πρέπει να διευκρινισθούν δύο σημεία: Πρώτον ο εκτελεστικός νόμος (ν.375/1976), ερμηνεύοντας το άρθρο 100 παρ. 4 β', αποκλείει τη δυνατότητα να κηρυχθεί το ανίσχυρο από μεταγενέστερο της απόφασης χρόνο, ώστε να παρέμβει στο μεταξύ ο κοινός νομοθέτης και να

⁷¹ Το Σ, τεύχος 4^ο/2006, σελ.1147.

διαρρυθμίσει το νομοθετικό πρόβλημα (ιδίως το κενό) που ενδέχεται να προκύψει. Η δυνατότητα αυτή θεμιτά αποκλείεται από τον ν. 345/1976, παρότι η γραμματική διατύπωση του άρθρου 100 παρ. 4 β' Σ την αφήνει ανοικτή. Η ρύθμιση του νόμου συνάδει προς την ίδια τη φύση του Συντάγματος ως συστήματος κανόνων αυξημένης τυπικής ισχύος και προς την αρχή της ασφάλειας του δικαίου.

Άλλωστε, η εισαγωγή και της αντίθετης εκδοχής (της κήρυξης της αντισυνταγματικότητας από μελλοντικό χρονικό σημείο) θα ήταν *ασυμβίβαστη* προς το *σύστημα διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας που ισχύει στη χώρα μας*. Εφόσον κατά το άρθρο 93 παρ. 4 Σ όλα τα δικαστήρια είναι αρμόδια και υποχρεωμένα να προβαίνουν σε έλεγχο συνταγματικότητας, ποιο θα ήταν το πρακτικό αποτέλεσμα μιας απόφασης του Α.Ε.Δ. που θα κήρυττε την αντισυνταγματικότητα μιας διάταξης από μελλοντικό χρονικό σημείο; Στο μεταξύ τα άλλα δικαστήρια θα παραμέριζαν κατά την κρίση τους ή θα ήταν υποχρεωμένα να εφαρμόζουν τη διάταξη; Προφανώς θα ήταν υποχρεωμένα κατά το άρθρο 93 παρ. 4 Σ να παραμερίσουν τη διάταξη που θεωρούν αντισυνταγματική. Άρα η δυνατότητα να κηρυχθεί η αντισυνταγματικότητα μιας διάταξης από μελλοντικό χρόνο δύσκολα μπορεί να ενταχθεί και να λειτουργήσει σε ένα σύστημα διάχυτου ελέγχου.

Τα πράγματα είναι διαφορετικά στα πλαίσια ενός συστήματος συγκεντρωτικού ελέγχου. Στο σύστημα αυτό η κήρυξη της αντισυνταγματικότητας από μελλοντικό χρόνο θα διευκόλυνε την πλήρωση των νομοθετικών κενών. Η λύση αυτή έχει ρητά επιλεγεί στην Αυστρία. Στην Ομοσπονδιακή Γερμανία, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει ρητή ρύθμιση του ζητήματος αυτού ούτε στον Θεμελιώδη Νόμο

ούτε στον νόμο περί του Συνταγματικού Δικαστηρίου, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, ιδίως μετά το 1970 αλλά και νωρίτερα με πιο σποραδικό ρυθμό, κηρύσσει την αντισυνταγματικότητα, χωρίς ν' απαγγέλλει με την απόφασή του (όπως θα ήταν λογικά αναγκαίο) και την ακύρωση της αντισυνταγματικής διάταξης. Στο μεταξύ χρονικό διάστημα ο νόμος ισχύει μεν, ο νομοθέτης έχει όμως την υποχρέωση να παρέμβει και να συμμορφωθεί προς την απόφαση (τις οδηγίες μάλλον) του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Στην Αυστρία, ο νομοθέτης έχει χρονικό περιθώριο ενός έτους να συμμορφωθεί προς την απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, ώστε να μην υπάρξει το νομοθετικό κενό που θα δημιουργούσε η άμεση ακύρωση του αντισυνταγματικού κανόνα.

Ερχόμαστε τώρα στο δεύτερο σημείο που πρέπει να διευκρινισθεί: Σημαντικό πρόβλημα συστηματικής ερμηνείας συνταγματικών διατάξεων δημιουργείται, όταν η διάταξη που κηρύσσεται αντισυνταγματική έχει τεθεί σε ισχύ από την έναρξη της ισχύος του Σ 1975.

Κατά το άρθρο 111 παρ. 2 Σ διάταξη νόμου (όπως και κανονιστικής διοικητικής πράξεως) που αντίκειται προς το Σύνταγμα καταργείται από την έναρξη της ισχύος του. Αν συντρέχουν οι δύο αυτές προϋποθέσεις και εκδοθεί σχετική απόφαση του Α.Ε.Δ. (κάτι που δεν έχει γίνει μέχρι τώρα), νομίζουμε ότι η αναδρομική ισχύς της απόφασης είναι δεδομένη και χρόνος της αναδρομής η 11-6-1975.

Γ) Διασφάλιση της δεσμευτικότητας των αποφάσεων του ΑΕΔ: Ενόψει, λοιπόν, της έναντι πάντων ισχύος των αποφάσεων του Α.Ε.Δ., ο ν.345/1976 θεσπίζει αποτελεσματικά μέσα για τη συμμόρφωση της διοίκησης και όλων των άλλων δικαστηρίων και - συνακόλουθα - για την ενοποίηση της νομολογίας. α) Το κυριότερο μέσο είναι, βέβαια, η υποχρέωση του ανώτατου δικαστηρίου που επιλαμβάνεται δεύτερο και

καταλήγει σε άποψη διαφορετική από εκείνο που επιλήφθηκε πρώτο, να παραπέμψει το ζήτημα στο Α.Ε.Δ., ενώ η υπόθεση παραμένει κατά τα λοιπά εκκρεμής ενώπιόν του. β) Ανάλογη υποχρέωση έχουν όμως και όλα τα άλλα δικαστήρια - ανεξάρτητα από βαθμό και δικαιοδοσία - εφόσον εκδικάζουν υπόθεση και καλούνται να εφαρμόσουν διάταξη για την οποία εκκρεμεί αμφισβήτηση ενώπιον του ΑΕΔ. Όλα, λοιπόν, τα δικαστήρια, αμέσως, μόλις λάβουν γνώση (με οποιοδήποτε τρόπο) του γεγονότος ότι εκκρεμεί σχετική αμφισβήτηση στο ΑΕΔ, οφείλουν ν' αναβάλουν αυτεπαγγέλτως την «έκδοσιν οριστικής απόφασεως», μέχρι να δημοσιευθεί η απόφαση του ΑΕΔ (άρθρο 50 παρ. 3 ν. 345/1976). Η ανωτέρω διατύπωση του άρθρου 50 παρ. 3 ν.345 φαίνεται να μην αποκλείει γενικά την πρόοδο της δίκης, αλλά μόνο την έκδοση της οριστικής απόφασης. Ο ν. 345 προβλέπει μάλιστα και πρόσφορους διαύλους πληροφόρησης των δικαστηρίων γιατί αντίγραφο της αίτησης ή της παραπεμπτικής απόφασης κοινοποιείται μέσω του Προέδρου του ΣτΕ, του Εισαγγελέα του Α.Π., του Γενικού Επιτρόπου του Ε.Σ. και του Γενικού Επιτρόπου της διοικητικής δικαιοσύνης, σε όλους τους δικαιοδοτικούς κλάδους και στον Υπουργό Δικαιοσύνης (άρθρο 50 παρ. 2 ν.345/1976). Οι δύο αυτοί μηχανισμοί (α-β) αποτρέπουν την έκδοση αντιφατικών αποφάσεων, ενώ η αμφισβήτηση παραμένει εκκρεμής στο Α.Ε.Δ. Μετά την άρση της αμφισβήτησης λειτουργούν ανάλογοι μηχανισμοί για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης προς την απόφαση του Α.Ε.Δ.⁷²

Δ) Υποχρέωση συμμόρφωσης της διοίκησης: Υποχρέωση συμμόρφωσης γεννάται και για τη διοίκηση: α) Όσες διοικητικές πράξεις εκδίδονται μετά την απόφαση του ΑΕΔ και εφαρμόζουν διάταξη που

⁷² βλ. Δημήτρη Θ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμ. β', Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.537 επ.

κρίθηκε αντισυνταγματική, υπόκεινται στα προβλεπόμενα ένδικα βοηθήματα κατά βάση σε αίτηση ακύρωσης (άρθρο 51 παρ. 2 ν.345). β) Οι διοικητικές πράξεις που έχουν εκδοθεί πριν την απόφαση του ΑΕΔ και για τις οποίες έχει παρέλθει η προθεσμία προσβολής με αίτηση ακύρωσης είναι αυτονόητο ότι δεν θίγονται άμεσα, ούτε η ανάκλησή τους είναι καταρχήν υποχρεωτική για τη διοίκηση. γ) Όμως, στην περίπτωση της αναδρομικής κήρυξης της αντισυνταγματικότητας, οι διοικητικές πράξεις που είχαν ως βάση την αντισυνταγματική διάταξη και εκδόθηκαν μέσα στο χρόνο της αναδρομής ανακαλούνται υποχρεωτικά (άρθρο 51 παρ. 6 ν.345) εντός προθεσμίας έξι μηνών από τη δημοσίευση της απόφασης του ΑΕΔ. Εννοείται ότι μετά την πάροδο του εξαμήνου χωρεί αίτηση ακύρωσης κατά της τυχόν παράλειψης της διοίκησης ν' ανακαλέσει τις (αναδρομικά) παράνομες αυτές πράξεις.

Είναι έκδηλη στο σημείο αυτό η διαφορά του δεδικασμένου που παράγεται από το ΑΕΔ σε σχέση με το δεδικασμένο που παράγεται από το ΣτΕ και η διαφορά της έκτασης που έχει η υποχρέωση συμμόρφωσης της διοίκησης σε περίπτωση αντισυνταγματικότητας. Η ακύρωση μιας διοικητικής πράξης από το ΣτΕ λόγω αντισυνταγματικότητας της διάταξης στην οποία θεμελιώνεται δεν συνεπάγεται την αυτόματη υποχρέωση της διοίκησης ν' ανακαλέσει και άλλες διοικητικές πράξεις αυτές, δηλαδή, που έχουν την ίδια νομική θεμελίωση με την ακυρωθείσα. Έχει, απλώς, τη διακριτική ευχέρεια να το πράξει, εφόσον δεν συντρέχουν άλλοι λόγοι που να το αποκλείουν. Αντίθετα, όταν μια διάταξη κηρυχθεί αντισυνταγματική με απόφαση του ΑΕΔ και η κήρυξη αυτή έχει αναδρομική ισχύ, η διοίκηση έχει υποχρέωση ν' ανακαλέσει όλες τις συναφείς διοικητικές πράξεις μέσα σε προθεσμία έξι μηνών. Βέβαια, ο ν. 345 δεν διευκρινίζει, αν η υποχρέωση της διοίκησης ν'

ανακαλέσει τις διοικητικές πράξεις που έχουν εκδοθεί μέσα στον χρόνο της αναδρομής καταλαμβάνει και τις ευνοϊκές διοικητικές πράξεις, για τις οποίες έχει ήδη δημιουργηθεί δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του ιδιώτη. Εδώ το άρθρο 51 παρ. 1 νομίζουμε ότι πρέπει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που βρίσκει τη συνταγματική της θεμελίωση στην ίδια την αρχή του κράτους δικαίου.

Ε) *Υποχρέωση αναβολής και συμμόρφωσης των διαιτητικών δικαστηρίων*: Ο ν.345/1976 δεν αναφέρει τίποτε για την τυχόν υποχρέωση των διαιτητικών δικαστηρίων να αναβάλλουν την εκδίκαση υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιόν τους, εφόσον η κρίσιμη διάταξη έχει αχθεί στο ΑΕΔ, καθώς και για την τυχόν υποχρέωσή τους να συμμορφώνονται προς την απόφαση του ΑΕΔ. Εφόσον, όμως, τα διαιτητικά δικαστήρια είναι ενταγμένα στο δικαιοδοτικό μας σύστημα και παρέχουν έννομη προστασία κατά το άρθρο 20 παρ. 1 Σ, πρέπει να δεχθούμε ότι έχουν υποχρέωση αναβολής και συμμόρφωσης, όταν η κρίσιμη διάταξη που άγεται στο ΑΕΔ και από την οποία εξαρτάται η έκδοση της διαιτητικής απόφασης είναι διάταξη δημόσιας τάξης ή διάταξη ενδοτικού δικαίου, η οποία όμως δεν έχει καμφθεί από την βούληση των μερών (άρθρο 890 ΚΠολΔ). Διαφορετικά θα συνέτρεχε λόγος ακύρωσης της διαιτητικής απόφασης.⁷³

⁷³ βλ. Βασίλειο Σκουρή – Ευάγγελο Β. Βενιζέλο, *Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου: Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα 77 Κομοτηνή 1985, σελ.80-81.

2.1.4. Νομολογία του ΑΕΔ⁷⁴

Αρχικώς με την **16/1983** απόφασή του, το ΑΕΔ⁷⁵ έκρινε εαυτό αρμόδιο για την άρση της διαφωνίας των Ανωτάτων Δικαστηρίων, σχετικά με την έννοια της συνταγματικής διάταξης του άρθρου 22 παρ. 1 εδ. β' Συντ. «πάντες οι εργαζόμενοι, ανεξαρτήτως φύλου ή άλλης διακρίσεως, δικαιούνται ίσης αμοιβής δι' ίσης αξίας παρεχόμενης εργασίας».

Η ΣτΕ **763/1982** δέχθηκε ότι, η διάταξη αυτή αναφέρεται μόνο στους εργαζόμενους οι οποίοι παρέχουν επ' αμοιβή εξηρημένη εργασία σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα, με βάση σχέση ιδιωτικού δικαίου.

Η ΑΠ **810/1980** και το Ελεγκ. Συν. **276/1980** δέχθηκαν αντίθετα, ότι η συνταγματική διάταξη αφορά και σε πρόσωπα των οποίων η σχέση με τον φορέα, στον οποίον ανήκουν, είναι δημοσίου δικαίου.

Το ΑΕΔ με την **16/1983** απόφασή του δέχθηκε τη δικαιοδοσία του να άρει τη διαφωνία και ερμηνεύοντας τη διάταξη του άρθρου 22 παρ. 1 εδ. β' Συντ., δέχθηκε την έννοια που δόθηκε από το ΣτΕ, ότι η διάταξη «αναφέρεται μόνο εις τους εργαζόμενους, οι οποίοι παρέχουν επ' αμοιβή εξηρημένην εργασία εις φυσικά ή νομικά πρόσωπα επί τη βάσει σχέσεως ιδιωτικού δικαίου».

Η ερμηνευτική αυτή άποψη του ΑΕΔ για τη δικαιοδοσία του, αφού βεβαίως δεν ήταν «αυθεντική», **α ν α τ ρ ά π η κ ε γ ρ ή γ ο ρ α**.

⁷⁴ βλ. Αθ. Τσαμπάση – Γ. Τσιμέκα, *Ευρετήριο αποφάσεων Ανώτατων Ειδικών Δικαστηρίων ετών 1976-1984*, Το Σ 1985, σελ.343 επ., Αθ. Τσαμπάση – Μαρ. Παπαδοπούλου, *Ευρετήριο αποφάσεων Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου 1985-1992*, Επιστημονική Επετηρίδα Συλλ. Θεσσαλονίκης 1993, σελ.61 επ.

⁷⁵ ΑΕΔ 16/83 ΕΕΝ 1984, σελ.149.

Ακολούθησε η ΑΕΔ **38/1989**,⁷⁶ που κατά πλειοψηφία (8 έναντι 5) έκρινε ότι, «όπως προκύπτει από την γραμματική διατύπωση της μνημονευομένης συνταγματικής διάταξης στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο μπορεί να εισαχθεί μόνο αμφισβήτηση σχετική με την έννοια διατάξεων τυπικών νόμων, όχι δε και αμφισβήτηση σχετική με την έννοια συνταγματικών διατάξεων. Εξάλλου - συνεχίζει η ΑΕΔ 38/89 - «ο σκοπός που επιδιώχθηκε με τη θέσπιση της συνταγματικής αυτής διατάξεως είναι η εξασφάλιση της ενότητας ερμηνείας και εφαρμογής τυπικού νόμου καθώς και στην άρση της αμφισβητήσεως, μεταξύ αποφάσεων Συμβουλίου της Επικρατείας, Αρείου Πάγου, Ελεγκτικού Συνεδρίου, ως προς την ουσιαστική συνταγματικότητα ή αντισυνταγματικότητα τυπικού νόμου. Από τον σκοπό αυτόν σαφώς προκύπτει ότι με την πιο πάνω διάταξη δεν καθιερώνεται αρμοδιότητα ΑΕΔ στην περίπτωση που κατά την εφαρμογή από το καθένα από τα Ανώτατα Δικαστήρια διαφορετικών τυπικών νόμων και την εξέταση από απόψεως συγκεκριμένης συνταγματικής διατάξεως, της συνταγματικότητας καθενός από τους νόμους αυτούς τα δικαστήρια αυτά αποδίδουν με τις αποφάσεις τους διαφορετική το καθένα έννοια στην ίδια συνταγματική διάταξη».

Στην περίπτωση της ΑΕΔ **38/1989** η διαφωνία αφορούσε τη διάταξη του άρθρου 22 παρ. 4 Συντ.

Το μεν ΣτΕ **5024/87** έκρινε ότι η υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση είτε ως κύρια είτε ως υποχρεωτική έχει εξαιρεθεί από το χώρο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και συνεπώς το άρθρο 25 παρ. 1 ν. 1483/84, που επέβαλε σε εργοδότη υποχρέωση ασφαλιστικής εισφοράς σε αλληλοβοηθητικό Ταμείο ήταν αντισυνταγματική.

⁷⁶ ΑΕΔ 38/89 (μειοψ.) ΕλλΔνη 1991, σελ.301, ΝοΒ 1991, σελ.126 επ.

Ο ΑΠ με την **644/77** απόφαση, ερμηνεύοντας άλλες διατάξεις τυπικών νόμων, έκρινε, χωρίς να διατυπώνει ρητώς, ότι είναι σύμφωνες προς τους ορισμούς της ίδιας συνταγματικής διάταξης.

Το ΑΕΔ απεφάνθη ότι δεν υπάρχει αμφισβήτηση ως προς την έννοια διάταξης τυπικού νόμου, αλλά μόνο προς την έννοια συνταγματικής διάταξης και απέρριψε την αίτηση για έλλειψη δικαιοδοσίας του ΑΕΔ.

Η κρίση της πλειοψηφίας - όπως η ίδια αναφέρει - στηρίζεται στην γραμματική διατύπωση της συνταγματικής διάταξης «στην άρση της αμφισβήτησης... ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου», προσδιορίζοντας περαιτέρω ως σκοπό του νόμου «την εξασφάλιση της ενότητας στην ερμηνεία και εφαρμογή τυπικού νόμου».

Η λογική της παραπάνω στενά γραμματικής ερμηνευτικής άποψης, της πλειοψηφία του ΑΕΔ, οδηγεί σε αρνησιδικία, δημιουργώντας σύγχυση στα δικαστήρια και ανασφάλεια δικαίου, παρά την επιταγή του άρθρου 20 παρ. 1 Συντ.

Αυτό όμως που αρνείται το ΑΕΔ για τον εαυτό του, δικαιούνται προφανώς να το πράξουν το ΣτΕ, ο ΑΠ και το ΕΣ και όλα τα δικαστήρια, κατά τη δικαιοδοτική τους αποστολή, να ερμηνεύουν δηλαδή τις συνταγματικές διατάξεις, δυνατότητα που αποκλείεται στο ΑΕΔ, αν και κατά το άρθρο 100 παρ. 1 ε Συντ. η διαφωνία των παραπάνω Ανωτάτων Δικαστηρίων, ως προς την αντισυνταγματικότητα κοινής διάταξης νόμου, υπάγεται στην αρμοδιότητα του ΑΕΔ. Επίσης, κατά το άρθρο 100 παρ. 1 δ Συντ., η διαφωνία θετική ή αποθετική, των δικαστηρίων, ως προς τη δικαιοδοσία τους, που αναφέρεται οπωσδήποτε στην έννοια διατάξεων του Συντ. ανήκει και πάλι στην αρμοδιότητα του ΑΕΔ.

Η μειοψηφία (της **38/1989**) δέχεται, φρονούμε ορθώς, ότι στη

δικαιοδοσία του ΑΕΔ υπάγεται «και η άρση της αμφισβήτησης που προέκυψε από αντίθετες αποφάσεις ως προς την έννοια συγκεκριμένης διάταξης του Συντ.». Και συνεχίζει: «Πράγματι, η άρση της αμφισβήτησεως για την αντισυνταγματικότητα τυπικού νόμου, προϋποθέτει την από μέρους του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου ερμηνεία της σχετικής διατάξεως του Συντάγματος, από την οποία ερμηνεία θα κριθεί η συνταγματικότητα της κρινόμενης διατάξεως τυπικού νόμου. Λογική συνέπεια της ρητώς από το Σύνταγμα προκύπτουσας αρμοδιότητας αυτής του Ανώτατου Δικαστηρίου είναι και η δικαιοδοσία του να αποφαινεται ως προς την έννοια της ίδιας διατάξεως του Συντάγματος που αποτελεί λογική και νομική προϋπόθεση αντίθετων αποφάσεων των Ανώτατων Δικαστηρίων, όταν αυτά αποφαινούνται περί διατάξεως διαφορετικών τυπικών νόμων. Η αντίθετη άποψη...περιορίζει πέραν του σκοπού του Συντάγματος τη δικαιοδοσία του ΑΕΔ και καταλήγει στο άτοπο να παραμείνει χωρίς δυνατότητα άρσεως της στην έννομη τάξη, η αμφισβήτηση ως προς την έννοια διατάξεως του Συντάγματος, ενώ τέτοια αμφισβήτηση δεν είναι ανεκτή από το Σύνταγμα, το οποίο επιβάλλει την άρση της όταν προκύπτει από αντίθετη ερμηνεία διατάξεως τυπικού νόμου».

Προφανές είναι μετά τις παραπάνω σκέψεις της μειοψηφίας, ότι η άποψη της πλειοψηφίας οδηγεί σε άτοπο, σε δικαιική ατέλεια, σε κενό δικαίου και επιβάλλεται συνεπώς η νομολογιακή, δικαιοπλαστική υπέρβαση της άποψης της πλειοψηφίας του ΑΕΔ, ως ανάγκης επιβαλλόμενης από το Σύνταγμα (άρθρο 20 παρ.2) και από τα πράγματα.

Η ερμηνευτική διεύρυνση του γράμματος της συνταγματικής διάταξης δεν συνιστά ανεπίτρεπτη αναθεώρηση του Συντ.

Κατά τον Π. Παραρά θα ήταν ελλειμματικό στη λογική σύλληψη, ο

συνταγματικός νομοθέτης να ενδιαφερθεί για την νομολογιακή ενότητα του κοινού τυπικού νόμου και όχι για τη νομολογιακή ενότητα του θεμελιώδους νόμου, που μπορεί να εφαρμόζεται ευθέως χωρίς την παρεμβολή κοινής διάταξης.

Το ΑΕΔ νομίζουμε ότι θα μπορούσε να θεμελιώσει τη δικαιοδοσία του με αναγωγή στη γνωστή συνταγματική διάταξη του άρθρου 87 παρ. 1 Συντ. που ορίζει ότι: «Η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία» και τελολογικά να απαντήσει θετικά, αφού στη συνταγματική έννοια του «δικαστηρίου», ανήκει και το κατά το άρθρο 100 Συντ. συγκροτούμενο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, (ανεξάρτητα αν μετέχουν σ' αυτό και μη τακτικοί δικαστές), στο οποίο αναγνωρίστηκε η άσκηση δικαστικής εξουσίας, με δεδομένα ότι 1)το μονοπώλιο της δικαστικής εξουσίας ανήκει στο Κράτος, 2)η δικαιοσύνη δεν απονέμεται κατά διακριτική ευχέρεια, αλλά κατά καθήκον και 3)οι δικαστές δεν δικαιούνται να αρνηθούν να ασκήσουν τη δικαιοδοτική τους λειτουργία.⁷⁷

3.Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα από τη μέχρι τώρα εφαρμογή του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

Η μέχρι τώρα εφαρμογή του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, όπως αυτό περιγράφηκε ανωτέρω,⁷⁸ έδωσε σχετικά ικανοποιητικά αποτελέσματα, ιδίως κατά τα τελευταία 15-20 χρόνια, παρουσίασε όμως και πολλές - ορισμένες μάλιστα εγγενείς - αδυναμίες. Πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο διάχυτος και παρεμπόπτων έλεγχος

⁷⁷ βλ. Κώστα Χορομίδης, *Η διαφωνία των Ανώτατων Δικαστηρίων για την έννοια συνταγματικών διατάξεων και η αρμοδιότητα του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου (ΑΕΔ)*, Αρμ. 1995, σελ.36 επ.

⁷⁸ βλ. ανωτέρω στο Κεφ.Β.

της συνταγματικότητας των νόμων μέχρι την ψήφιση και θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975 δεν ήταν συχνός. Ακόμη σπανιότερα έκριναν τα Δικαστήρια έναν νόμο ως αντισυνταγματικό και αρνούνταν την εφαρμογή του. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν όχι μόνο στις κατά το μάλλον ή ήττον ανώμαλες πολιτικές εξελίξεις μέχρι το 1974 στην χώρα μας, αλλά και στην υποβάθμιση της σημασίας του Συνταγματικού Δικαίου και δη του κανονιστικού του χαρακτήρα και της νομικής του δεσμευτικότητας. Αλληλένδετη με αυτήν την κατάσταση ήταν και η υποβάθμιση των σπουδών του Συνταγματικού Δικαίου στις Νομικές Σχολές της χώρας.

Τα πράγματα αλλάζουν σταδιακά από το 1975 και μετά. Οι σπουδές του Συνταγματικού Δικαίου αναβαθμίζονται σιγά-σιγά, ενώ η νομική τους δεσμευτικότητα για τους φορείς και των τριών λειτουργιών αρχίζει και γίνεται συνείδηση ολοένα και περισσότερο, δεδομένης της πλήρους αποκατάστασης της δημοκρατικής ομαλότητας και του Κράτους Δικαίου. Υποθέσεις, όπου τίθενται ζητήματα συνταγματικότητας των νόμων, εμφανίζονται ενώπιον των Δικαστηρίων συχνότερα, ενίοτε μάλιστα και σε βαθμό υπερβολής. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται σε ζητήματα συμφωνίας των νόμων με τις συνταγματικές διατάξεις που προστατεύουν θεμελιώδη δικαιώματα. Στο σημείο αυτό σημαντικό ρόλο έχει διαδραματίσει η αποδοχή από τη χώρα μας της ατομικής προσφυγής ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Στρασβούργου το 1985 και η νομολογία του Δικαστηρίου αυτού σε υποθέσεις ελληνικού ενδιαφέροντος, έκτοτε. Πολύ συχνά γίνεται η ερμηνεία μίας συνταγματικής διάταξης που κατοχυρώνει ένα θεμελιώδες δικαίωμα εκ παραλλήλου με την αντίστοιχη διάταξη της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει το αντίστοιχο δικαίωμα (κυρίως τα δικαιώματα στην

ιδιοκτησία, τη δικαστική προστασία και τη θρησκευτική ελευθερία).

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων έχει καταστεί πλέον ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, για τις ακυρωτικές διαφορές που δικάζει σε πρώτο και τελευταίο βαθμό και τις υπαλληλικές προσφυγές, σχεδόν συγκεντρωτικός.⁷⁹ Το ίδιο συμβαίνει, τηρουμένων των αναλογιών (αν και σε πολύ λιγότερα έντονο βαθμό), και ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου για τις διαφορές που αφορούν συντάξεις και την ευθύνη δημοσίων υπαλλήλων από ζημίες που επήλθαν στο Δημόσιο, σε ΟΤΑ ή σε λοιπά ΝΠΔΔ. Σημαντική είναι επίσης τα τελευταία χρόνια η συνταγματική νομολογία των Δικαστηρίων της πολιτικής και ποινικής Δικαιοσύνης, ενώ ενδεχόμενη αντιφατική νομολογία μεταξύ των κατωτέρων Δικαστηρίων ενοποιείται από τον Άρειο Πάγο, ο οποίος δικάζει σε τελευταίο βαθμό ως αναιρετικό δικαστήριο. Αντίστοιχα, ενοποιητικό ρόλο για τη νομολογία των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων παίζει η νομολογία του ΣτΕ για τις διοικητικές διαφορές ουσίας που δικάζει κατ' αναίρεση ή τις ακυρωτικές διαφορές που δικάζει κατ' έφεση. Σε περίπτωση που οι αντιφάσεις στη νομολογία επισημαίνονται σε επίπεδο Ανωτάτων Δικαστηρίων επιλαμβάνεται το ΑΕΔ προς οριστική και αμετάκλητη άρση των διαφωνιών.

Τα τελευταία χρόνια μάλιστα, κυρίως ο ΑΠ, σε αντίθεση με τη στάση που κρατούσε σε παλαιότερη νομολογία του, έχει αρχίσει να ξεπερνά σιγά-σιγά την επί σειρά ετών «ατολμία» του και έχει επιδείξει έναν αξιοσημείωτο συνταγματικό ακτιβισμό στον χειρισμό της αρχής της

⁷⁹ Βέβαια η άποψη αυτή, η οποία έχει περισσότερο διαπιστωτικό χαρακτήρα, λόγω της φύσεως των υποθέσεων που άγονται στο Συμβούλιο της Επικρατείας και της σε πρώτο και τελευταίο βαθμό ακυρωτικής του αρμοδιότητας, πόρρω απέχει από την αποδοχή της άποψης ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει καταστεί «(οιονεί) Συνταγματικό Δικαστήριο». Το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν παύει να παραμένει το Ανώτατο Δικαστήριο της Διοικητικής Δικαιοσύνης στην Ελλάδα και να εκδικάζει διοικητικές διαφορές (ακυρωτικές η κατ' αναίρεση), ενώ ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων που ασκεί στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας του δεν διαφέρει θεσμικά από αυτόν που ασκούν τα κατώτερα διοικητικά Δικαστήρια ή τα Δικαστήρια της πολιτικής ή της ποινικής Δικαιοσύνης.

αναλογικότητας ως δικαιοκρατικού περιορισμού της δράσης της δημόσιας εξουσίας, κυρίως της νομοθετικής, ή σε υποθέσεις με αντικείμενο δημοσιονομικές παροχές, με μέτρο κρίσης την εφαρμογή της γενικής αρχής της ισότητας και της επιμέρους έκφασής της, της αρχής της ισότητας των φύλων. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, ιδίως στην τελευταία, έχει προκαλέσει τη δυσaráσκεια των εκάστοτε κυβερνώντων. Ο συνταγματικός αυτός ακτιβισμός όμως, όπως ενίοτε και αυτός του ΣτΕ, πόρρω απέχει από το να χαρακτηρίσει τη χώρα μας «Κράτος Δικαστών». Δεν είναι λίγες οι φορές που τα Ανώτατα Δικαστήρια επιδεικνύουν ως αντίρροπη δύναμη στον ακτιβισμό τους (judicial activism) μία εξίσου αξιοσημείωτη δικαστική αυτοσυγκράτηση (judicial self-restraint), με αποτέλεσμα τα τελευταία χρόνια να έχει επιτευχθεί μία ισορροπία μεταξύ συνταγματικού ακτιβισμού και δικαστικού αυτοπεριορισμού.

Παρ' όλα αυτά, το υπάρχον σύστημα έχει εμφανίσει σημαντικά προβλήματα, τα οποία ανάγονται αφενός στις εγγενείς αδυναμίες του διάχυτου συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και αφετέρου στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού συστήματος.

Ως πρώτο μειονέκτημα, εγγενές μάλιστα του συστήματος, αποτελεί η ανασφάλεια δικαίου που παρουσιάζεται από το - πολύ συχνά εμφανιζόμενο - ενδεχόμενο της αντιφατικής νομολογίας, είτε μεταξύ δικαστηρίων διαφορετικών δικαιοδοσιών, εν τέλει των Ανώτατων Δικαστηρίων εκάστης δικαιοδοσίας, είτε ακόμη και δικαστηρίων της αυτής δικαιοδοσίας, και μάλιστα του ιδίου βαθμού. Το γεγονός ότι εν τέλει η συνταγματική νομολογία «συγκεντρώνεται» σε τελευταίο βαθμό στο Ανώτατο Δικαστήριο εκάστης δικαιοδοσίας μπορεί να απορροφά ένα μέρος των κραδασμών που προκαλούνται από τις συνέπειες της

αντιφατικής νομολογίας, όχι όμως το σύνολο των κραδασμών και, πάντως, δεν αναιρεί τους κινδύνους που ελλοχεύουν από την αντιφατική νομολογία των Ανώτατων Δικαστηρίων μεταξύ των. Αυτή είναι και η μεγάλη διαφορά του εγχώριου συστήματος του διάχυτου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων με αυτό άλλων κρατών, όπως των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και ορισμένων χωρών της Κοινοπολιτείας (π.χ. Καναδάς, Νότια Αφρική) ή άλλων χωρών (π.χ. Ιαπωνία), ότι στις τελευταίες υφίσταται μία μόνο δικαιοδοσία και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων συγκεντρώνεται για το σύνολο της δικαιοδοσίας στο Ανώτατο Δικαστήριο. Επίσης, η κρίση ενός νόμου ως αντισυνταγματικού, ακόμη και με αμετάκλητη απόφαση Ανώτατου Δικαστηρίου, δεν εμποδίζει ενίοτε τη Διοίκηση να τον εφαρμόσει, εφόσον η εν λόγω δικαστική απόφαση (ή οι αποφάσεις) δεν ενεργούν *erga omnes* και τυπικά δεν κωλύουν τη Διοίκηση να εφαρμόσει έναν νόμο, ο οποίος τυπικά συνεχίζει να υφίσταται στην έννομη τάξη μέχρι την κατάργησή του από τον νομοθέτη.

Δεύτερο μειονέκτημα: Η ύπαρξη του ΑΕΔ μπορεί να αποσκοπεί στον περιορισμό ή ακόμη και την εξαφάνιση της αντιφατικής νομολογίας, όμως αυτό επιλαμβάνεται μετά από πολλά χρόνια, μέσα στα οποία μπορούν να βρεθούν εν εξελίξει πλείστες όσες δικαστικές αντιδικίες με το ίδιο αντικείμενο, τη συνταγματικότητα της διάταξης ενός νόμου, ενώ δεν πρέπει να υποτιμάται και η ανασφάλεια που δημιουργείται στη Διοίκηση από την αμφισβήτηση εάν πρέπει να εφαρμόσει έναν νόμο που έχει κριθεί από ένα δικαστήριο συνταγματικός, με τον κίνδυνο όμως κάποιο άλλο Δικαστήριο να τον κρίνει αντισυνταγματικό. Το πρόβλημα γίνεται οξύτερο για τις έννομες συνέπειες που δημιουργούνται, όταν η Διοίκηση εκδίδει πράξεις

(κανονιστικές ή ατομικές) επί τη βάσει νόμου που κηρύχθηκε από το ΑΕΔ μετά από πολλά χρόνια αντισυνταγματικός.

Τρίτο μειονέκτημα, το οποίο επίσης αφορά τη λειτουργία του ΑΕΔ και δη τη συγκρότησή του: Το ΑΕΔ συγκροτείται κατ' άρθρο 100 παρ. 2 Σ από Δικαστές των Ανωτάτων Δικαστηρίων, οι οποίοι παράλληλα ασκούν (και μάλιστα κυρίως) τα καθήκοντά τους στα Δικαστήρια αυτά, για την πολύ σύντομη θητεία των 2 ετών, ενώ η ανάδειξή τους γίνεται κατά τον παγκόσμιας πρωτοτυπίας τρόπο της κληρώσεως. Αυτό σημαίνει ότι οι Δικαστές που επιλαμβάνονται υποθέσεων Συνταγματικού Δικαίου σε Ανώτατο Δικαστήριο δεν είναι αποκλειστικής απασχόλησης σ' αυτό, κατά συνέπεια στερούνται όχι μόνο ειδίκευσης στον τομέα του Συνταγματικού Δικαίου αλλά και συνεχούς και αποκλειστικής ενασχόλησης με τέτοιες υποθέσεις, ενώ οι συχνές αλλαγές στη σύνθεση του ΑΕΔ ενέχουν τον κίνδυνο της κύμανσης ή της συχνής μεταβολής της νομολογίας του.

Τέταρτο μειονέκτημα αποτελεί το γεγονός ότι τα κοινά Δικαστήρια, τα οποία προβαίνουν στον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων διάχυτα και παρεμπιπτόντως αποτελούνται από Δικαστές που δεν είναι εξοικειωμένοι με την ύλη του Συνταγματικού Δικαίου, εφόσον το καθήκον τους είναι να επιλύουν διαφορές του Ιδιωτικού ή του Ποινικού Δικαίου ως προς την Τακτική Δικαιοσύνη ή διαφορές Διοικητικού Δικαίου ως προς τη Διοικητική Δικαιοσύνη (ακυρωτική και διαφορών ουσίας). Παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μία βελτίωση στη συνταγματική νομολογία των Δικαστηρίων σε σύγκριση με το παρελθόν, δεν παύουν να υπάρχουν, και μάλιστα όχι σε αμελητέο βαθμό, δικαστικές αποφάσεις που προβαίνουν σε επιδερμικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων και πάντα μέσα από το πρίσμα του κοινού

(ουσιαστικού και δικονομικού) δικαίου.

Πέμπτο μειονέκτημα, ως συνέπεια του προηγούμενου: Για τους ίδιους ακριβώς λόγους η συνταγματική νομολογία των δικαστηρίων μας στερείται εν μέρει σταθερών ερμηνευτικών αρχών και θεωριών, πάνω στις οποίες στηρίζεται η ερμηνεία και εφαρμογή του Συνταγματικού Δικαίου και τις οποίες διαπλάθει και αναλύει ο Συνταγματικός Δικαστής, ενώ προφανής είναι η έλλειψη εφαρμογής κανόνων της δογματικής και της γενικής θεωρίας προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε υποθέσεις που διέπονται από διατάξεις που προστατεύουν θεμελιώδη δικαιώματα. Το γεγονός αυτό έχει οδηγήσει πολλές υποθέσεις που εκδικάστηκαν μέχρι και τον τελευταίο βαθμό ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) στο Στρασβούργο με σωρεία καταδικαστικών αποφάσεων εναντίον της χώρας μας κυρίως για θέματα θρησκευτικής ελευθερίας, ιδιοκτησίας και εν γένει περιουσιακών δικαιωμάτων και δικαστικής προστασίας.

Έκτο μειονέκτημα, που αφορά κυρίως τα Δικαστήρια της τακτικής Δικαιοσύνης, πολιτικής και ποινικής: Μπορεί ο ΑΠ να άρχισε να επιδεικνύει την τελευταία δεκαετία μία υπέρβαση της παλαιότερης ατολμίας του σε θέματα ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, αυτό όμως συμβαίνει σε ορισμένα θέματα και εν μέρει. Πέραν αυτού, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε το ίδιο και για τα κατώτερα δικαστήρια (Ειρηνοδικεία, Πρωτοδικεία, Εφετεία). Μάλιστα, είναι συχνό το φαινόμενο να κρίνεται μία διάταξη από τον ΑΠ, και μάλιστα υποχρεωτικά από την Ολομέλειά του μετά από παραπομπή του αρμόδιου Τμήματος κατ' άρθρο 100 παρ. 5 Σ 1975/2001, αντισυνταγματική, μετά από πολλά χρόνια δικαστικής διένεξης, ενώ τα κατώτερα δικαστήρια την

είχαν κρίνει ύστερα από επιδερμικό έλεγχο συνταγματική και την είχαν εφαρμόσει. Το γεγονός αυτό δεικνύει πόσο ασυστηματοποίητος και χωρίς μεθοδολογική συνοχή και σταθερότητα είναι ο διάχυτος έλεγχος σε σύγκριση μεταξύ ΣτΕ και δικαστηρίων της τακτικής δικαιοσύνης.⁸⁰

4.Αναγκαιότητα μεταρρύθμισης του υπάρχοντος συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων;

Από τον συνδυασμό των παραπάνω πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων του συστήματος του διάχυτου και παρεμπίπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, όπως αυτό αναπτύχθηκε κυρίως από τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975 μέχρι σήμερα, αναπτύχθηκαν κατά καιρούς απόψεις στη θεωρία που υποστήριξαν την αναθεώρηση του υπάρχοντος συστήματος με την, εν μέρει τουλάχιστον, καθιέρωση του συστήματος του συγκεντρωτικού και κύριου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και **την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα**. Μάλιστα, η άποψη αυτή πήρε και τη μορφή επίσημης Πρότασης αναθεώρησης του Συντάγματος από το κόμμα της ΝΔ, ως τότε κόμμα της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, δύο φορές, το 1995 και το 1997.⁸¹ Η πρώτη πρόταση κατατέθηκε από το κόμμα της ΝΔ το 1995 στην Βουλή που προήλθε από τις εκλογές του 1993, δεν συζητήθηκε, όμως, ποτέ γιατί η Βουλή αυτή διαλύθηκε πρόωρα το 1996, οπότε το ζήτημα της Αναθεώρησης του Συντάγματος παραπέμφθηκε

⁸⁰ βλ. Χαράλαμπο Τσιλιώτη, *Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΕΔΔ, Νομοθεσία-Νομολογία-Θεωρία, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2007, σελ.247 επ.

⁸¹ Πρέπει εδώ, όμως, να επισημάνουμε ότι η Πρόταση αυτή (του 1995 και του 1997) δεν συνεισέφερε κάτι το ουσιαστικά καινούριο στη συζήτηση για το σύστημα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην χώρα μας. Αποτελούσε κατά βάση επανάληψη της πρότασης που είχε τεθεί και στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή περί ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου με τις αρμοδιότητες και τη συγκρότηση του ΑΕΔ.

στην επόμενη Βουλή. Η δεύτερη Πρόταση του 1997, συζητήθηκε μεν, και έφτασε μέχρι και την ψηφοφορία, δεν έλαβε, όμως, την απαιτούμενη από το άρθρο 110 παρ. 2 - 4 πλειοψηφία του όλου αριθμού των Βουλευτών κατά τις δύο ψηφοφορίες που έλαβαν χώρα στη Βουλή που αναδείχθηκε από τις εκλογές του 1996, η οποία κατά το άρθρο 110 παρ.2 Σ κίνησε τη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος. Κατά συνέπεια, δεν επαναλήφθηκε κατά τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή που προέβη στην τελική αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001.

Γενικά, όμως, η τάση, όχι τόσο στη θεωρία, όσο κυρίως στον δικαστικό κόσμο, και εν τέλει στις πολιτικές δυνάμεις ήταν μέχρι τώρα κυρίως αρνητική στο ενδεχόμενο αλλαγής του ισχύοντος συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και ιδίως **στην ιδέα της καθιέρωσης Συνταγματικού Δικαστηρίου**. Οι λόγοι που ακούστηκαν κατά την Ε' Αναθεωρητική Βουλή ως επιχειρήματα κατά της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου (αποστροφή προς το ενδεχόμενο της δημιουργίας ενός «Κράτους των Δικαστών» με τη συγκέντρωση όλου του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από ένα όργανο, φόβοι ότι η παρέμβαση της εκτελεστικής εξουσίας σε ένα τέτοιο «Συνταγματικό Δικαστήριο» θα αυξηθεί κ.λ.π.) επαναλαμβάνονται και καθ' όλη την διάρκεια της μεταπολίτευσης,⁸² διανθισμένοι με τον λόγο της μη αναγκαιότητας αναθεώρησης ενός σχετικά επιτυχημένου, ιδιαίτερα τις τελευταίες δύο δεκαετίες, συστήματος.

⁸² Οι φόβοι αυτοί, που αναφέρονται στο ενδεχόμενο να χάσουν οι πολιτικές δυνάμεις και κυρίως αυτές που κάθε φορά εκφράζουν την πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο και μέσω του κοινοβουλευτικού συστήματος ελέγχουν την Κυβέρνηση, τον έλεγχο υπέρ μίας «υπερτροφικής εξουσίας των Δικαστών» επανέρχονται κάθε φορά κατά το μάλλον ή ήττον στο προσκήνιο όταν ένας νόμος και κυρίως νόμος που προβλέπει δημοσιονομικές παροχές κρίνεται αντισυνταγματικός. Είναι χαρακτηριστικό ότι για τους ίδιους λόγους δεν συζητήθηκε κατά τη συζήτηση και ψήφιση του Συντάγματος το 1975 καν το ενδεχόμενο να ανατεθεί στο ΑΕΔ η δικαιοδοσία επιλύσεως διαφορών που αφορούν τις αρμοδιότητες των Ανωτάτων Συνταγματικών Οργάνων (Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Βουλή, Κυβέρνηση), δικαιοδοσία που προέβλεπαν όμως τα δικτατορικά συνταγματικά κείμενα του 1968 και 1973.

Από την άλλη, όμως, ακούστηκαν τη δεκαετία του '80 φωνές που στο όνομα της αρχής της Λαϊκής Κυριαρχίας αμφισβήτησαν ακόμη και ως προς την αρχή του το σύστημα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ως έκφραση των επιλογών του άμεσα από τον Λαό νομιμοποιούμενου νομοθέτη από τη δικαστική λειτουργία, ενώ γενικά δημιουργείται δυσθυμία στην εκάστοτε Κυβέρνηση και την πλειοψηφία της στη Βουλή κάθε φορά που τα Δικαστήρια κρίνουν έναν νόμο που ψηφίσθηκε από την πλειοψηφία αυτή ως αντισυνταγματικό.⁸³

Από τα παραπάνω δεδομένα προκύπτει ότι το ζήτημα της αναθεώρησης του ισχύοντος συστήματος του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων **με την ίδρυση ενός Δικαστηρίου ειδικής δικαιοδοσίας, του Συνταγματικού Δικαστηρίου**, μάλλον μεμονωμένα και αποσπασματικά προτάθηκε μέχρι τώρα στην πολιτική και επιστημονική συζήτηση, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί η εντύπωση ότι το ισχύον σύστημα δεν χρήζει αναθεώρησης, κατά συνέπεια δεν υφίσταται ζήτημα ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου.^{84,85}

⁸³ Ως πιο χαρακτηριστική από τις πρόσφατες αναφορές κρίνεται η δημόσια τοποθέτηση του πρώην Υπουργού Οικονομίας και Οικονομικών Γ. Αλογοσκούφη ότι δεν είναι δυνατόν κάθε φορά μετά από μία δικαστική απόφαση να τινάζεται ο Προϋπολογισμός του Κράτους στον αέρα, εννοώντας προφανώς εκείνες τις δικαστικές αποφάσεις, οι οποίες κατ' εφαρμογή της συνταγματικής αρχής της ισότητας επεκτείνουν νομοθετικά προβλεφθείσες για μία ή ορισμένες κατηγορίες ή ομάδες προσώπων δημοσιονομικές παροχές (μισθοί, συντάξεις, επιδόματα κ.λ.π.) και σε άλλες κατηγορίες ή ομάδες προσώπων, τις οποίες ο νομοθέτης ή η Διοίκηση κατ' εξουσιοδότηση του νομοθέτη σε αντίθεση προς την αρχή της ισότητας είχε αποκλείσει.

⁸⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι όλοι οι πολέμιοι της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου επιχειρηματολογούν κυρίως με το επιχείρημα ότι πρόκειται περί «πολιτικής σκοπιμότητας», την οποία συνδέουν με τη νομιμοπολιτική συγκυρία.

⁸⁵ βλ. Χαράλαμπο Τσιλιώτη, *Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΕΔΔ, Νομοθεσία-Νομολογία-Θεωρία, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2007, σελ.250-251.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΙΔΡΥΣΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΤΟΜΗ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ Η «ΩΔΙΝΕΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ ΕΤΕΚΕ ΜΥΝ»;

1.Εισαγωγή

Τον Μάιο του 2006, μετά από μήνες σχετικών διαβουλεύσεων κατατέθηκαν στο Κοινοβούλιο επίσημα και είδαν το φως της δημοσιότητας οι προτάσεις των δύο μεγαλύτερων κομμάτων για την κατ' άρθρο 110 Συντάγματος αναθεώρηση αυτού. Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτές κατατέθηκαν λίγο μετά την λήξη του κατ' άρθρο 110 παρ. 6 Σ πενταετούς κωλύματος για νέα αναθεώρηση, δεδομένου ότι η τελευταία συνταγματική αναθεώρηση είχε λάβει χώρα με το από 6-4-2001 Ψήφισμα της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής. Πρώτο κατέθεσε την Πρότασή του το κυβερνών κόμμα της ΝΔ και ακολούθησε μετά από λίγες ημέρες το ΠΑΣΟΚ, ως το κόμμα της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης.

Στις 13 Δεκεμβρίου 2006 ξεκίνησε τις εργασίες της η κατά το άρθρο 119 Κανονισμού της Βουλής Επιτροπή της Βουλής για την Αναθεώρηση του Συντάγματος, η οποία ολοκλήρωσε τις εργασίες της την 1^η Φεβρουαρίου 2007 και εισηγήθηκε κατά πλειοψηφία την αναθεώρηση ορισμένων διατάξεων του Συντάγματος. Εν συνεχεία, το θέμα της Αναθεώρησης εισήχθη στην Ολομέλεια, η οποία άρχισε τις εργασίες της την 14^η Φεβρουαρίου και τις ολοκλήρωσε την 21^η Φεβρουαρίου 2007. Στις 22 Φεβρουαρίου διεξήχθη η πρώτη κατά το άρθρο 110 παρ. 2 Σ

ψηφοφορία και αποφασίσθηκε κατά πλειοψηφία η αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος. Η ψηφοφορία επαναλήφθηκε στις 29 Μαρτίου 2007 και η Βουλή ενέμεινε κατά πλειοψηφία στην αναθεώρηση των ίδιων διατάξεων του Συντάγματος, που αποφάσισε και κατά την πρώτη ψηφοφορία.

Από τα περισσότερα ή λιγότερα ενδιαφέροντα θέματα που περιλαμβάνονται στις Προτάσεις των κομμάτων, μέχρι στιγμής είναι μόνο από το κόμμα της ΝΔ, αναθεώρηση του άρθρου 100 Σ και η περιλαμβανόμενη στην Πρόταση αυτή ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα.⁸⁶ Η πρόταση αυτή έχει προκαλέσει αναμφίβολα, μαζί με την πρόταση για αναθεώρηση του άρθρου 16 Συντάγματος, το μεγαλύτερο μέχρι στιγμής ενδιαφέρον από πολιτικής και δημοσιογραφικής, αλλά και από επιστημονικής και δικαστικής πλευράς, συγκριτικά με άλλες προτεινόμενες υπό αναθεώρηση διατάξεις. Έχει προκαλέσει μεγάλο θόρυβο, ιδίως σε ό,τι αφορά την αρμονία της ίδρυσης ενός τέτοιου Δικαστηρίου με το μέχρι στιγμής σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά και με συγκυριακές σκοπιμότητες, όπως το θέμα της τύχης της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας σε περιβαλλοντικά θέματα μετά την επιγενόμενη ίδρυση ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου, στο οποίο υποτίθεται ότι θα συγκεντρωθεί ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων.⁸⁷

⁸⁶ Η εν λόγω πρόταση υπερψηφίσθηκε στην πρώτη κατά το άρθρο 110 παρ. 2 Σ ψηφοφορία της 22ης Φεβρουαρίου 2007 από 159 Βουλευτές, καταψηφίσθηκε από 8, ενώ 4 Βουλευτές δήλωσαν παρόντες. Κατά τη δεύτερη ψηφοφορία της 29-3-2007, την πρόταση υπερψήφισαν 160 Βουλευτές, την καταψήφισαν 8 Βουλευτές και 3 Βουλευτές δήλωσαν παρόντες. Γίνεται σαφές ότι, για να αποφασισθεί η αναθεώρησή της από την επόμενη Βουλή, η οποία θα είναι αναθεωρητική, θα πρέπει να συγκεντρώσει κατά την παρ. 4 του άρθρου 110 Σ πλειοψηφία τουλάχιστον των 3/5 του όλου αριθμού των Βουλευτών (180 και άνω).

⁸⁷ www.enet.gr

2.Η ίδρυση και λειτουργία ενός συνταγματικού δικαστηρίου στα πλαίσια του ισχύοντος συστήματος

Την πρώτη μεγάλη δυσκολία που πρέπει να υπερπηδήσει η δημιουργία Συνταγματικού Δικαστηρίου στη χώρα μας αφορά, στο μέτρο που συνεπάγεται την ίδρυση νέας δικαιοδοσίας, της συνταγματικής, ως ειδικής και αποκλειστικής, την άρθρωσή της με την υπάρχουσα διάχυτη δικαιοδοσία ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.⁸⁸ Η συνταγματική δικαιοδοσία του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι υποχρεωμένη να αναμετρηθεί, όταν και αν ιδρυθεί, με την παρεμπόπτουσα, τόσο ως προς την έκταση και την οριοθέτηση της δικαιοδοσίας της όσο και ως προς την ουσιαστική δικαιολόγηση ή νομιμοποίησή της. Θα έχουμε, άραγε, δύο όμοιες δικαιοδοσίες, που θα συνυπάρχουν με βάση κάποια ορθολογικά κριτήρια κατανομής τους και συνεργασίας τους ή η νέα πρόκειται να απορροφήσει την παλαιά; Είναι αναπόφευκτη η σύγκρουσή τους και η μερική σύγχυσή τους ή θα δούμε ένα μεικτό σύστημα συνταγματικής δικαιοσύνης να καθιερώνεται στη χώρα μας, το οποίο θα καταλήξει σε μία αρμονική σύζευξη και συνομιλία των δύο δικαιοδοσιών;

⁸⁸ Η «συνταγματική δικαιοσύνη» ή «συνταγματική δικαιοδοσία» μπορεί να νοηθεί είτε ως αυτοτελής και ειδική δικαιοδοσία είτε ως ενταγμένη στην κοινή δικαιοδοσία, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα και στις Η.Π.Α. Ο ορισμός της ποικίλλει, διότι άλλοτε ορίζεται με βάση το οργανικό κριτήριο, τη συγκρότηση του θεσμού και τις αρμοδιότητές του, και άλλοτε με βάση το λειτουργικό κριτήριο, την αποστολή ή το αντικείμενο της δικαιοδοσίας του. (Βλ. συνοπτικά από τη γαλλόφωνη βιβλιογραφία, G. Drago, *Contentieux constitutionnel francais*, 2^e ed, PUF, 2006, σελ.29 και M. Fromont, *La justice constitutionnelle dans le monde*, Dalloz, 1996, σελ.1-4). Η διάκριση της συνταγματικής δικαιοδοσίας από την κοινή δεν είναι πάντως δυνατή στα συστήματα του διάχυτου ελέγχου, διότι η δικαιοδοσία του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι ενσωματωμένη και ασκείται ως γνωστό από την κοινή δικαιοσύνη. Γι' αυτό και η δημιουργία Συνταγματικού Δικαστηρίου σε μας θέτει επιτακτικά το ζήτημα της οριοθέτησης των δύο συμπλεκόμενων συνταγματικών δικαιοδοσιών. Το πρόβλημα γίνεται πολύπλοκο, με μεγάλες πρακτικές συνέπειες, σε ό,τι αφορά την κατανομή των δικαιοδοσιών και ιδίως τη δεσμευτική ισχύ των αποφάσεων του Συνταγματικού Δικαστηρίου μαζί με την έκταση του δεδικασμένου απέναντι και στα κοινά δικαστήρια. Το ζήτημα αυτό θίγει διεξοδικά στη μελέτη του ο Γ. Θεοδόσης, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*., σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση : Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.17-52, ο οποίος υποστηρίζει εύστοχα ότι η σχετική με το Συνταγματικό Δικαστήριο ρύθμιση του Συντάγματος θα πρέπει να αναφέρει και τα υποκειμενικά και τα αντικειμενικά όρια δεσμευτικότητας των αποφάσεών του.

Αν στηριχθούμε στη συγκριτική παρατήρηση και θεωρία, η οποία διακρίνει δύο πρότυπα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, το «αμερικανικό» και «ευρωπαϊκό»⁸⁹, θα πρέπει με βάση το τυπικό ή οργανικό κριτήριο να απονείμουμε το χαρακτηρισμό της συνταγματικής δικαιοσύνης μόνο στο ευρωπαϊκό πρότυπο, διότι μόνο σε αυτό ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων εξασφαλίζεται από μία δικαιοδοσία ειδική, που τοποθετείται έξω από την οργάνωση της κοινής δικαιοσύνης. Στο αμερικανικό, αντίθετα, πρότυπο, στο οποίο ανήκει και το δικό μας, η συνταγματική δικαιοδοσία δεν διακρίνεται από την κοινή. Γι' αυτό και ο όρος «συνταγματική δικαιοσύνη» δεν της ταιριάζει, εκτός και αν τον υιοθετήσουμε για να ορίσουμε το λειτουργικό κριτήριο και θεωρήσουμε ότι επιτελεί συνταγματική δικαιοσύνη κάθε «δικαιοδοτική διαδικασία που αποβλέπει στην άμεση εξασφάλιση της υπεροχής και του σεβασμού του Συντάγματος» ή «εξασφαλίζει τη συνταγματικότητα του συνόλου των δραστηριοτήτων των δημοσίων εξουσιών». Δεν είναι διακριτή πάντως στο διάχυτο σύστημα η «συνταγματική διαφορά» από την κοινή διαφορά, αφού αποτελεί η ίδια εν δυνάμει οργανικό τμήμα κάθε δικαστικής διαφοράς.

Αν πάρουμε κατά γράμμα την αναθεωρητική πρόταση, θα πρέπει να δεχθούμε ότι επιδιώκεται, τυπικά, η διατήρηση και όχι η κατάργηση του υπάρχοντος συστήματος διάχυτου, παρεμπόμπτοντος και συγκεκριμένου ελέγχου. Δεν προτείνεται άλλωστε η αναθεώρηση του άρθρου 93 παρ. 4 Σ, που καθιερώνει το διάχυτο έλεγχο, αλλά η καθιέρωση ενός «μεικτού»

⁸⁹ βλ. Παπαρηγορίου Ι. Β, *Συνταγματική Δικαιοσύνη, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων – συγκριτική θεώρηση*, σε 'Σύνταγμα και Πολιτεία', 5, τεύχ.α', Αθήνα 1983, σελ.40 επ., ακόμη βλ. Αντ. Μανιτάκη, *Ελληνικό συνταγματικό δίκαιο Ι*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2004, σελ.462 επ. και την εξ ίσου σημαντική για τη διάκριση των συστημάτων, με βάση το κριτήριο συγκεκριμένου – αφηρημένου ελέγχου, μελέτη του Ιταλού συνταγματολόγου ΑΙ. Pizzorusso, *I sistemi di giustizia costituzionale dai modelli a la prassi*, Quaderni costituzionali, 1982, σελ.521-533. Παρόλο που και τα δύο συστήματα έχουν τελικά ως αντικείμενο προστασίας τα συνταγματικά δικαιώματα, στο πρώτο σύστημα η προστασία είναι έμμεση ή παρεπόμενη και συνδυάζεται κυρίως με συνταγματικές διενέξεις, που αφορούν διενέξεις κατανομής αρμοδιοτήτων μεταξύ κρατικών οργάνων, άλλοτε οριζόντια και άλλοτε κάθετη, ενώ το δεύτερο έχει τα δικαιώματα άμεσο μέλημά του, βλ. σχετικά το έργο του Γ. Κασσιμάτη, *Συνταγματική Δικαιοσύνη*, Αθήνα – Κομοτηνή 1999, σελ.28-39.

ή «ενδιάμεσου» συστήματος ελέγχου - όπως μας βιαβεβαιώνει άλλωστε ρητά ο αναθεωρητικός νομοθέτης, προτείνοντας την «καθιέρωση ενός ενδιάμεσου συστήματος μεταξύ του διάχυτου και του συγκεντρωτικού». Στην περίπτωση όμως αυτή διερωτάται κανείς, με ποιο τρόπο θα επιτευχθεί το ζητούμενο, δηλαδή η εγκαθίδρυση ενός ενιαίου συστήματος που θα συγχωνεύσει σε μία δύο διακριτές κατά τα άλλα συνταγματικές δικαιοδοσίες, που θα έχουν κοινό, ωστόσο, αντικείμενο δικαιοδοσίας.

Διότι, όπως προκύπτει, πάλι, από την πρόταση και τις συζητήσεις στη Βουλή, το Συνταγματικό Δικαστήριο θα συγκροτείται και θα λειτουργεί ως δικαιοδοτικό όργανο της συνταγματικής δικαιοσύνης, εκτός, ανεξάρτητα και πάνω από την κοινή δικαιοσύνη και θα είναι επιφορτισμένο ειδικά και αποκλειστικά με όλες τις «συνταγματικές διαφορές» (εκλογικές, σύγκρουση αρμοδιοτήτων κ.α.) που είναι ως τώρα αρμόδιο να επιλύει το ΑΕΔ. Η στελέχωσή του δεν προβλέπεται να γίνεται από τακτικούς δικαστές της τακτικής δικαιοσύνης, όπως συμβαίνει σήμερα με το ΑΕΔ, αλλά θα στελεχώνεται από πρόσωπα «εγνωσμένου κύρους και ανεξαρτησίας», τα οποία όμως θα επιλέγει ελεύθερα η πολιτική εξουσία. Δεν θα είναι άρα ένα ακόμη Ανώτατο Δικαστήριο, όπως είναι σήμερα το ΑΕΔ, μεταξύ των άλλων ανωτάτων δικαστηρίων, ούτε θα ανήκει στα δικαστήρια της κοινής δικαιοσύνης, αλλά ένα δικαιοδοτικό όργανο με αποκλειστικές δικαιοδοσίες.

Δεν θα μπορεί να χαρακτηριστεί επομένως δικαστήριο και κατά την έννοια του άρθρου 87 ή του άρθρου 93 παρ. 4 του Συντάγματος. Ούτε θα μπορεί να ανήκει, λόγω σύνθεσης, δικαιοδοσίας και αποστολής στην κατηγορία των δικαστηρίων ή της δικαστικής εξουσίας, όπως την εννοεί το άρθρο 26 του Συντάγματος, αφού τα μέλη του θα επιλέγονται από το Κοινοβούλιο και δεν θα είναι δικαστές της τακτικής δικαιοσύνης, προικισμένα με τις εγγυήσεις της προσωπικής και της λειτουργικής

ανεξαρτησίας και κυρίως της ισοβιότητας. Το γεγονός ότι θα επιτελεί και αυτό, ως όργανο δικαιοσύνης (της συνταγματικής και μόνο) δικαιοδοτική λειτουργία και τα μέλη του θα είναι εξοπλισμένα με εχέγγυα (προσωπικής) ανεξαρτησίας και αμεροληψίας δεν το καθιστά «δικαστήριο» με την οργανική τουλάχιστον σημασία του όρου και πάντως όχι κατά την έννοια του Συντάγματος και ειδικά των άρθρων 26 Σ⁹⁰ και 87 Σ⁹¹ και 93 παρ. 4 Σ.⁹²

Η ανάθεση, εξάλλου, στο Συνταγματικό Δικαστήριο της δικαιοδοσίας να επιλαμβάνεται κατ' αποκλειστικότητα ένα σημαντικό μέρος των 'συνταγματικών διαφορών',⁹³ μεταξύ των οποίων και ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, θα το καταστήσει ούτως ή άλλως δικαιοδοτικό όργανο μιας νέας «αυτοτελούς δικαιοδοσίας», της συνταγματικής, δηλαδή μιας τρίτης για την έννομή μας τάξη δικαιοδοσίας, έξω και πάνω από τις υπάρχουσες δύο δικαιοδοσίες, την πολιτική και τη διοικητική, στις οποίες κατανέμονται τα δικαστήρια της κοινής δικαιοδοσίας.⁹⁴

Δεν είναι, πάντως, απολύτως ακριβές όταν λέγεται και διαβεβαιώνεται ότι με την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου μετατρέπεται, απλώς, το υπάρχον σύστημα συνταγματικής δικαιοσύνης

⁹⁰ άρθρο 26 του Συντάγματος.

⁹¹ άρθρο 87 του Συντάγματος.

⁹² άρθρο 93§4 του Συντάγματος.

⁹³ Το τι είναι συνταγματική διαφορά, είναι ένα άλλο εξίσου λεπτό και αμφιλεγόμενο ζήτημα, που συναρτάται βέβαια με τον ορισμό της συνταγματικής δικαιοδοσίας ή δικαιοσύνης. Αν ως «συνταγματική διαφορά» ορισθεί «κάθε αντιδικία που η επίλυσή της συνεπάγεται την εφαρμογή συνταγματικής διάταξης ή συνταγματικού κανόνα», οδηγούμαστε σε έναν υπερβολικά ευρύ ορισμό της που χάνει κάθε ειδικό προσδιοριστικό στοιχείο, ενώ αν ως συνταγματική διαφορά ορίσουμε «κάθε διαφορά στην οποία εμπλέκονται ως διάδικοι συνταγματικές εξουσίες ή αρχές», τότε καταλήγουμε σε ένα στενό ορισμό που βασίζεται στο οργανικό αποκλειστικό κριτήριο, που είναι όμως στατικό και δεν συλλαμβάνει τη δυναμική του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας. Βλ. από την αλλοδαπή βιβλιογραφία, τις μελέτες των Luc Heuschling, *Justice constitutionnelle et justice ordinaire. Epistemologie d' une distinction theorique*, σε 'La notion de justice constitutionnelle' (sous la dir. de C. Grewe, Ol. Jouanjan etc.), Dalloz, 2005, σελ.98-102, G.Drago, *Contentieux constitutionnel francais*, 2^e ed., PUF, 2006, σελ.43-49.

⁹⁴ Ο καθηγητής Τσάτσος αποκαλεί το Συνταγματικό Δικαστήριο 'δερβέναγα' της πολιτικής ζωής και καταλήγει γράφοντας ότι η ελληνική Πολιτεία δεν έχει ανάγκη από ένα δερβέναγα. Μπορεί να τα βγάλει πέρα μόνη της. Βλ. 'Γιατί διαφωνώ με την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου', σε 'Η αναθεώρηση του Συντάγματος', Λιβάνη 2006, σελ.36.

από διάχυτο σε συγκεντρωτικό.⁹⁵ Διότι η διαφορά δεν είναι ποσοτική αλλά ποιοτική. Η ίδρυση του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν περιορίζεται στη συγκέντρωση απλώς της αρμοδιότητας, που έχουν όλα τα κοινά δικαστήρια να ασκούν τον έλεγχο της συνταγματικότητας, σε ένα και μόνο Δικαστήριο, το Συνταγματικό, όπως συνέβη με την ίδρυση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου με το Σύνταγμα του 1975. Δημιουργείται εκ του Συντάγματος ένα νέο Δικαστήριο, και μία νέα αυτοτελής δικαιοδοσία, η συνταγματική,⁹⁶ η οποία αποδεσμεύεται πλήρως από την κοινή δικαιοδοσία και τους δικονομικούς καταναγκασμούς της. Το Συνταγματικό Δικαστήριο θα ασκεί, κατ' αποκλειστικότητα, 'κύριο' και 'αφηρημένο' έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, αφού «κύριο αντικείμενο» της δίκης θα είναι η συνταγματικότητα του νόμου, η οποία θα ελέγχεται ανεξάρτητα από τα περιστατικά της συγκεκριμένης υπόθεσης και θα παράγει, κατά πάσα πιθανότητα, δεδικασμένο που δεν θα περιορίζεται στα αντικειμενικά ή υποκειμενικά όριά του. Αντίθετα, οι αποφάσεις του θα διεκδικούν, ακόμη και αυτές που καταφάσκουν τη συνταγματικότητα, μία γενική δεσμευτική ισχύ. Θα έχουν δηλαδή ενέργεια *erga omnes*, η οποία, εφ' όσον επεκτείνεται και στην αιτιολογία της απόφασης, θα μετατρέπει το Συνταγματικό Δικαστήριο σε αυθεντικό ερμηνευτή του Συντάγματος, εξουσία που αμφισβητείται ακόμη και για το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας.⁹⁷

Πράγματι, από την αναθεωρητική πρόταση συνάγεται ότι επιδιώκεται να καθιερωθεί διά του Συνταγματικού Δικαστηρίου μία νέα αυτοτελής δικαιοδοσία, με κύριο αντικείμενο τον έλεγχο εκ πρώτης όψεως με τις παρεμπόπτουσες δικαιοδοσίες συνταγματικού ελέγχου της

⁹⁵ Σχετικά με τα κριτήρια διάκρισης των συστημάτων ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, βλ. τις εύστοχες αναλύσεις κυρίως των M. Fromont, *οπ.π.*, σελ.41-80, οι οποίες εστιάζονται κυρίως στο κριτήριο αφηρημένου ελέγχου, Al. Pizzorusso, *οπ.π.*, σελ.521-533, που εστιάζεται στον αντικειμενικό ή υποκειμενικό χαρακτήρα του ελέγχου, καθώς και G. Drago, *οπ.π.*, σελ.35-42.

⁹⁶ Την αυτοτέλεια της συνταγματικής δικαιοσύνης και τη διαφοροποίησή της από την κοινή δικαιοσύνη τονίζει σε μας ο Γ. Κασιμάτης, *οπ.π.*, σελ.65-72.

⁹⁷ βλ. Γερ. Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*, *οπ.π.*, σελ.41-50.

κοινής δικαιοσύνης, στην ουσία όμως ανεξάρτητα και πάνω από αυτές. Κατά την πρόταση αναθεώρησης, τα δικαστήρια οφείλουν, αρχικά, να παραπέμψουν με προδικαστική τους απόφαση το ζήτημα της συνταγματικότητας στις Ολομέλειες των δικαστηρίων της δικαιοδοσίας, στην οποία ανήκουν και οι Ολομέλειες, οφείλουν και αυτές με τη σειρά τους, εφ' όσον καταλήξουν σε κρίση αντισυνταγματικότητας, να παραπέμψουν το ζήτημα στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Εξοπλίζεται έτσι το τελευταίο με την *ειδική και αποκλειστική αποστολή* να δικάζει «ορισμένες συνταγματικές διαφορές», όπως είναι οι εκλογικές, και να «κρίνει» και να «αποφαίνεται» σε τελευταίο βαθμό για την αντισυνταγματικότητα διάταξης νόμου.

Δεν επέρχεται, επομένως, από ό,τι φαίνεται, απλώς μία 'ποσοτική μεταβολή' ή μία ορθολογικότερη οργάνωση του υπάρχοντος συστήματος συνταγματικής δικαιοσύνης με τη συγκέντρωση, τάχα, της δικαιοδοσίας ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από όλα τα δικαστήρια σε ένα και μόνο Δικαστήριο. Αλλάζει ριζικά το υπάρχον σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, αφού από «δικαστικό» γίνεται απλά «δικαιοδοτικό», από «συγκεκριμένο» μετατρέπεται σε «αφηρημένο» και από παρεμπίπτον δεν γίνεται μεν κύριο, αφού δεν προβλέπεται άμεση ή ατομική προσφυγή. Χάνει όμως όλες τις παρεπόμενες συνέπειες του παρεμπίπτοντος, αφού *η κρίση ως προς την αντισυνταγματικότητα εκφέρεται μόνον από το Συνταγματικό Δικαστήριο*, το οποίο δικαιοδοτεί με *κύριο και άμεσο αντικείμενο αντιδικίας* το ερώτημα της συνταγματικότητας της συγκεκριμένης διάταξης, και με εξουσία όχι μόνο να μετατρέψει τον έλεγχο από συγκεκριμένο σε αφηρημένο, αλλά και να ακυρώσει την αντισυνταγματική στην επίδικη διαφορά διάταξη νόμου ή και άλλες διατάξεις του νόμου. Θίγονται ή αναιρούνται έτσι θεμελιώδη χαρακτηριστικά γνωρίσματα του υπάρχοντος συστήματος, που είναι ο δικαστικός, συγκεκριμένος, δηλωτικός και παρεμπίπτων χαρακτήρας του.

Επομένως, με τη μετατροπή του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο και την υποχρεωτική παραπομπή, κατά την αναθεωρητική πρόταση, σε αυτό του ζητήματος της συνταγματικότητας από τα κοινά δικαστήρια, κάθε φορά που ανακύπτει τέτοιο ζήτημα στην υπόθεση που δικάζουν, θα επέλθει, *χωρίς να δηλώνεται, μία θεσμική τομή, μία ποιοτική αλλαγή στο υπάρχον σύστημα.* Η ποιοτική μεταβολή προκύπτει από τη μετάθεση της δικαστικής αρμοδιότητας ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από τον κοινό δικαστή στο Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο και θα απορροφήσει, τελικά, τη δικαιοδοσία, που έχουν σήμερα όλα τα κοινά δικαστήρια να προβαίνουν σε έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων. Και η απορρόφηση θα έχει ως συνέπεια την *αφαίρεση και στέρηση* ουσιαστικά από τον κοινό δικαστή μιας αρμοδιότητας που συνυφάνεται με τη δικαστική του λειτουργία και την έχει αποκτήσει μόνος του.

Η υποχρέωση του κοινού δικαστή να παραπέμψει το ζήτημα της συνταγματικότητας και να μη αποφαινεται σχετικά ο ίδιος, θίγει αναπόφευκτα τη δικαστική του κρίση και εξουσία, διότι παρεμβαίνει στη δικανική του κρίση, την οποία συμπιέζει αναιρώντας μία ουσιώδη διάστασή της: εκείνης να αποφαινεται αναζητώντας τον κρίσιμο για την επίλυση της διαφοράς *ισχύοντα κανόνα δικαίου ενόψει και του Συντάγματος.* Η αναγωγή του δικαστή στο Σύνταγμα για να κρίνει την *ισχύ και για να ερμηνεύσει τον κανόνα υπαγωγής είναι συνυφασμένη με τη δικαιοδοτική του λειτουργία.* Πώς είναι δυνατόν η δικανική του αυτή ευχέρεια να νεκρωθεί, χωρίς να θεωρηθεί ότι δεν πλήττεται η εξουσία του να δικάζει;⁹⁸

⁹⁸ βλ. Αντ. Μανιτάκη, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008, σελ.5-13.

2.1.Πλεονεκτήματα ίδρυσης ενός συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα

Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στη χώρα μας κατά την παρούσα φάση αντιμετωπίζεται από τους πολέμιούς της αφενός με τη σύνδεσή της, δικαίως ή αδικώς, με νομικοπολιτικές συγκυρίες, όπως η νομολογία του ΣτΕ σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος και χρήσης γης, αφετέρου με επιχειρήματα που αντλούνται από την αδυναμία του συστήματός μας να αναδείξει και συντηρήσει σταθερούς θεσμούς και τη συνεχή τάση του να ευτελίζει τους θεσμούς για χάρη πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών σκοπιμοτήτων, καθώς και την αδυναμία ανεύρεσης «κατάλληλων» προσώπων που θα επανδρώσουν τον προτεινόμενο νέο θεσμό. Η παραπάνω λογική δεν έχει θέση στην παρούσα μελέτη. Τουναντίον, θα παρουσιασθούν τα κατά τον γράφοντα σαφή πλεονεκτήματα του συστήματος του συγκεντρωτικού και κύριου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων από ένα Συνταγματικό Δικαστήριο και θα επιχειρηθεί να παρουσιασθεί το μπόλιασμα της ελληνικής έννομης τάξης με αυτά τα πλεονεκτήματα.

- Ο συγκεντρωτικός και κύριος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από το Συνταγματικό Δικαστήριο σαφώς θα αναβαθμίσει τον αυστηρό χαρακτήρα και την κανονιστική δύναμη του Συντάγματος και του Συνταγματικού Δικαίου εν γένει για κάθε κλάδο του κοινού Δικαίου. Επίσης θα αναβαθμισθεί ο αυστηρός χαρακτήρας και η κανονιστική δύναμη των συνταγματικών εκείνων διατάξεων, που μέχρι τώρα εξαιρούνται από τον δικαστικό έλεγχο, όπως αυτών περί «κυβερνητικών πράξεων» ή εκείνων σχετικά με τις αρμοδιότητες των Συνταγματικών Οργάνων, εάν προβλεφθεί ο δικαστικός έλεγχος από το Συνταγματικό Δικαστήριο και αυτών των πράξεων, που στηρίζονται στις εν λόγω διατάξεις.

- Θα συμβάλει στην αναβάθμιση της ποιότητας των δικαστικών αποφάσεων επί θεμάτων ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων με την προϋπόθεση ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο θα συγκροτείται από μέλη είτε προερχόμενα από τον χώρο των Ανώτατων Δικαστών, είτε από τον νομικό Πανεπιστημιακό χώρο, κατά τεκμήριο εξειδικευμένα στην επιστήμη και τη νομολογία του Συνταγματικού Δικαίου (εγχώριου και συγκριτικού), καθώς και στη διεθνή (κυρίως σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης και Ο.Η.Ε.) και την υπερεθνική (κυρίως σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης) προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία θα είναι αποκλειστικής απασχόλησης στο Συνταγματικό Δικαστήριο και για τις υποθέσεις του για ένα μεγάλο (από έξι έως εννέα χρόνια) διάστημα, ούτως ώστε να αποφεύγεται η κύμανση στη νομολογία του.

- Θα συμβάλει επίσης στη διάπλαση, ανάπτυξη και ανάλυση σταθερών αρχών και θεωριών για την ερμηνεία και εφαρμογή του Συντάγματος, ιδίως στα ζητήματα που αφορούν στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα να μην ασκείται ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ασυστηματοποίητα, όπως συμβαίνει κυρίως από τα δικαστήρια της τακτικής δικαιοσύνης.

- Θα εξυπηρετήσει την οικονομία της δίκης, με την προϋπόθεση ότι θα καθιερωθεί ο συγκεκριμένος έλεγχος με απευθείας παραπομπή από το Δικαστήριο της κύριας δίκης στο Συνταγματικό Δικαστήριο, όταν το πρώτο κρίνει νόμο ή διάταξη νόμου ως αντίθετη στο Σύνταγμα, και ο αφηρημένος κατασταλτικός έλεγχος μετά από πρόταση ενός ορισμένου αριθμού Βουλευτών (1/3 ή 2/5 του όλου αριθμού των Βουλευτών) και μόνο μετά από ορισμένο χρόνο από τη δημοσίευση του νόμου. Αντίθετα, ο προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων δεν συνάδει με τη συνταγματική μας παράδοση, εγείρονται συνταγματικές επιφυλάξεις για την καθιέρωσή του ενόψει του άρθρου 26

παρ. 3 Σ σε συνδυασμό προς το άρθρο 110 παρ. 1 Σ, ενώ και διεθνώς βρίσκει το πρότυπό του μόνο στη Γαλλία.

- Θα βελτιώσει την ασφάλεια δικαίου, εφόσον οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου θα εκδίδονται σύντομα, κατά το δυνατόν, και θα ισχύουν *erga omnes*, ούτως ώστε κανένα Δικαστήριο και καμιά διοικητική αρχή να μην μπορεί να επανέλθει με διαφορετική άποψη. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι θα πρέπει να εξοπλίζονται με ισχύ νόμου στην περίπτωση που κρίνουν νόμο ή διάταξη νόμου ως αντισυνταγματική, ούτως ώστε ο αντισυνταγματικός νόμος ή επιμέρους διάταξή του να εξοβελίζονται από την έννομη τάξη.

- Θα συμβάλει στην αναβάθμιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων με την καθιέρωση της συνταγματικής προσφυγής, η οποία θα αποτελεί ειδικό ένδικο βοήθημα της συνταγματικής δικονομίας με την οποία θα προσβάλλεται ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου από κάθε ενδιαφερόμενο η παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από κάθε πράξη οιασδήποτε οργάνου της δημόσιας εξουσίας. Για να μην καταστεί όμως η αρμοδιότητα του συγκεκριμένου ελέγχου από τα κοινά δικαστήρια άνευ αντικειμένου, το ένδικο αυτό βοήθημα θα προβλέπεται μόνο μετά την εξάντληση όλων των ενδίκων μέσων κατά τη διαδικασία της κύριας δίκης και εφόσον βέβαια κανενός βαθμού δικαστήριο θα έχει παραπέμψει την υπόθεση στο Συνταγματικό Δικαστήριο, κρίνοντας τον επίμαχο νόμο ή διάταξή του ως αντισυνταγματικό. Με τον τρόπο αυτό, σε συνδυασμό με την αναμενόμενη αναβάθμιση των δικαστικών αποφάσεων σε θέματα Συνταγματικού Δικαίου και δη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μπορούν να αποφευχθούν, έστω και εν μέρει, προσφυγές ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και πάντως καταδικαστικές για τη χώρα μας αποφάσεις αυτού του Δικαστηρίου.

Μπορεί κάποιος να παραθέσει σειρά άλλων πλεονεκτημάτων. Στην παρούσα μελέτη θα περιορισθούμε στα παραπάνω. Πρέπει όμως να τονίσουμε ότι υπάρχουν και κίνδυνοι που ελλοχεύουν και σχετίζονται και με τη συγκρότηση και με τις αρμοδιότητες ενός τέτοιου Δικαστηρίου. Ιδιαίτερα προσεκτικός πρέπει να είναι ο αναθεωρητικός συνταγματικός νομοθέτης όσον αφορά στη συγκρότηση του Δικαστηρίου. Το ζητούμενο με τη λειτουργία του Συνταγματικού Δικαστηρίου δεν είναι μόνο η ταχύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης, η ασφάλεια δικαίου και η ποιότητα των αποφάσεων επί θεμάτων Συνταγματικού Δικαίου. Για να εξασφαλισθούν τα παραπάνω, εκ των ουκ άνευ προϋπόθεση είναι η όσο το δυνατόν ανεξάρτητη λειτουργία των Δικαστών που θα συγκροτούν ένα τέτοιο Δικαστήριο, η οποία εν πολλοίς θα εξασφαλίζεται από τον όσο το δυνατόν αδιάβλητο και αντικειμενικό τρόπο επιλογής τους. Για τον λόγο αυτό η πρόταση για επιλογή των Συνταγματικών Δικαστών από μία ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία 2/3 του όλου αριθμού των Βουλευτών μετά από διαδικασία ακροάσεως από αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή και όχι από μεμονωμένα όργανα μονοκομματικής ενδεχομένως προέλευσης, είτε συλλογικά, όπως η Κυβέρνηση, το Υπουργικό Συμβούλιο ή η (κυβερνητική) πλειοψηφία της Βουλής (απλή ή έστω απόλυτη), είτε μονοπρόσωπα, όπως ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός ή ο Πρόεδρος της Βουλής, κρίνεται ενδεδειγμένη.⁹⁹

⁹⁹ βλ. Χαράλαμπο Τσιλιώτη, *Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΕΔΔ, Νομοθεσία – Νομολογία – Θεωρία, Αθήνα 2007, σελ.254-255.

2.2.Η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου

2.2.1.Η ανάγκη θεσμικού περιορισμού της δεσμευτικότητας των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου

Σ' αντίθεση με τον παρεμπόπτοντα έλεγχο των δικαστηρίων κοινής δικαιοδοσίας, ο οποίος δεν καλύπτεται από το δεδουλευμένο της απόφασης, θα αποτελούσε ο ενεργούμενος από το συνταγματικό δικαστήριο έλεγχος συνταγματικότητας – είτε μετά από αίτηση δικαστικής αρχής ή οργάνου του Κράτους είτε κατόπιν συνταγματικής προσφυγής πολίτη – το κύριο αντικείμενο της δίκης και η σχετική μ' αυτήν απόφαση θα ανέπτυσσε ως δικαστική απόφαση ισχύ δεδουλευμένου. Οι αποφάσεις, όπως και η δικαιοδοσία ενός συνταγματικού δικαστηρίου, παρουσιάζουν όμως πολλές ιδιαιτερότητες, ώστε να μην είναι δυνατόν να υιοθετηθεί ανεπιφύλακτα σχετικά μ' αυτές η συνηθισμένη ισχύς του δεδουλευμένου. Εκτός αυτού, ένας θεσμικός περιορισμός της δεσμευτικότητας των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου ως φύλακας του Συντάγματος θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί για να σφετερισθεί εξουσίες άλλων συνταγματικών οργάνων.

2.2.2.Η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου κατά τη διαδικασία επίλυσης συνταγματικών διαφορών που δεν αφορούν τη συνταγματικότητα του νόμου

Α) Για τέτοιου είδους αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου επιβάλλεται η αποδοχή ενός δεδουλευμένου οριοθετημένου από υποκειμενικά, αντικειμενικά και χρονικά όρια. Σύμφωνα με τα παραπάνω, το διατακτικό της απόφασης (αντικειμενικά όρια) είναι δεσμευτικό για

τους διάδικους της υπόθεσης (υποκειμενικά όρια) υπό την επιφύλαξη των χρονικών ορίων.

Ενδεχόμενη αντίθετα ρύθμιση της δεσμευτικής ισχύος αυτού του είδους των αποφάσεων, ως γενική δεσμευτική ισχύ, βάσει συνταγματικού ή νομοθετικού ορισμού, ότι οι αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου πάντες, αφενός μεν δεν θα προσέδιδε κάτι περισσότερο στη δεσμευτικότητά τους, εφόσον σ' αυτές τις περιπτώσεις η δικαιοδοσία του συνταγματικού δικαστηρίου θα επικεντρώνεται στην επίλυση της συγκεκριμένης διαφοράς, αφετέρου δε θα αποτελούσε κενό γράμμα νόμου, εάν δεν περιελάμβανε την αιτιολογία της απόφασης.¹⁰⁰ Μια τέτοιου είδους νομοθετική ρύθμιση θα αποτελούσε επομένως μία «ανώφελη» επέκταση των υποκειμενικών ορίων του δεδουλευμένου.

Β) Η καθιέρωση μίας γενικής δεσμευτικής ισχύος για τις αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου που θα επεκτεινόταν και στην αιτιολογία τους, θα καθιστούσε αντίθετα το συνταγματικό δικαστήριο αυθεντικό ερμηνευτή του Συντάγματος, μια και στην αιτιολογία της απόφασης συμπυκνώνονται οι θέσεις του δικαστηρίου για την ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων, σύμφωνα με τις οποίες θα αποφασισθεί η συγκεκριμένη διαφορά. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα ερμηνευόταν αυθεντικά το Σύνταγμα μέσω της νομολογίας ενός δικαστηρίου με άμεσο αποτέλεσμα την «σκλήρυνσή» του, εφόσον η περί του Συντάγματος αντίληψη του συνταγματικού δικαστηρίου θα δημιουργούσε ένα συνταγματικό status quo.¹⁰¹ Μ' αυτό το θεσμικό πλαίσιο η λειτουργία του συνταγματικού δικαστηρίου θα απέβαινε εις βάρος της «ελαστικότητας» του Συντάγματος, επιβεβαιώνοντας έτσι τους φόβους και τα επιχειρήματα των πολέμιων του θεσμού, χωρίς να μπορεί να

¹⁰⁰ Πως είναι δυνατόν να δεσμεύει μία συγκεκριμένη δικαστική απόφαση άλλους ενδιαφερομένους οι οποίοι δεν συμμετείχαν στη δίκη, αν όχι μέσω της αιτιολογίας της;

¹⁰¹ Και μετά την ίδρυση και λειτουργία ενός συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα θα πρέπει να μένει το Σύνταγμα ανοικτό στην ιστορική εξέλιξη. Βλ. Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Ι, 1985, σελ.152.

αποκλεισθεί παράλληλα ο κίνδυνος μετατροπής του συνταγματικού δικαστηρίου από δικαιοδοτικό σε «δικαιοθετικό» όργανο.

Γ)Τα δικαιούμενα να κινήσουν τη σχετική διαδικασία όργανα του Κράτους θα πρέπει βέβαια να αποδεικνύουν κάθε φορά ότι έχει επέλθει αλλαγή των συνθηκών, η οποία επιβάλλει την επανεξέταση μίας ήδη κριθείσας υπόθεσης.¹⁰² Για μία απόκλιση, την οποία θα πρέπει και το συνταγματικό δικαστήριο με τη σειρά του να δικαιολογήσει, δεν θα αρκούν όμως μόνο το ίδιο καλοί με την προηγούμενη απόφαση λόγοι, αλλά *καλύτεροι λόγοι* ή άλλως λόγοι που εμφανίσθηκαν για πρώτη φορά μετά την έκδοση της απόφασης.

Δ)Σχετικά με τη δεσμευτική ισχύ των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου που δεν αφορούν τη συνταγματικότητα των νόμων, δεν είναι επομένως μία νομοθετική ρύθμιση αναγκαία, εφόσον το συνταγματικό δικαστήριο αποφασίζει κατά αποκλειστική αρμοδιότητα και οι αποφάσεις του δεν υπόκεινται σε κανενός είδους ιεραρχικό έλεγχο.

Η αιτιολογία των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου εξαιτίας της αποκλειστικής του δικαιοδοσίας θα αναπτύσσει τις περισσότερες φορές *de facto* δεσμευτικότητα (ισοδύναμη με νομοθετική ρύθμιση), η οποία θα ίσχυε υπό την επιφύλαξη των χρονικών ορίων. Ένας προηγούμενος δε νομοθετικός καθορισμός των χρονικών ορίων θα συνέβαλλε περισσότερο στην παγίωση παρά στην εξέλιξη του Συντάγματος.

Ένας νομοθετικός καθορισμός των παραπάνω αναφερόμενων αντικειμενικών και χρονικών ορίων του δεδουλευμένου δεν απαιτείται, μια και αυτά χαράζονται από μόνα τους στα πλαίσια των διαδικασιών. Η αποδοχή όμως αυτών των ορίων θα απέτρεπε την «σκλήρυνση» του

¹⁰² Για τις διαδικασίες που θα αφορούν μεμονωμένα πρόσωπα ως φορείς κρατικής εξουσίας και θα υπαχθούν ενδεχομένως στην αρμοδιότητα του συνταγματικού δικαστηρίου πρέπει ο νομοθέτης να ρυθμίσει ειδικά τις προϋποθέσεις επανάληψής τους.

Συντάγματος, προάγοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα πολλαπλών ελέγχων στην προσπάθεια τήρησής του.

2.2.3. Η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων

Α) Διαφορετική αντιμετώπιση χρειάζονται οι αποφάσεις που θα εκδίδει το συνταγματικό δικαστήριο κατά τη διαδικασία του αφηρημένου ελέγχου, μετά από αίτηση δικαστικής αρχής ή κατόπιν συνταγματικής προσφυγής του πολίτη, αποφαινόμενο για τη συνταγματικότητα ή την αντισυνταγματικότητα διατάξεων νόμου. Αδιάφορα εάν η συνταγματικότητα της σχετικής διάταξης έχει αμφισβητηθεί από ένα όργανο του Κράτους, από ένα δικαστήριο ή από έναν μεμονωμένο πολίτη, ο ενεργούμενος από το συνταγματικό δικαστήριο έλεγχος θα είναι κύριος και θα αφορά την περαιτέρω ή όχι ισχύ ενός γενικού κανόνα δικαίου. Ένα ερώτημα που αφορά στην ουσία τους πάντες.

Ενώ δεν υφίστανται επομένως για τέτοιου είδους αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου εκ των πραγμάτων τα υποκειμενικά όρια του δεδικασμένου, επιβάλλεται και γι' αυτές η υιοθέτηση των αντικειμενικών ορίων, εφόσον το διατακτικό τέτοιου είδους αποφάσεων θα δεσμεύει πάντες και θα πρέπει να δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, εκπληρώνοντας έτσι την επιταγή της δημοσιότητας βάσει της αρχής του Κράτους Δικαίου.¹⁰³

Β) Για τις περιπτώσεις που το συνταγματικό δικαστήριο θα κρίνει ότι η ελεγχόμενη διάταξη είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, είναι αναγκαία μία συνταγματική ρύθμιση, παρόμοια μ' αυτή της διάταξης του άρθρου 100 παρ. 4 υποπαρ. 2 Συντ. 1975: «Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται

¹⁰³ πρβλ. παραπάνω 2.2.2.

αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης ή από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση».¹⁰⁴

Χωρίς αυτή τη συνταγματική εξουσιοδότηση δεν θα μπορούσε να καταστήσει μια δικαστική απόφαση διάταξη νόμου ανίσχυρη, εξαλείφοντας την από την ελληνική έννομη τάξη.¹⁰⁵ Υπό την προϋπόθεση ύπαρξης μιας νομοθετικής τουλάχιστον διάταξης για τη δεσμευτική ισχύ των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου, με διατύπωση όπως «οι αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου δεσμεύουν πάντες», θα ήταν και χωρίς την παραπάνω αναφερόμενη ρύθμιση του ανίσχυρου υποχρεωμένος ο νομοθέτης, βάσει του άρθρου 1 παρ. 3 Συντ. 1975(«Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα»), να αντικαταστήσει τη διάταξη που το συνταγματικό δικαστήριο έκρινε ως αντισυνταγματική. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο αυτές ρυθμίσεις είναι, ότι στην δεύτερη περίπτωση η αντισυνταγματική διάταξη νόμου παραμένει εν ισχύ, μέχρις ότου την αντικαταστήσει ο νομοθέτης (*lex posterior legi priori derogat*).

Από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 3 Συντ. 1975 μπορεί να συναχθεί η υποχρέωση του νομοθέτη να αποκαταστήσει σε περίπτωση αντισυνταγματικότητας τη συνταγματική νομιμότητα παραμερίζοντας την αντισυνταγματική διάταξη με την ψήφιση νέας. Σχετικά με την εκπλήρωση όμως αυτής της υποχρέωσης δεν υφίστανται χρονικοί περιορισμοί. Επομένως μόνο βάσει της παραπάνω συνταγματικής ρύθμισης του ανίσχυρου θα μπορούσε να υποχρεωθεί ο νομοθέτης να

¹⁰⁴ Μ' αυτή τη ρύθμιση καθίσταται επίσης περιττή η θεωρητική κατασκευή περί εξ' αρχής ακυρότητας αντισυνταγματικών νόμων, γιατί το ανίσχυρο της αντισυνταγματικής διάταξης θα επέρχεται βάσει της συνταγματικής ρύθμισης.

¹⁰⁵ Μέσω αυτής της συνταγματικής διάταξης θα έχουμε για άλλη μία φορά στο ελληνικό Σύνταγμα διασταύρωση των κρατικών λειτουργιών, εφόσον και ο παραμερισμός ενός νόμου αποτελεί νομοθετική πράξη.

επιληφθεί του ζητήματος, εντός του χρόνου που η απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου έθεσε.¹⁰⁶

Γ) Παρόμοια δυνατότητα παρέχεται στον νομοθέτη στην περίπτωση που το συνταγματικό δικαστήριο, ακολουθώντας την παραπάνω προτεινόμενη συνταγματική ρύθμιση του ανίσχυρου, θέτει την επέλευσή του σε μεταγενέστερο της απόφασής του χρόνο.¹⁰⁷ Κατ' αυτόν τον τρόπο αποτρέπεται το νομοθετικό κενό που θα δημιουργούσε ενδεχομένως η ακυρωτική του συνταγματικού δικαστηρίου απόφαση, γιατί μέχρις ότου αντικαταστήσει ο νομοθέτης την αντισυνταγματική διάταξη με μία νέα και σύμφωνη προς το Σύνταγμα διάταξη, θα παραμένει αυτή εν ισχύ δεσμεύοντας πάντες.

Προπάντων σ' αυτήν την περίπτωση αποφάσεων – εκκλήσεων καθίσταται επιτακτική η υιοθέτηση των αντικειμενικών ορίων του δεδουλευμένου. Έτσι θα περιοριζόταν η δεσμευτικότητα των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου μόνο στο διατακτικό τους και το συνταγματικό δικαστήριο δεν θα παρέμβαινε αποφασιστικά στο έργο του νομοθέτη. Σε περίπτωση δε που ο νομοθέτης αδρανήσει, θα καθίσταται η διάταξη ανίσχυρη με μόνη την παρέλευση του οριζόμενου από την απόφαση χρόνου.

Δ) Ο νομοθέτης δεν εμποδίζεται να ψηφίσει διάταξη νόμου, η οποία θα έχει παρόμοιο περιεχόμενο με διάταξη που το συνταγματικό

¹⁰⁶ Για την περίπτωση δε, κατά την οποία αδρανώντας ο νομοθέτης καταστεί σύμφωνα με τα παραπάνω η αντισυνταγματική διάταξη ανίσχυρη, είναι επίσης μία σχετική συνταγματική ρύθμιση αναγκαία, ώστε να αποφευχθούν και πάλι νομοθετικά κενά. Προπάντων για την επαναφορά σε ισχύ του προγενέστερου νόμου, δηλαδή για την ονομαζόμενη «αναβίωση» των προισχυσάντων διατάξεων είναι μία συνταγματική ρύθμιση αναγκαία. Πρβλ. Π. Δαγτόγλου, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων* (Σκέψεις για τη σημερινή κατάσταση του συνταγματικού δικαίου στη χώρα μας), ΝοΒ 1988, σελ.728.

¹⁰⁷ Υπό αυτή τη διατύπωση θα μπορούσε βέβαια το συνταγματικό δικαστήριο να ορίσει το ανίσχυρο της συνταγματικής διάταξης και σε προγενέστερο της απόφασής του χρόνο, δίνοντας έτσι αναδρομική ισχύ στην απόφασή του. Στο προτεινόμενο μικτό σύστημα, εάν δηλαδή και μετά την ίδρυση ενός συνταγματικού δικαστηρίου διατηρήσουν τα δικαστήρια κοινής δικαιοδοσίας την εξουσία να ελέγχουν αυτόνομα μέχρι της έκδοσης σχετικής απόφασης του συνταγματικού δικαστηρίου τη συνταγματικότητα των νόμων που εφαρμόζουν, θα πρέπει το συνταγματικό δικαστήριο να μην κάνει συχνά χρήση αυτής της δυνατότητας, αποφεύγοντας έτσι τα συνδεόμενα με την αναδρομική ισχύ των αποφάσεων του προβλήματα.

δικαστήριο έκρινε ως αντισυνταγματική.¹⁰⁸ Στην περίπτωση δε που αμφισβητηθεί η συνταγματικότητα της νέας διάταξης, θα απαιτείται νέα απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου, εφόσον το διατακτικό της προηγούμενης απόφασης αφορούσε μόνο τη διάταξη που ακυρώθηκε.

Ε)Εφόσον το συνταγματικό δικαστήριο κρίνει, ότι η ελεγχόμενη από αυτό διάταξη νόμου δεν είναι (ουσιαστικά ή τυπικά) αντίθετη προς το Σύνταγμα, κηρύσσει τη συνταγματικότητά της. Και σ' αυτήν όμως την περίπτωση επιβάλλεται η οριοθέτηση του δεδικασμένου διά των χρονικών ορίων της απόφασης.¹⁰⁹ Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν τα δικαστήρια κοινής δικαιοδοσίας να ελέγξουν στο μέλλον τη συνταγματικότητα της σχετικής διάταξης και να κινήσουν εκ νέου την διαδικασία ελέγχου, σε περίπτωση που θα μπορούσαν να παραθέσουν «καλύτερους» λόγους για την αντισυνταγματικότητά της.¹¹⁰

Χωρίς την υιοθέτηση των χρονικών ορίων θα περιοριζόταν επομένως σημαντικά η εξουσία των υπολοίπων δικαστηρίων να ελέγξουν κάθε φορά τη συνταγματικότητα των νόμων που εφαρμόζουν, μη δικαιούμενα να αμφισβητήσουν πια στο μέλλον τη συνταγματικότητα που έχει ήδη ελέγξει το συνταγματικό δικαστήριο. Εφόσον υφίσταται απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου επιβάλλεται βέβαια η παραπομπή του ζητήματος σ' αυτό.

¹⁰⁸ Χαρακτηριστική είναι η απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού δικαστηρίου της Γερμανίας (BVerfGE 77,103) όπου το δικαστήριο για πρώτη φορά μετά από πολλά χρόνια αντίθετης νομολογίας παραδέχθηκε ότι η νομοθετική εξουσία δεσμεύεται από το Σύνταγμα και όχι από τη νομολογία του συνταγματικού δικαστηρίου. Η δικαστική επομένως ακύρωση ενός νόμου δεν εμποδίζει τον νομοθέτη να ψηφίσει έναν νέο νόμο με παρόμοιο περιεχόμενο.

¹⁰⁹ πρβλ παραπάνω 2.2.2.γ.

¹¹⁰ βλ. παραπάνω 2.2.2.δ.

2.2.4. Το θεσμικό πλαίσιο της δεσμευτικότητας και εκτέλεσης των αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου

Α) Από τα παραπάνω συνάγεται, ότι πέρα από τη συνταγματική ρύθμιση του ανίσχυρου και την αποδοχή των υποκειμενικών, αντικειμενικών και χρονικών ορίων του δεδικασμένου, δεν είναι για τις αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου άλλη ρύθμιση ούτε αναγκαία ούτε σκόπιμη.

Β) Εκ πρώτης όψεως κρίνεται αντίθετα αναγκαία μία συνταγματική ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία θα μπορεί το συνταγματικό δικαστήριο να ορίζει με το διατακτικό της απόφασής του τον τρόπο εκτέλεσής της, δυνάμενο μάλιστα να επιφορτίσει μ' αυτή άλλα όργανα του Κράτους.¹¹¹ Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο – και υπό την προϋπόθεση βέβαια, ότι το συνταγματικό δικαστήριο θα είναι αρμόδιο για την επίλυση συνταγματικών διαφορών – θα ήταν δυνατόν να ελεγχθεί η συνταγματικότητα των ενεργειών του επιφορτισμένου με την εκτέλεση της απόφασης οργάνου ή να προσβληθεί η ενδεχόμενη παράλειψη αυτού να ενεργήσει.

Στα πλαίσια αυτών των διατάξεων δεν μπορεί όμως να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο, ότι το συνταγματικό δικαστήριο θα προσπαθήσει κάποτε υπό το πρόσχημα της εκτέλεσης των αποφάσεών του και εκμεταλλευόμενο την κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχανόμενη επέκταση των αντικειμενικών ορίων του δεδικασμένου, να σφετερισθεί εξουσίες άλλων οργάνων. Γι' αυτόν τον λόγο θα πρέπει να αναλογισθεί ο αναθεωρητικός νομοθέτης, εάν θα ήταν και σ' αυτήν την περίπτωση σκόπιμο να μην προχωρήσει σε ρυθμίσεις, αφήνοντας την εκτέλεση των

¹¹¹ Σε περίπτωση συνταγματικής ρύθμισης του ανίσχυρου, οι κηρύσσουσες την αντισυνταγματικότητα αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου, όπως και οι αποδεχόμενες τη συμφωνία διάταξης νόμου με το Σύνταγμα, δεν χρήζουν εκτέλεσης. Βλ. παραπάνω 2.2.3.β.

αποφάσεων του συνταγματικού δικαστηρίου στην ικανότητα του δικαστηρίου να πείθει τους διαδίκους.¹¹²

2.3.Η οργάνωση του συνταγματικού δικαστηρίου

2.3.1.Βασικές αρχές της οργάνωσης του συνταγματικού δικαστηρίου

Α)Το συνταγματικό δικαστήριο πρέπει να θεσμοθετηθεί ως ανώτατο όργανο του Κράτους και να καταταχθεί στο περί δικαστικής εξουσίας Τμήμα του Συντάγματος. Ως ανώτατο όργανο του Κράτους θα πρέπει να διαθέτει δικό του προϋπολογισμό και να μην υπάγεται ιεραρχικά σ' άλλο όργανο.

Β)Το συνταγματικό δικαστήριο θα επιλαμβάνεται μίας υπόθεσης *μόνο κατ' αίτηση*. Η πρόβλεψη αντίθετα της αυτεπάγγελτης κίνησης της διαδικασίας θα προσέδιδε στο δικαστήριο ιδιαίτερη δύναμη, η οποία θα δικαιολογούσε τους φόβους δημιουργίας μιας «υπερεξουσίας» με την ίδρυσή του.

Σε περίπτωση που όργανο του Κράτους, δικαστικά αρχή ή πολίτης κινήσει (παραδεκτά) μία διαδικασία ενώπιόν του, θα είναι υποχρεωμένο να αποφασίσει, ακολουθώντας κατά την εκδίκαση της υπόθεσης το ανακριτικό σύστημα και στηρίζοντας την απόφασή του στο Σύνταγμα. Για τη γρήγορη διεκπεραίωση των υποθέσεων κρίνεται σκόπιμη η λειτουργία του δικαστηρίου σε δύο τμήματα με ξεχωριστή το καθένα δικαιοδοσία, εφόσον βέβαια ο αριθμός των δικαστών επιτρέπει κάτι τέτοιο.^{113,114}

¹¹² βλ Γ. Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*;, σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση : Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.41-50.

¹¹³ Για την αντιμετώπιση βέβαια οργανωτικών ή άλλων σημαντικών ζητημάτων θα συνεδριάζει το δικαστήριο σε ολομέλεια.

2.3.2. Η συγκρότηση του συνταγματικού δικαστηρίου

Α) Σχετικά με τον αριθμό των συνταγματικών δικαστών, τον χρόνο θητείας τους και τον τρόπο εκλογής τους δεν μπορούν να γίνουν στα πλαίσια μιας μελέτης συνταγματικού δικαίου ακριβείς υποδείξεις. Ορισμένες όμως γενικές παρατηρήσεις και προτάσεις, που συνάγονται από συγκριτικές εκτιμήσεις της δομής και οργάνωσης των λειτουργούντων σ' άλλες χώρες συνταγματικών δικαστηρίων, θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμες για τον αναθεωρητικό νομοθέτη.

Β) Οι συνταγματικοί δικαστές θα πρέπει να διαθέτουν απαραίτητα *νομική μόρφωση* (και συνταγματική εξειδίκευση) και να αποχωρούν όταν συμπληρώνουν ένα ορισμένο από το νόμο *όριο ηλικίας*, ακόμη και αν δεν έχει συμπληρωθεί η θητεία τους. Εκτός αυτού θα πρέπει το λειτούργημά τους να θεωρείται ασυμβίβαστο κάθε άλλο αξίωμα, θέση ή έργο με την δραστηριότητα.

Σ' αντίθεση με τους υπόλοιπους δικαστές, για τους οποίους ισχύουν άλλες διαδικασίες επιλογής, *δεν μπορούν να είναι οι συνταγματικοί δικαστές ισόβιοι*, για να είναι δυνατή η ανανέωση του συνταγματικού δικαστηρίου σε τακτά χρονικά διαστήματα. Γι' αυτόν τον λόγο άλλωστε δεν θα πρέπει να είναι μακρύχρονη η θητεία των συνταγματικών δικαστών.

Γ) Η αρχική εκλογή των συνταγματικών δικαστών, όπως και η συμπλήρωση των κενών θέσεων, θα πρέπει να αποφασίζεται – λόγω του ειδικού χαρακτήρα της δικαιοδοσίας του συνταγματικού δικαστηρίου – *από τη λαϊκή αντιπροσωπεία μ' αυξημένη μάλιστα πλειοψηφία*. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αφενός μεν θα διαθέτει το συνταγματικό δικαστήριο την απαιτούμενη (έμμεση) δημοκρατική νομιμοποίηση, αφετέρου δε θα

¹¹⁴ βλ. Γ. Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*., σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση : Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα- Κομοτηνή 1993, σελ.50.

συγκροτείται από προσωπικότητες κοινής ή ευρείας αποδοχής, μια και για την εκλογή των συνταγματικών δικαστών θα απαιτείται προηγούμενη συναίνεση των εκπροσωπούμενων στη Βουλή πολιτικών κομμάτων.¹¹⁵ Έτσι και υπό την ρητή απαγόρευση της επανεκλογής των συνταγματικών δικαστών θα μπορούσε να αποφευχθεί η ποσοστιαία τουλάχιστον «αντικατόπτριση» των κρατούντων πολιτικών δυνάμεων στο συνταγματικό δικαστήριο και να αποτρέπεται η υπόνοια της πολιτικής «συγκάλυψης» του δικαστηρίου με το Κοινοβούλιο. *Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν θα παραμένει η σύνθεση του συνταγματικού δικαστηρίου για μεγάλο χρονικό διάστημα αμετάβλητη.*

Δ) Το θέμα της συγκρότησης του συνταγματικού δικαστηρίου απασχόλησε ως πρώτο την κοινή γνώμη και την νομική επιστήμη, όσες φορές έγινε στην Ελλάδα συζήτηση για την ίδρυσή του. Αποτελώντας σχεδόν κοινή αποδοχή, ότι το συνταγματικό δικαστήριο χρειάζεται μία έμμεση δημοκρατική νομιμοποίηση, αμφισβητήθηκε σοβαρά εάν θα μπορούσε να επιτευχθεί η απαιτούμενη για την εκλογή των συνταγματικών δικαστών συναίνεση στο ελληνικό Κοινοβούλιο. Τέτοιου είδους αμφισβητήσεις δεν αποτελούν βέβαια ενδείξεις πολιτικής «ωριμότητας», ούτε μπορούν να προστεθούν στη λίστα των «νομικών επιχειρημάτων» κατά της ίδρυσης και λειτουργίας ενός συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα. Ας σημειωθεί εδώ, ότι η Δημοκρατία αποτελεί ένα πολίτευμα, στα πλαίσια του οποίου θυσιάζεται κατ' αρχήν κάτι «μικρότερο» για να περισωθεί μετέπειτα κάτι «μεγαλύτερο», είναι αυτό που αφορά τους μηχανισμούς λήψεως των αποφάσεων είτε τον έλεγχό τους.¹¹⁶

¹¹⁵ Σε περίπτωση που δεν θα μπορούσε να αποφασισθεί η συγκρότηση του συνταγματικού δικαστηρίου από τη Βουλή, θα μπορούσε να εκλέγει το ίδιο το συνταγματικό δικαστήριο τα μέλη του από τη λίστα των υποψηφίων που είχε προταθεί στο Κοινοβούλιο.

¹¹⁶ βλ. Γ. Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*., σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση : Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.51-52.

2.3.3.Οι αρμοδιότητες του συνταγματικού δικαστηρίου

Πρώτιστη αρμοδιότητα του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι βέβαια ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων. Αυτός πρέπει να γίνεται σε δύο φάσεις:

Πρώτον, *προληπτικά*: Μετά την ψήφιση αλλά πριν από τη δημοσίευση του νομοθετικού κειμένου στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός και ομάδα 50 τουλάχιστον βουλευτών να μπορούν, εφόσον διατυπώθηκαν επιφυλάξεις για τη συνταγματικότητα ή εφόσον οι ίδιοι διατηρούν αμφιβολίες ως προς αυτήν, να απευθύνονται στο ΣΔ προκειμένου αυτό να αποφανθεί μέσα σε βραχεία, αποκλειστική προθεσμία (λ.χ. μηνός). Αν το ΣΔ κρίνει το νομοθετικό εν όλω ή εν μέρει αντισυνταγματικό, η δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΕφΚυβ) θα ματαιώνεται, εκτός αν η Βουλή το αναμορφώσει, έτσι ώστε αυτό να εναρμονίζεται προς την κρίση του ΣΔ. Στην αντίθετη περίπτωση, θα ακολουθεί η δημοσίευσή του στην ΕφΚυβ.

Το προληπτικό φιλτράρισμα πρέπει να εκτείνεται και στην τήρηση της διαδικασίας ψήφισης των νόμων, ώστε να περιοριστούν τα φαινόμενα νομοθετικής αταξίας (ψηφοφορίας χωρίς απαρτία, προσθήκης άσχετων και συχνά αιφνιδιαστικών τροπολογιών, παραβίασης των περιορισμών των άρθρων 70-76 του Συντάγματος).

Η αρμοδιότητα του ΣΔ να ελέγχει προληπτικά τη συνταγματικότητα των νομοθετικών κειμένων δίνει στην εκάστοτε Κυβέρνηση τη δυνατότητα, όταν η αντιπολίτευση προβάλλει καταχρηστικά αιτίαση αντισυνταγματικότητας, να παραπέμπει, διά του Πρωθυπουργού ή ομάδας 50 τουλάχιστον βουλευτών, το επίμαχο κείμενο στο ΣΔ. Εφόσον αυτό απορρίψει την αιτίαση, η Κυβέρνηση θα απαλλάσσεται από το

πολιτικό κόστος που είχε προκληθεί με την αμφισβήτηση και θα προχωρεί στη δημοσίευση του κειμένου. Ανάλογη δυνατότητα παρέχεται και στην αντιπολίτευση, η οποία, εφόσον έχει βάσιμες αντιρρήσεις για τη συνταγματικότητα του κειμένου, θα παραπέμπει, διά της κοινοβουλευτικής ομάδας 50 τουλάχιστον βουλευτών της, το ζήτημα στο ΣΔ, προκειμένου να ματαιώσει τη δημοσίευσή του. Αν αναλογιστούμε την ευεργετική επιρροή της παρέμβασης του Supreme Court σε ζητήματα όπως τα δικαιώματα των μαύρων ή το δικαίωμα στην άμβλωση, πρέπει να συμπεράνουμε ότι η προληπτική, αυθεντική επιβεβαίωση από το ΣΔ της συνταγματικότητας ή της αντισυνταγματικότητας θα είναι σε τέτοιες περιπτώσεις επωφελής για το κοινοβουλευτικό σύστημα και για το νομοθετικό έργο.

Το ΣΔ θα επιλαμβάνεται προληπτικά μόνον όταν του ζητηθεί από κάποιον από τους προαναφερόμενους. Η παρεμβολή του επομένως θα περιορίζεται σε εκείνα μόνο τα νομοθετικά κείμενα τα οποία εμφανίζουν κάποιο στίγμα αντισυνταγματικότητας και για το λόγο αυτό παραπέμφθηκαν προληπτικά σ' αυτό. Ο αριθμός των περιπτώσεων αυτών θα είναι μικρός. Άρα δεν θα προκαλείται ουσιώδης καθυστέρηση του νομοθετικού έργου.

Δεύτερον, *κατασταλτικά*: Είναι ενδεχόμενο ορισμένο νομοθετικό κείμενο, μολονότι ήταν εν όλω ή ως προς κάποιες διατάξεις του αντίθετο προς το Σύνταγμα, να μην ανακόπηκε με τον προληπτικό έλεγχο του ΣΔ είτε διότι οι νομιμοποιούμενοι σε παραπομπή δεν διείδαν την αντισυνταγματικότητα είτε διότι έγινε μεν παραπομπή αλλά το ΣΔ, επισκοπώντας το κείμενο *in vitro*, δεν την αντιλήφθηκε. Ακολούθως όμως, κατά τη δοκιμασία της εφαρμογής από το αρμόδιο διοικητικό ή πολιτικό – ποινικό δικαστήριο, οποιουδήποτε βαθμού, το ελάττωμα τούτο αποκαλύπτεται. Το δικαστήριο τούτο, εφόσον πειστεί για την αντισυνταγματικότητα, οφείλει, με αιτιολογημένη απόφασή του, να

αναστείλει την πρόοδο της δίκης και να παραπέμψει το ζήτημα στο ΣΔ, προκειμένου αυτό να αποφανθεί μέσα σε βραχεία προθεσμία. Επομένως, ο κατασταλτικός έλεγχος θα προκαλείται μόνο σε παραπεμπτική απόφαση δικαστηρίου.

Αν το ΣΔ συμφωνήσει με την παραπεμπτική απόφαση, θα ακυρώσει το νόμο (ή σε συγκεκριμένη διάταξή του) έναντι πάντων και θα αναπέμψει την υπόθεση στο δικαστήριο, το οποίο θα προχωρήσει στην εκδίκαση χωρίς να εφαρμόσει το νόμο που ακυρώθηκε. Στην αντίθετη περίπτωση, θα αναπέμψει απλώς την υπόθεση στο δικαστήριο, ενώπιον του οποίου εκκρεμεί, για την εφαρμογή του νόμου. Ο κατασταλτικός έλεγχος δεν πρέπει να επεκτείνεται στη συνταγματικότητα της διαδικασίας ψήφισης του νόμου.

Η απόφαση του ΣΔ, αν μεν δέχεται την αντισυνταγματικότητα και ακυρώνει το νόμο (ή διάταξή του), θα ισχύει έναντι πάντων. Αν, αντίθετα, κρίνει το νόμο (ή διάταξή του) που παραπέμφθηκε συνταγματική, η απόφαση αυτή θα παράγει δεδικασμένο μόνο μεταξύ των διαδίκων. Επομένως, σε μεταγενέστερη δίκη μεταξύ άλλων διαδίκων το δικαστήριο ενώπιον του οποίου ανακύπτει το δίλημμα δεν θα δεσμεύεται. Συνεκτιμώντας όμως την απόφαση του ΣΔ, θα υιοθετεί τη λύση που αυτό είχε δώσει και θα απέχει κατά κανόνα από νέα παραπομπή σ' αυτό του ίδιου ζητήματος.

Τόσο στον προληπτικό όσο και στον κατασταλτικό έλεγχο θα εξετάζει το ζήτημα της συνταγματικότητας κυρίως και όχι παρεμπιπτόντως. Θα είναι δε υποχρεωμένο να αποφανθεί εντός βραχείας προθεσμίας. Η απόφασή του, στηριζόμενη σε νομολογιακώς καθιερωμένα σταθερά κριτήρια συνταγματικότητας, θα περιβάλλεται με αυθεντία, και, αν ακυρώνει ισχύοντα νόμο ή διάταξή του, θα δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Με την ανάθεση της κρίσης για τη συνταγματικότητα των νόμων στο κεντρικό αυτό όργανο, η έννομη τάξη μας θα αποκαθαίρεται, *προληπτικά ή κατασταλτικά*, από αντισυνταγματικές διατάξεις, αφού αυτές στην πρώτη περίπτωση δεν θα εισέρχονται καν στην έννομη τάξη μας και στη δεύτερη περίπτωση θα αποβάλλονται από αυτήν. Θα περιοριστούν επομένως δραστικά οι νομολογιακές και οι μακρόσυρτες δίκες για αντισυνταγματικότητα.

Στο Συνταγματικό Δικαστήριο πρέπει, εξάλλου, να ανατεθεί η προληπτική κρίση συμβατότητας προς το κοινοτικό δίκαιο, με όμοια, ως άνω, διαδικασία παραπομπής, δεδομένου ότι το δίκαιο τούτο (πρωτογενές ή παράγωγο) κατισχύει των διατάξεων του εθνικού δικαίου σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 2-3 του Συντάγματος. Πράγματι, σκόπιμο είναι να αποτρέπεται η θέσπιση διατάξεων ασυμβίβαστων προς το κοινοτικό δίκαιο, ώστε να αποφεύγονται οι εκ των υστέρων αμφισβητήσεις από την Επιτροπή και οι δικαστικές περιπέτειες και κυρώσεις σε βάρος της χώρας μας από κοινοτικά όργανα και δικαστήρια. Η προληπτική αυτή κρίση του ΣΔ δεν εμποδίζεται από το άρθρο 234 της Συνθήκης, που προβλέπει την παραπομπή στο ΔΕΚ¹¹⁷ προδικαστικού ερωτήματος σχετικά με την «ερμηνεία» κανόνων του κοινοτικού δικαίου, όχι δε και τη συμβατότητα εθνικής νομοθετικής ρύθμισης προς το κοινοτικό δίκαιο. Ανεπίτρεπτη, αντίθετα, θα ήταν κάθε κρίση του ΣΔ σχετικά με τη συμβατότητα προς το κοινοτικό δίκαιο, *μετά* τη δημοσίευση του εθνικού νόμου, αφού η κρίση αυτή έχει επιφυλαχθεί, από την προαναφερόμενη διάταξη, στο ΔΕΚ, με το μηχανισμό του προδικαστικού ερωτήματος.

Στο ΣΔ πρέπει να ανατεθούν και οι λοιπές αρμοδιότητες του ΑΕΔ, που προβλέπονται στο άρθρο 100 του Συντάγματος, δηλαδή ο έλεγχος

¹¹⁷ βλ. Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, *Συνταγματικό Δικαστήριο, Δίνουν υπερεξουσίες για να γλιτώσουν τον έλεγχο*, 27/03/2006, www.enet.gr καθώς και Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, *Το Συνταγματικό Δικαστήριο*, 29/01/2006, www.neosyntagma.gr

και εκδίκαση αμφισβητήσεων ως προς το κύρος των βουλευτικών εκλογών ή δημοψηφίσματος, τα ασυμβίβαστα εκλογιμότητας, οι εκπώσεις βουλευτών,¹¹⁸ η άρση συγκρούσεων δικαιοδοσίας, η άρση αμφισβητήσεων μεταξύ των ανώτατων δικαστηρίων ως προς την έννοια τυπικού νόμου και η άρση αμφιβολίας ως προς το χαρακτήρα κανόνων διεθνούς δικαίου. Συνεπώς, το ΑΕΔ θα καταργηθεί.

Εξάλλου, το *Μισθοδικείο* θα καταστεί περιττό, αφού το ζήτημα της συνταγματικότητας ή μη των σχετικών μισθολογικών διατάξεων θα κρίνεται, *προληπτικά ή κατασταλτικά*, από το ΣΔ.

Επιπλέον, σ' αυτό θα μπορούσαν να υπαχθούν οι αρμοδιότητες κάποιων ανεξάρτητων αρχών, ιδίως του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης και της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων.

Στο ΣΔ θα ήταν δυνατόν να ανατεθεί και η εκδίκαση ορισμένων συνταγματικών προσφυγών, κατά το πρότυπο του γερμανικού ή του ισπανικού ΣΔ. Ωστόσο, μια τέτοια αρμοδιότητα δεν είναι προς το παρόν αναγκαία, διότι οι περισσότερες «συνταγματικές» διαφορές εκδικάζονται σήμερα ικανοποιητικά, υπό διάφορες μορφές, από τα διοικητικά και τα πολιτικά δικαστήρια. Επιπλέον, η ανάθεση στο ΣΔ της εκδίκασης τέτοιων προσφυγών θα προκαλούσε μεγάλη επιβάρυνσή του και θα καθιστούσε απαραίτητη την ανεπιθύμητη αύξηση του αριθμού των μελών του.¹¹⁹

2.3.4.Η σκοπιμότητα ιδρύσεως του συνταγματικού δικαστηρίου

Το ΔΕΚ και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχουν, ως γνωστό, το μονοπώλιο της αυθεντικής ερμηνείας

¹¹⁸ www.idkaramanlis.gr

¹¹⁹ βλ. Όμιλο Αριστόβουλου Μάνεση, Διδακτική Μονάδα Συνταγματικού Δικαίου, *Το Συνταγματικό Δικαστήριο σε ένα σύστημα παρεμπόμπιτος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, (επιμ. Αντ. Μανιτάκης – Αλκ. Φωτιάδου), Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008, σελ.114 επ.

των ευρωπαϊκών κειμένων και μάλιστα με την αντίληψη ότι τα τελευταία υπερέχουν των εθνικών Συνταγμάτων. Το θεσμικό αυτό πλαίσιο δικαστικής προστασίας επιβάλλει την υποχρέωση αφενός παραπομπής προδικαστικών ερωτημάτων στο Δικαστήριο του Λουξεμβούργου και αφετέρου συμμορφώσεως προς τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, το οποίο καταλείπει όλο και λιγότερα ερμηνευτικά περιθώρια στα εθνικά δικαστήρια. Με το ευρωπαϊκό αυτό σύστημα δικαστικής προστασίας, ένα εθνικό ΣΔ έχει εκ των πραγμάτων περιορισμένο ρόλο στην ερμηνεία των παρεμφερών διατάξεων του Συντάγματος και των διεθνών συμβάσεων, αφού το κύριο μέλημά του θα συνίσταται στην αποφυγή συγκρούσεως με τη νομολογία των δύο δικαστηρίων. Είναι αβάσιμη η ελπίδα ότι το ΣΔ θα εξελιχθεί σε προνομιακό συνομιλητή με τα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια, αν λάβουμε υπόψη τη μέχρι τώρα πρακτική που έχει καταδείξει ότι α)οι περισσότερες προδικαστικές παραπομπές στο ΔΕΚ προέρχονται από τα κατώτερα εθνικά δικαστήρια και β)τα ανώτατα δικαστήρια προσαρμόζουν συνήθως εκ των υστέρων τη νομολογία τους στις δικαιοδοτικές κρίσεις των δικαιοδοσιών του Λουξεμβούργου και του Στρασβούργου.

Περαιτέρω, πρέπει να μη διαφεύγει της προσοχής μας ότι ο μηχανισμός της προδικαστικής παραπομπής θα δημιουργήσει πρακτικά προβλήματα, δικονομικά αλλά και ουσιαστικού δικαίου. Πράγματι, είναι δυνατόν η ίδια διάταξη της εσωτερικής νομοθεσίας να θέτει ζητήματα αντικοινοτικότητας και αντισυνταγματικότητας, π.χ. νομοθετικός περιορισμός στην οικονομική ελευθερία. Με την ίδρυση και λειτουργία του ΣΔ θα υπάρχει υποχρέωση διπλής παραπομπής στο ΔΕΚ και στο ΣΔ. Η διάκριση των ζητημάτων που θα αποτελέσουν αντικείμενο παραπομπής στα δύο δικαστήρια δεν είναι ευχερής. Η επιλογή της χρονικής σειράς της διπλής παραπομπής είναι επίσης προβληματική. Το ΔΕΚ απαιτεί να προταχθεί το ερώτημα για τη συμβατότητα προς το

κοινοτικό δίκαιο, παρόλο ότι αυτό ενέχει ελλειπτική έρευνα του ζητήματος από απόψεως εθνικού δικαίου και ενδεχομένως παράβαση της υποχρεώσεως παραπομπής στο ΣΔ. Αν προτιμηθεί εξάλλου, η ταυτόχρονη διπλή παραπομπή, υπάρχει ο κίνδυνος εκδόσεως αντιφατικών αποφάσεων και ενδεχομένως συγκρούσεως του συνταγματικού με το κοινοτικό δίκαιο. Τα προβλήματα θα καταστούν οξύτερα οσέποτε επικυρωθεί η Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη που περιλαμβάνει το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης.

Τέλος, καθόσον αφορά το διεθνές δίκαιο, πρέπει να παρατηρηθεί ότι δεν διευκρινίζεται στην πρόταση αναθεωρήσεως αν η αρμοδιότητα του ΣΔ θα ανακύπτει στην περίπτωση συρροής συνταγματικής διατάξεως και αντίστοιχης διάταξης της ΕΣΔΑ ή άλλης διεθνούς συμβάσεως ή ακόμη και στην περίπτωση που απονέμεται με διεθνή κανόνα, γενικό ή συμβατικό, οποιοδήποτε ατομικό δικαίωμα ή και απλό ευεργέτημα ή τέλος σε κάθε περίπτωση συγκρούσεως του εσωτερικού δικαίου με μία κοινή διάταξη διεθνούς δικαίου. Η επιλογή της τελευταίας λύσεως είναι ασφαλέστερη για την αποφυγή ερμηνευτικών ζητημάτων, ενέχει όμως τα προβλήματα παραπομπής στο ΔΕΚ. Αλλά και όταν δεν θα υπάρχει υποχρέωση προδικαστικού ερωτήματος λόγω πάγιας νομολογίας του ΔΕΚ, θα πρέπει το δικαστήριο της ουσίας να παραπέμπει το ζήτημα στο ΣΔ για να κηρύξει τούτο τη διάταξη ανίσχυρη λόγω μη συμβατότητας προς τον υπέρτερο κοινοτικό κανόνα.

Από το ισχύον σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων είναι, πράγματι, ακριβές ότι δημιουργείται νομική ανασφάλεια από την εκκρεμότητα συναφών υποθέσεων στα δικαστήρια της ουσίας και την καθυστερημένη αμετάκλητη κρίση της αντισυνταγματικότητας. Το φαινόμενο όμως αυτό μπορεί να περιορισθεί δραστικά, αν παραχθεί νομοθετικά η ευχέρεια παραπομπής του ζητήματος στην Ολομέλεια του οικείου ανώτατου δικαστηρίου, όπου προβλέπεται ήδη δικονομική

δυνατότητα να παραστούν και να ακουσθούν όλοι όσοι δικαιολογούν έννομο συμφέρον σε εκκρεμείς δίκες. Η ευχέρεια παραπομπής μπορεί να επεκταθεί και σε κάθε υπόθεση, όπου λόγω της δυσχέρειας του ζητήματος το δικαστήριο της ουσίας διστάζει να αποφανθεί οριστικά. Δεν αμφισβητείται ότι ο κατασταλτικός έλεγχος είναι πληρέστερος έναντι του προληπτικού, διότι επιτρέπει την ασφαλή διάγνωση όλων των ελαττωμάτων που ανέδειξε η εφαρμογή του νόμου. Ακόμη εξασφαλίζει νηφαλιότερη δικαστική κρίση, αφού διενεργείται με κάποια χρονική απόσταση από την ψήφιση του νόμου. Ωστόσο, παραμένει το μειονέκτημα ότι ενίοτε επέρχεται σε χρονικό σημείο όπου έχουν δημιουργηθεί νομικές και πραγματικές καταστάσεις δύσκολα ανατρέψιμες. Θα ήταν, λοιπόν, ευπρόσδεκτη οποιαδήποτε μεταρρύθμιση προς την κατεύθυνση της αποτροπής της εφαρμογής μιας συνταγματικής ρυθμίσεως.¹²⁰

2.4.Οι μέχρι τώρα προτάσεις των κομμάτων

Με τη συζήτηση που ξεκίνησε για την εκ νέου αναθεώρηση του Συντάγματος περιλήφθηκε στην ως άνω Πρόταση του κυβερνώντος κόμματος της ΝΔ η αναθεώρηση του άρθρου 100. Στην Πρόταση αυτή επανέρχεται η κεντρική ιδέα της μετατροπής του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο. Μόνο που η ιδέα αυτή εμπλουτίζεται με νέες, σε σύγκριση με παλαιότερες επιμέρους προτάσεις, που αφορούν στις αρμοδιότητες και τη συγκρότηση αυτού του Δικαστηρίου.

¹²⁰ βλ. Όμιλο Αριστόβουλου Μάνεση, Διδακτική Μονάδα Συνταγματικού Δικαίου, *Το Συνταγματικό Δικαστήριο σε ένα σύστημα παρεμπόδιοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, (επιμ. Αντ. Μανιτάκης – Αλκ. Φωτιάδου), Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008, σελ.128-130. Ακόμη βλ. Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, *Συνταγματικό Δικαστήριο: Δίνουν υπερεξουσίες για να γλιτώσουν τον έλεγχο*, 27/03/2006.

Συγκεκριμένα, η Πρόταση αυτή επαναλαμβάνει την πρόταση του ιδίου κόμματος του 1997 περί υποχρέωσης παραπομπής των δικαστηρίων της κύριας υπόθεσης όταν διαπιστώνουν ότι η εφαρμοστέα διάταξη είναι αντισυνταγματική. Μόνο που η Πρόταση αυτή έχει τον εξής νεωτερισμό: Η παραπομπή αυτή τη φορά δεν θα απευθύνεται αμέσως στο Συνταγματικό Δικαστήριο, αλλά στην Ολομέλεια του Ανώτατου Δικαστηρίου της δικαιοδοσίας του παραπέμποντος δικαστηρίου. Εάν και η Ολομέλεια του Ανωτάτου Δικαστηρίου κρίνει ότι η επίμαχη διάταξη είναι αντισυνταγματική, τότε υποχρεούται και αυτή να παραπέμψει αυτή τη φορά στο Συνταγματικό Δικαστήριο προς τελική κρίση. Στο ίδιο κείμενο περιέχεται πρόταση κατά την οποία κατά τον ίδιο αναλογικά τρόπο θα κρίνεται η συμβατότητα τυπικού νόμου ή διάταξης τυπικού νόμου προς το Διεθνές Δίκαιο, κατ' άρθρο 28 παρ. 1 Σ.

Ως προς τη συγκρότηση του Δικαστηρίου προτείνεται, κατ' αντίθεση προς τη μέχρι τώρα λειτουργία του ΑΕΔ, η σταθερή και διαρκής σύνθεση του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Δεν αναφέρεται όμως τίποτε, ούτε για τον τρόπο ανάδειξης των Δικαστών, ούτε για τον χρόνο της θητείας τους, ούτε για τον ακριβή αριθμό τους, ούτε για το εάν θα έχουν αποκλειστική απασχόληση στο Συνταγματικό Δικαστήριο ή παράλληλη με άλλα καθήκοντα.

Ως λόγος ανάγκης ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου προβάλλεται η αντιμετώπιση των βασικότερων μειονεκτημάτων του μέχρι τώρα συστήματος, δηλαδή η επίτευξη ασφάλειας δικαίου, ταχείας επίλυσης των συνταγματικών διαφορών και ενότητας της νομολογίας στο Δικαστήριο με σταθερή και όχι συνεχώς μεταβαλλόμενη σύνθεση. Σκοπός είναι η σύζευξη των πλεονεκτημάτων του διάχυτου με το συγκεντρωτικό σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων με σεβασμό στη διατήρηση της εθνικής μας συνταγματικής παράδοσης.

Το ΠΑΣΟΚ, στην αντίστοιχη Πρότασή του για αναθεώρηση του Συντάγματος δεν περιλαμβάνει την αναθεώρηση του άρθρου 100, ούτε προβλέπει την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου σε άλλο άρθρο του Συντάγματος, ενώ ως γνωστόν αποχώρησε και από τη συζήτηση και τις ψηφοφορίες στην Ολομέλεια. Όμως ο Βουλευτής του κόμματος και πρώην Υπουργός, Καθηγητής Ευάγγελος Βενιζέλος, εισηγητής της πλειοψηφίας κατά την τελευταία συνταγματική αναθεώρηση, σε δημοσιευθείσα επιστημονική του μελέτη,¹²¹ προτείνει και αυτός για ανάλογους λόγους την αναθεώρηση των άρθρων 93 παρ. 4 και 100 Σ και την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου κατά μετατροπή του ΑΕΔ, με τις ίδιες σχεδόν αρμοδιότητες που προβλέπει και η Πρόταση της ΝΔ. Προσέτι, προτείνει ο εν λόγω Βουλευτής ως αρμοδιότητα του ΣΔ τον έλεγχο της συνταγματικότητας ενός νόμου ή σχεδίου ή πρότασης νόμου που ψηφίσθηκε ή έγινε αντικείμενο επεξεργασίας από αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή και εκκρεμεί ενώπιον της ολομέλειας ή του τμήματος εργασιών της Βουλής, κατόπιν προτάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου ή των 2/5 του όλου αριθμού των Βουλευτών. Στην τελευταία περίπτωση προτείνεται η εισαγωγή για πρώτη φορά στην ελληνική συνταγματική ιστορία του συστήματος του αφηρημένου και προληπτικού δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Η πρόταση του Καθηγητή Ε. Βενιζέλου είναι όμως λεπτομερέστερη από εκείνη του κόμματος της ΝΔ ως προς τη συγκρότηση, τον τρόπο ανάδειξης, τον χρόνο θητείας και τα προσόντα των μελών του ΣΔ. Προτείνεται λοιπόν τα μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου να είναι έντεκα, να επιλέγονται από την ολομέλεια της Βουλής με την αυξημένη πλειοψηφία των 2/3 του όλου αριθμού των Βουλευτών, μετά από πρόταση ειδικής κοινοβουλευτικής επιτροπής και ακρόαση ενώπιόν της των προτεινομένων, να είναι ανώτατοι ή ανώτεροι δικαστικοί όλων των

¹²¹ βλ. Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, *Το Συνταγματικό Δικαστήριο*, 29/01/2006.

κλάδων ή καθηγητές νομικών μαθημάτων ΑΕΙ, να επιλέγονται και διορίζονται για μία μη ανανεώσιμη θητεία επτά ετών και να απαλλάσσονται όλων των υπολοίπων καθηκόντων τους. Με την ίδια διαδικασία θα επιλέγονται μεταξύ των μελών του ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος του Συνταγματικού Δικαστηρίου.¹²²

Ο Καθηγητής Βενιζέλος στους λόγους που επικαλείται η ΝΔ για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου προσθέτει και προβλήματα που αφορούν στην ερμηνεία και εφαρμογή του Συντάγματος στη μέχρι τώρα νομολογία, ιδίως του ΣτΕ.

Από τις παραπάνω Προτάσεις συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Το μεν κόμμα του ΠΑΣΟΚ αποφεύγει να πάρει θέση στο θέμα της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου, χωρίς πάντως να έχει απορρίψει ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Η άρνησή του να περιβάλει μία τέτοια θέση στην Πρότασή του, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι εμμένει στη μέχρι τώρα θέση του για απόρριψη ενός τέτοιου ενδεχομένου. Εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα το είχε διατυπώσει ρητά, η σιωπή του, όμως, χρήζει πολλαπλών ερμηνειών.

Ως αρωγός στην υποστήριξη μίας τέτοιας εκτίμησης έρχεται το γεγονός ότι ο κατ' εξοχήν καθ' ύλην αρμόδιος στο εν λόγω κόμμα για συνταγματικά θέματα, Βουλευτής Ε. Βενιζέλος, όχι μόνο σε δημοσιευθείσα επιστημονική του μελέτη αλλά και σε άλλες δημόσιες εκδηλώσεις ρητά επικαλείται την αναγκαιότητα της, μερικής έστω, ρήξης με το μέχρι τώρα μικτό σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, το οποίο περιλαμβάνει ως κανόνα τον διάχυτο και παρεμπόνοτα έλεγχο από όλα τα Δικαστήρια και ως εξαίρεση τον έλεγχο από το ΑΕΔ, έτσι όπως ασκείται.

¹²² www.neosyntagma.gr

Από την άλλη, η ΝΔ κινείται επίσης στο πλαίσιο της ίδρυσης ΣΔ και της συνακόλουθης μερικής ρήξης με το μέχρι τώρα σύστημα. Κινείται προς την ίδια κατεύθυνση, είναι όμως πιο επιφυλακτική απ' ό,τι η πρόταση Βενιζέλου, ενώ κρατάει κλειστά τα χαρτιά της σε ό,τι αφορά στη συγκρότηση και εν γένει την λειτουργία του Δικαστηρίου.

Χαρακτηριστικό όλων των Προτάσεων είναι η απουσία επιμέρους πρότασης για διεύρυνση της συνταγματικής δικαιοδοσίας προς την κατεύθυνση του δικαστικού ελέγχου της τυπικής συνταγματικότητας των νόμων, της συνταγματικότητας των λεγόμενων κυβερνητικών πράξεων, καθώς και της συνταγματικότητας των μη νομοθετικών πράξεων των Οργάνων του Κράτους (Προέδρου της Δημοκρατίας, Βουλής, Κυβέρνησης) συμπεριλαμβανομένων και των λεγόμενων *interna corporis* του Κοινοβουλίου.¹²³

2.5.Κριτική των προτάσεων

Χαρακτηριστικό και των δύο μέχρι τώρα διατυπωθεισών προτάσεων για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα είναι η επιφυλακτικότητά τους να προβούν σε μία εκτεταμένη ρήξη με το μέχρι σήμερα σύστημα του κατά βάση διάχυτου και παρεμπόπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Οι αρμοδιότητες που προτείνονται αποτελούν κατ' ουσία μεταφορά των αρμοδιοτήτων του μέχρι τώρα ΑΕΔ, κάποιες εκ των οποίων δεν είναι αρμοδιότητες Συνταγματικού Δικαστηρίου, ενώ όσον αφορά στις νέες αρμοδιότητες, αυτές εξαντλούνται στην εισαγωγή ενός περιορισμένου συγκεκριμένου ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων ή, έστω, όπως

¹²³ βλ. Χαράλαμπο Τσιλιώτη, *Η πρόταση για ίδρυση συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΕΔΔ, Αθήνα 2007, σελ.251-253.

περιλαμβάνεται στην πρόταση Βενιζέλου, και στην εισαγωγή ενός αφηρημένου ελέγχου.

Αρνητικά πρέπει να εκτιμηθεί η υποχρεωτική παρεμβολή της Ολομέλειας του οικείου Ανώτατου Δικαστηρίου μεταξύ Δικαστηρίων της κύριας δίκης και του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Η εν λόγω ρύθμιση φαίνεται να αποτελεί παραχώρηση προς τις Ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων, οι οποίες - κυρίως αυτή του ΣτΕ - έχουν εκφρασθεί αρνητικά στο ενδεχόμενο ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου, για να κατευνάσει εν μέρει τις αρνητικές αντιδράσεις τους. Ενώ η ratio της υποχρεωτικής παραπομπής στο ΣΔ του κριθέντος από το Δικαστήριο της κύριας δίκης νόμου ως αντισυνταγματικού αποσκοπεί στην οικονομία της δίκης και στο γρήγορο ξεκαθάρισμα του ζητήματος της αντισυνταγματικότητας με μία αμετάκλητη απόφαση από ένα Δικαστήριο ειδικής δικαιοδοσίας, η υποχρεωτική παραπομπή στην Ολομέλεια του Ανώτατου Δικαστηρίου ως ενδιάμεσο βήμα, πετυχαίνει τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα. Εκτός του ότι η παρεμβολή ενός επιπλέον βαθμού σημαίνει εκ των πραγμάτων δικονομική καθυστέρηση, η οικονομία της δίκης πλήττεται σημαντικά, όπως εύγλωττα καταδεικνύεται στο ακόλουθο παράδειγμα: Εάν η Ολομέλεια του ενός Ανώτατου Δικαστηρίου, π.χ. του Αρείου Πάγου, κρίνει τον νόμο σε αντίθεση προς την απόφαση του κατωτέρου και παραπέμψαντος δικαστηρίου της τακτικής δικαιοσύνης συνταγματικό, τότε δεν θα πρέπει να παραπέμψει στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Σ' αυτή την περίπτωση δεν δεσμεύονται τα Δικαστήρια των άλλων δικαιοδοσιών, π.χ. της τακτικής Διοικητικής Δικαιοσύνης, από αυτήν την απόφαση και μπορούν να κρίνουν το νόμο αντισυνταγματικό. Τότε, θα αναγκασθούν να παραπέμψουν στην Ολομέλεια του οικείου τους Ανωτάτου Δικαστηρίου, στο παράδειγμά μας του Συμβουλίου της Επικρατείας, η οποία, εάν κρίνει τον νόμο αντισυνταγματικό, θα πρέπει με τη σειρά του να

παραπέμπει στο ΣΔ. Με τον τρόπο αυτό θα παρεμβληθούν ουσιαστικά δύο ή περισσότεροι βαθμοί ως προς το θέμα της συνταγματικότητας του νόμου, οι οποίοι θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί, εάν το Συνταγματικό Δικαστήριο είχε παρεμβληθεί κατευθείαν κατά παραπομπή του Δικαστηρίου της τακτικής Δικαιοσύνης (πολιτικής ή ποινικής) και είχε εκδώσει αμετάκλητη απόφαση επί του ζητήματος. Γίνεται σαφές ότι αποδυναμώνεται η ratio της πρότασης για συγκεντρωτικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, η οποία υποτίθεται ότι αποσκοπεί μεταξύ άλλων στην ταχεία επίλυση των διαφορών περί την αντισυνταγματικότητα ενός νόμου και στην ασφάλεια δικαίου, αγαθά τα οποία προφανώς δεν εξυπηρετούνται από την παρεμβολή των Ολομελειών των Ανωτάτων Δικαστηρίων ως ενδιαμέσων.

Όσον αφορά στη συγκρότηση του Συνταγματικού Δικαστηρίου πρέπει να επισημάνουμε ότι περιμέναμε από το κόμμα της ΝΔ να είχε γίνει περισσότερο συγκεκριμένο κατά τη συζήτηση της Πρότασής του από την αρμόδια Κοινοβουλευτική Επιτροπή και την Ολομέλεια της Βουλής, πλην όμως αυτό δεν κατέστη δυνατό. Αντίθετα, η πρόταση Βενιζέλου κινείται προς την ορθή κατεύθυνση.¹²⁴

3. Ασφάλεια Δικαίου ή Κράτος Δικαίου;

Η διαζευκτική διατύπωση του τίτλου υπονοεί ότι: ι) οι δύο αρχές δεν ταυτίζονται και ιι) η συμβολή της πρώτης στην κατοχύρωση της δεύτερης δεν είναι αναγκαστικά θετική.

Αφετηρία του συλλογισμού μας αποτελούν τα εξής:

¹²⁴ βλ. Χαράλαμπο Τσιλιώτη, *Η πρόταση για ίδρυση συνταγματικού δικαστηρίου στην Ελλάδα*, ΕΔΔ, Αθήνα 2007, σελ.253-254.

- Η παρουσίαση της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου ως θεσμικής ανάγκης του πολιτεύματος μας προκρίνει την ασφάλεια δικαίου ως τελεολογική βάση.
- Επιχειρείται έτσι η μετάθεση του συνταγματικού ρόλου της δικαιοδοτικής λειτουργίας από τη διασφάλιση του Κράτους Δικαίου στην ασφάλεια δικαίου.
- Η μετάθεση αυτή είναι βαρύνουσας σημασίας γιατί το Κράτος Δικαίου ι)είναι θεμελιώδης αρχή του πολιτεύματος μας και ιι)είναι έννοια ευρύτερη της ασφάλειας του δικαίου γιατί το κανονιστικό της περιεχόμενο εκτείνεται πέρα από τη διαδικασία και επί της ουσίας:

Το Κράτος Δικαίου, κατ' αρχήν με διαδικαστικό, τυπικό περιεχόμενο που φέρει την ιστορική σφραγίδα του αστικού φιλελευθερισμού (βαθμιαία δέσμευση της απολυταρχικής εξουσίας από κανόνες δικαίου τεθειμένους από εκπροσώπους του λαού), υπερβαίνει τα ιστορικά τυπικά πλαίσια του νομικού θετικισμού ως εξ αντικειμένου και *ex constitutione* δίκαιο.

Εάν εκδήλωση του Κράτους Δικαίου είναι η αρχή της νομιμότητας υπό ευρεία έννοια (δηλαδή ο περιορισμός της άσκησης της κρατικής εξουσίας στις συντεταγμένες αρμοδιότητές της), ο εκ του Συντάγματος σκοπός του ανάγεται στη δημοκρατική βάση του πολιτεύματος μας (άρθρ. 1 παρ. 2 περί λαϊκής κυριαρχίας, και 1 παρ. 3 Σ : «όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα») και στον φιλελεύθερο χαρακτήρα του.^{125,126}

Επί της νομιμοποιητικής αυτής βάσεως, αρχή του Κράτους Δικαίου προσλαμβάνει ένα ελάχιστο αμυντικό περιεχόμενο ελευθερίας του κάθε

¹²⁵ άρθρο 2 § 1 Σ.

¹²⁶ άρθρο 25 § 1 Σ.

μειοψηφούντος πολίτη απέναντι στους ασκούντες κρατική εξουσία ως εκπροσώπους της πλειοψηφίας του εκλογικού σώματος (αφού η δημοκρατική αρχή δεν εξαντλείται στην αρχή της πλειοψηφίας και η φιλελεύθερη αρχή έχει κατ' εξοχήν κανονιστική σημασία ως φραγμός στη δράση της πλειοψηφίας).

Στη δικαιοδοτική λειτουργία επαφίεται ο έλεγχος της τήρησης του Συντάγματος για το σκοπό της διασφάλισης της δημοκρατικής και της φιλελεύθερης αρχής. Στον σκοπό αυτό ανάγεται σε τελική ανάλυση η αναζήτηση θεσμικών αντιβάρων στην πανθομολογούμενη σύγχυση κατά μεγάλο βαθμό της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας. Η τελεολογική αυτή ερμηνεία υποδηλώνει και τα περιθώρια και όρια του συνταγματικού ελέγχου από τον δικαστή.

Πιστεύουμε ότι η συγκέντρωση ελέγχου σε ένα Συνταγματικό Δικαστήριο αντίκειται εν δυνάμει στον δημοκρατικό και φιλελεύθερο χαρακτήρα του πολιτεύματός μας :

1) Η μονοπώληση συνταγματικής ερμηνείας από το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν θεραπεύει την δυσλειτουργία της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών - η οποία διάκριση μόνον θεωρητικά νοείται απόλυτη. Το προέχον είναι η αποκέντρωση της πολιτικής εξουσίας. Εγγύηση δημοκρατίας αποτελεί όχι ο φορέας της εξουσίας αλλά η πολυδιάσπασή της, σε αντίθεση με το ποιοτικό, προσωποκεντρικό στοιχείο του αριστοκρατικού πολιτεύματος. Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους η σύνθεση του ΣΔ είναι δευτερεύον ζήτημα, αφού η αποκλειστικότητα και το αμετάκλητο των αποφάσεων του το καθιστούν ένα νέο πόλο συγκέντρωσης πολιτικής εξουσίας.¹²⁷

2) Κατά πόσον η δημοκρατική βάση του πολιτεύματος - μη αναθεωρήσιμη κατά το άρθρ. 110 παρ. 1 Σ - πλήττεται από αυτή τη

¹²⁷ Η άμεσα ή έμμεσα πολιτική ανάδειξη των μελών του επιτείνει ανεπίτρεπτα το ούτως ή άλλως πολιτικό του βάρος.

συγκέντρωση εξουσίας υπέρ ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι ζήτημα ανοικτό.

Η αμετάκλητη ακύρωση τυπικού νόμου από το Συνταγματικό Δικαστήριο ως περιορισμός στη νομοθετική εξουσία της Βουλής σημαίνει άραγε κατ' αποτέλεσμα συμμετοχή στη νομοθετική λειτουργία; Ή μήπως σημαίνει αντιποίηση συντακτικής εξουσίας μέσω μιας οιονεί «αυθεντικής» ερμηνείας του συντάγματος από ένα συντεταγμένο όργανο το οποίο στην ουσία αποφαινεται κυριαρχικά για τις ίδιες του τις αρμοδιότητες; Η αποκλειστική, δεσμευτική και αμετάκλητη ερμηνεία του Συντάγματος, είτε αυτή επιχειρείται από τη Βουλή είτε από το Συνταγματικό Δικαστήριο, πλήττει εξ ίσου την αρχή *nemo iudex in causa sua*. Βεβαίως η ενότητα της συνταγματικής τάξης μπορεί να επιτυγχάνεται μέσω του πλάσματος του νομικού θετικισμού περί αμάχητου τεκμηρίου συνταγματικότητας των νομικών πράξεων για τις οποίες δεν υφίσταται αρμοδιότητα άλλου οργάνου να τις θέσει εκτός της δικαιικής πυραμίδας.

Το Κράτος Δικαίου όμως πλήττεται στο μέτρο που έχουμε ένα Σύνταγμα πιο ανοικτό απ' ότι η διαφύλαξη της δημοκρατικής βάσης του πολιτεύματός μας επιτρέπει, αφού η άσκηση των εξουσιών «καθ' ον τρόπον ορίζει το Σύνταγμα» είναι πλέον μια ρήτρα ρευστού περιεχομένου.

3) Η πολλαπλή δυνατότητα στάθμισης συνταγματικών αρχών με διαφορετική κοινωνική δυναμική, ως χαρακτηριστικό του συστήματος διάχυτου ελέγχου, είναι έκφραση του πολυφωνικού χαρακτήρα του Κράτους Δικαίου. Ο διάχυτος έλεγχος σημαίνει ακριβώς ότι η δέσμια αρμοδιότητα του δικαστή να αναζητήσει την ορθότερη θεμελίωση του δικανικού του συλλογισμού υπόκειται σε πλειάδα κριτικών ελέγχων. Το ουσιαστικό - δημοκρατικό και φιλελεύθερο - περιεχόμενο της αρχής του Κράτους Δικαίου επιβάλλει όχι τη συγκέντρωση αλλά τη διάχυση της

συνταγματικής ερμηνείας σε κάθε εφαρμοστή του δικαίου, σε κάθε πολίτη.

Αντίθετα, εάν οι στόχοι της σαφήνειας, της άρσεως των αμφιβολιών και της εκ των προτέρων γνώσης του δικαίου¹²⁸ προαχθούν σε συνταγματικό αυτοσκοπό, τότε ο απολιτικός ρόλος του αποκωδικοποιητή ενός - πεπερασμένου νοήματος - κανόνα επιβάλλει τη συγκέντρωση της αρμοδιότητας προς συνταγματική ερμηνεία. Κατ' αυτόν τον τρόπο ευνοούνται οι «πάγιες» ερμηνείες που αποστερούν το ουσιαστικό Σύνταγμα - το πολίτευμα - από κάθε προσαρμοστικότητα προς τη μεταβαλλόμενη κοινωνική δυναμική αλλά και η πάταξη των «αποκλίσεων». Ο στόχος της ενοποίησης των αντιθέτων υπαγορεύει στον δικαστή τον ρόλο της συνετής τήρησης μιας μέσης ερμηνευτικής οδού¹²⁹ και, όπου η συμβιβαστική αυτή λύση δεν χωρεί, την περιθωριοποίηση των ακραίων ερμηνευτικά λύσεων. Το πρόβλημα για το φιλελεύθερο περιεχόμενο της αρχής του Κράτους Δικαίου συνίσταται ακριβώς στο ότι ανάγκη ρηξικέλευθης νομικής προστασίας έχουν κατ' αρχήν οι πολιτικές μειοψηφίες.¹³⁰

4.Αντί Συνταγματικού Δικαστηρίου νέος νόμος για το ΑΕΔ;

Το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν θα θεραπεύσει τις υπάρχουσες αναντίρρητες αδυναμίες του υπάρχοντος συστήματος δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας. Αντίθετα, θα τις χειροτερεύσει, θα εντείνει και θα παρατείνει υπέρμετρα την αβεβαιότητα και ανασφάλεια δικαίου και θα δημιουργήσει μεγαλύτερες καθυστερήσεις. Και το χειρότερο, θα

¹²⁸ Χαρακτηριστικές εκφάνσεις της ασφάλειας του δικαίου κατά R. Dworkin, *Law's Empire*, 1986, Fontana Press, London, σελ.365.

¹²⁹ βλ. L. Favoreu, *La Politique saisie par le Droit. Alterance politique et le Conseil Constitutionnel*, Paris 1988 ed. Economica.

¹³⁰ βλ. Γ. Θεοδόση, *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα*;, σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση : Γ. Παπαδημητρίου – Αντ. Μακρυδημήτρη, Διοίκηση και Πολιτεία, 5, Αθήνα- Κομοτηνή 1993, σελ.75 επ.

επιφέρει στο όνομα της ασφάλειας του δικαίου καίρια πλήγματα στο κράτος δικαίου, τόσο με την ουσιαστική όσο και με την τυπική του όρου έννοια, ενώ με τη συγκέντρωση του δικαιοδοτικού ελέγχου σε ένα μόνο όργανο θα έρθει αντιμέτωπο με πτυχές ουσιώδεις της δικαιοδοτικής μας παράδοσης καθώς και της δημοκρατικής αρχής.¹³¹ Χαρακτηριστικά ο Β. Ρώτης, Πρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας ανέφερε σχετικά με την τότε αναθεωρητική πρόταση (1992) ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου: «Παρ' όλα τα μειονεκτήματα και τις αδυναμίες του συστήματος που ισχύει, παρ' όλη την ατολμία, ενίοτε, ή τις αστόχαστες επεμβάσεις, θεωρώ, όχι απλώς παράλογη αλλά και επιτηδευμένα περιττή και επικίνδυνη την τυχόν ανατροπή του με τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου Συνταγματικού Δικαστηρίου με ταυτόχρονη κατάργηση της δυνατότητας άσκησης δικαστικού ελέγχου από κάθε δικαστή. Εν όψει μάλιστα και της ύπαρξης αφ' ενός του ΑΕΔ που εξαλείφει το ενδεχόμενο να παραμένουν σε ισχύ αντιφατικές αποφάσεις μεταξύ των ανωτέρων δικαστηρίων της χώρας και αφ' ετέρου της κοινώς επικρατούσης παραδοχής ότι η νομολογία των ανωτάτων δικαστηρίων δεσμεύει και κατευθύνει τα κατώτερα δικαστήρια...δεν θα είναι μόνο βέβηλη η τυχόν εκρίζωσή της, θα είναι ανατρεπτική, ανιστόρητη και προϊόν δουλικής αποτίμησης ξένων προτύπων, πρόσφατης μάλιστα εμπνεύσεως. Και έχει την οσμήν εφελτηρίου για την τακτοποίηση ορισμένων φιλόδοξων και πολυπραγμόνων».

Ζωηρές επιφυλάξεις ως προς την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου διατύπωσε πρόσφατα και ο καθηγητής Δ. Τσάτσος, ο οποίος υπεραμύνθηκε το ισχύον σύστημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας με το επιχείρημα ότι το τελευταίο παρουσιάζει

¹³¹ Το στοιχείο αυτό επισημαίνουν εύστοχα οι Ανδ. Τάκης και Χρ. Χατζή, «Σκέψεις σχετικά με την πρόταση ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου στη χώρα μας», σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σελ.53-80. Βλ ακόμη Εφημερίδα Το Βήμα Ιδεών, *Αντί Συνταγματικού δικαστηρίου νέος νόμος για το ΑΕΔ*, 3/10/2008, όπως και www.idkaramanlis.gr

μεγαλύτερη ευελιξία και προσαρμοστικότητα σε σχέση με το προτεινόμενο και ότι «διασφαλίζει την ελευθερία στο διαχρονικό της νόημα και την πολιτεία ως αέναη ιστορική διαδικασία».¹³²

Είναι αλήθεια ότι ο τρόπος οργάνωσης της δικαιοσύνης σε μας και ο διπλασιασμός της δικαιοσύνης σε πολιτική και διοικητική, καθώς και η ύπαρξη τριών ανωτάτων δικαστηρίων δημιουργεί, πράγματι, μία ανάγκη και ένα αίτημα ενότητας και βεβαιότητας του δικαίου, που γίνεται ακόμη πιο έντονο όταν αφορά την αντισυνταγματικότητα ενός νόμου. Το πρόβλημα όμως αυτό, πολύ παλαιό και εγγενές στο δικαστικό μας σύστημα, επιχείρησε να αντιμετωπίσει, και αντιμετώπισε σωστά, ο συνταγματικός νομοθέτης του 1975 με τη δημιουργία του ΑΕΔ. Αν η τριαντάχρονη λειτουργία του δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, είναι ένα ζήτημα που πρέπει να δούμε με νηφαλιότητα και περίσκεψη, ώστε να διορθωθούν ατέλειες και να ληφθούν τα κατάλληλα, πρόσθετα, οργανωτικής και δικονομικής φύσεως μέτρα, έτσι ώστε το ΑΕΔ να ανταποκριθεί με τρόπο πιο αποτελεσματικό και πιο ταχύ στον αρχικό και βασικό του προορισμό, που είναι να γίνει ένα δικαστήριο εκλογικών διαφορών, άρσης της σύγκρουσης μεταξύ δικαστηρίων και διασφάλισης της ενότητας της νομολογίας ως προς την ερμηνεία του νόμου και του Συντάγματος.¹³³ Το συγγενές σε μας αμερικανικό σύστημα έχει βρει μεθόδους αντιμετώπισης του προβλήματος στο πλαίσιο πάντα του ισχύοντος συστήματος παρεμπόπτοντος ελέγχου, χωρίς καν να θιγεί η ουσία του συστήματος και χωρίς να αναιρεθούν τα βασικά γνωρίσματά του. Το αγγλο-σαξονικό σύστημα δικαιοσύνης διέπεται από τη *stare decisis* ή από τη δεσμευτικότητα της νομολογίας των ανωτάτων

¹³² βλ. Βάσσο Ρώτη, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, η έκταση και οι φορείς του*, «Αναφορές στη δυναμική του Συντάγματος», Αθήνα - Κομοτηνή 1998, σελ.61-77(73,63).

¹³³ βλ. τον πενιχρό απολογισμό του έργου του ΑΕΔ για την πρώτη εικοσαετία της λειτουργίας του κυρίως όσον αφορά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, στη μελέτη του Κ. Μπακογιάννη, *Ο θεσμός του ΑΕΔ: απολογισμός της εικοσαετίας*, σε «Τα εικοσάχρονα του Συντάγματος 1975», Το Σύνταγμα, 1998, σελ.311-337.

δικαστηρίων και δεν γνωρίζει το διχασμό της δικαστικής δικαιοδοσίας σε διοικητική και πολιτική. Η διαφορά όμως αυτή θα μπορούσε να καλυφθεί σε ό, τι αφορά το δικό μας με άλλους δικονομικούς τρόπους. Με την πρόβλεψη, ενδεχομένως, κατάλληλων δικονομικών μέσων, ειδικών ενδίκων βοηθημάτων ή ενδίκων μέσων, τροποποιώντας την ισχύουσα δικονομία του, στο πλαίσιο πάντα της ισχύουσας συνταγματικής δικαιοδοσίας του ΑΕΔ, το οποίο ως Ανώτατο Δικαστήριο της κοινής δικαιοσύνης θα μπορούσε έτσι να εκπληρώσει με μεγαλύτερο κύρος και πιο αποτελεσματικά την αρχική αποστολή του.

Πάντως, η ανασφάλεια και αβεβαιότητα του δικαίου που δημιουργείται στην ελληνική έννομη τάξη από τη διάσπαρτη, αντιφατική και αργοπορημένη συνταγματική νομολογία δεν δικαιολογεί συνταγματικές ανατροπές σαν αυτές που προτείνονται με τη μετατροπή του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο και με τη συγκέντρωση σε αυτό όλων των συνταγματικών διαφορών, δηλαδή των διαφορών που για να επιλυθούν χρειάζεται να γίνει αναγωγή σε συνταγματικές διαφορές (τυπικό κριτήριο). Με άλλα λόγια, η ανασφάλεια και η καθυστέρηση στην εκδίκαση διαφορών που θέτουν ζητήματα συνταγματικότητας θα μπορούσαν, τελικά, να αντιμετωπιστούν στο υπάρχον σύστημα, με ειδικές δικονομικές διαδικασίες, που επιταχύνουν τις σχετικές δίκες και αντιμετωπίζουν την αντισυνταγματικότητα με τρόπο πιο ταχύ και πιο ενοποιητικό, χωρίς να προστίθενται νέες άγνωστες και χειρότερες καθυστερήσεις και ανασφάλειες από αυτές που γνωρίζουμε μέχρι τώρα με το διάχυτο έλεγχο της συνταγματικότητας.

Αν, παρόλα αυτά, κρινόταν ότι με τις συνταγματικά προβλεπόμενες αρμοδιότητες του ΑΕΔ δεν είναι δυνατόν να αλλάξει νομοθετικά η δικονομία του και ότι απαιτείται, οπωσδήποτε, η αναθεώρηση του άρθρου 100, το μοναδικό εθνικό σύστημα δικαιοδοσίας ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, που θα μπορούσε να αποτελέσει πρότυπο

για την αναθεώρηση της εξουσίας του ΑΕΔ να προβαίνει σε έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, θα ήταν, το *πορτογαλικό*: καθιέρωση, δηλαδή, της δυνατότητας προσφυγής στο ΑΕΔ ως Συνταγματικό Δικαστήριο είτε από τους διαδίκους είτε από την εισαγγελική αρχή, μετά την έκδοση της απόφασης από ένα από τα Ανώτατα Δικαστήρια, που έχει επιλύσει, αμετάκλητα, τη συγκεκριμένη διαφορά και έχει ελέγξει, παρεμπιπτόντως, τη συνταγματικότητα της εφαρμοζόμενης διάταξης νόμου. Δεν θα ισχύει δηλαδή η παραπομπή ως προδικαστικό ζήτημα κατά τη διάρκεια της δίκης ούτε θα αναστέλλεται η ίδια, (όπως συμβαίνει με την Ιταλία). Απλώς, θα παρέχεται σε ορισμένα μέρη ένδικο βοήθημα, μία ειδική προσφυγή που θα στρέφεται κατά της αμετάκλητης δικαστικής απόφασης κατά το μέρος που θα έκρινε παρεμπιπτόντως νόμο (αντι)συνταγματικό και θα ζητά την αφηρημένη κρίση του, ως προς τη συνταγματικότητά του. Έτσι, χωρίς να ανατρέπεται ή να εγκαταλείπεται η λογική της δικαιοδοσίας του ΑΕΔ, όπως αυτή καθιερώθηκε με την αναθεώρηση του 1975, και η οποία αποσκοπούσε στην ικανοποίηση του πρωταρχικού και πάντα επίκαιρου αιτήματος της ενότητας και ασφάλειας της συνταγματικής νομολογίας, θα μπορούσαν να αμβλυνθούν αισθητά οι προϋποθέσεις ανάδυσης της σχετικής αρμοδιότητας του: *αυτή μπορεί να ανακύπτει μετά την έκδοση αποφάσεως περί (αντι)συνταγματικότητας από οποιοδήποτε Ανώτατο Δικαστήριο, χωρίς να εξαρτάται, όπως συμβαίνει σήμερα, από την έκδοση αντίθετης απόφασης για την ίδια διάταξη νόμου και από άλλο Ανώτατο Δικαστήριο. Θα μπορούσαν φυσικά να προσδιορισθούν κάποιες δικονομικές προϋποθέσεις προσφυγής στο ΑΕΔ και να οριστούν τα υποκείμενα, τα οποία δικαιούνται να προσφύγουν, όπως οι διάδικοι ή και οι τρίτοι που δικαιολογούν έννομο συμφέρον. Το ΑΕΔ θα ασκεί, ως Συνταγματικό Δικαστήριο, στη συγκεκριμένη περίπτωση αφηρημένο, κατασταλτικό έλεγχο της συνταγματικότητας της επίδικης διάταξης, που ήδη κρίθηκε, συγκεκριμένα, εν όψει της*

υπόθεσης, από το δικαστήριο της διαφοράς. Η απόφασή του θα πρέπει να ισχύει έναντι πάντων, χωρίς να μπορεί να ανατρέπει και μάλιστα αναδρομικά καταστάσεις ή δικαιώματα, που έχουν κριθεί δικαστικά. Χωρίς δηλαδή να θίγεται η δεσμευτικότητα της απόφασης του δικαστηρίου της απόφασης.

Με τη διαδικασία αυτή θα είχαμε πολύ περισσότερες περιπτώσεις ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων που θα κατέληγαν στο ΑΕΔ. Το τελευταίο θα εκπλήρωνε αρτιότερα την αποστολή του και πάντως πολύ πιο συχνά και πολύ πιο σύντομα απ' ό,τι συμβαίνει με το ισχύον καθεστώς. Το άλλο πλεονέκτημα της πρότασης αυτής, σε σχέση με την αναθεωρητική, είναι ότι δεν θα έθιγε την εξουσία των δικαστηρίων να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων ούτε θα επέφερε την αναστάτωση ή τα προβλήματα που θα επιφέρει η πρόταση αναθεώρησης. Το πιο σημαντικό όμως πλεονέκτημα είναι ότι θα ανάγκαζε το ΑΕΔ να αναπτύξει ένα θεσμικό και νομολογιακό διάλογο με τα Ανώτατα Δικαστήρια, τα οποία θα αντιμετώπιζονταν έτσι ως ισότιμοι φορείς της ίδιας εξουσίας ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και ερμηνείας του Συντάγματος. Θα αποφεύγονταν με τον τρόπο αυτό περιττές εντάσεις και συγκρούσεις δικαιοδοσιών και κυρίως αντιπαραθέσεις κύρους των δικαστηρίων, οι οποίες φθείρουν το κύρος συνολικά της δικαστικής εξουσίας.¹³⁴

¹³⁴ βλ. Αντ. Μανιτάκη, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008, σελ.48 επ.

**ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ - ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ
ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ
ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ
ΣΕ ΧΩΡΕΣ ΜΕΛΗ ΚΑΙ ΜΗ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΣΕ ΧΩΡΕΣ ΜΕΛΗ ΚΑΙ ΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

1.Εισαγωγή

Αφού αναπτύξαμε το θεσμό του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ως επί το πλείστον στην ελληνική έννομη τάξη, ας έρθουμε τώρα στη μελέτη του θεσμού ανά χώρα, είτε αυτή ανήκει σε κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε όχι. Δεν θα ήταν δίκαιο και επιστημονικά ορθό εξάλλου να γίνει μόνο εκτενής αναφορά για το τι ισχύει με τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων στην ελληνική συνταγματική θεωρία, κάτι βεβαίως που το συγκεκριμενοποιεί το θέμα της παρούσας μελέτης, χωρίς να γίνει έστω μία μικρή αναφορά και σύντομη συγκριτική εξέταση του θεσμού και σε άλλες χώρες.

Κατ' αρχήν προτάσσουμε την μελέτη του θεσμού της συνταγματικότητας των νόμων στα εξής ευρωπαϊκά κράτη: Αγγλία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ισπανία, Λιθουανία, Πολωνία και Πορτογαλία. Στη συνέχεια ακολουθούν τα υπόλοιπα κράτη. Τα κράτη αυτά είναι τα εξής: Αϊτή, Αργεντινή, Βραζιλία, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, Καναδάς, Κούβα, Μεξικό, Συρία και Χιλή.

Η συγκριτική και ιστορική εξέταση του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στις χώρες μέλη και μη της Ευρωπαϊκής Ένωσης μας δίνει τη δυνατότητα να υποστηρίξουμε, όσο αυτό φυσικά είναι εφικτό, ότι ο προκείμενος θεσμός μελετήθηκε πάντα σε συγκριτικό

πλαίσιο με το ισχύον σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα και ότι θα μας βοηθήσει καλύτερα να συμπεράνουμε ορισμένα πράγματα και να ενημερωθούμε συνάμα για το τι ισχύει σε άλλα κράτη πέραν του ελληνικού συνταγματικού δικαίου και των κανόνων που το διέπουν.

1.1. Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων σε χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΑΓΓΛΙΑ

Στην Αγγλία δεν καθιερώνεται ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, γιατί λείπει το γραπτό Σύνταγμα. Το Σύνταγμα της χώρας αυτής είναι άγραφο, αφού βασίζεται στο έθιμο και περιβάλλεται από «συνθήκες του πολιτεύματος». Το σπουδαιότερο μέρος είναι γραπτό, το οποίο δεν περιλαμβάνεται σε ένα ενιαίο κείμενο, αλλά σε διάφορα κείμενα όπως η Magna Charta, το Bill of Rights, το Settlement Act. Το Παρλαμέντο, ανώτατο όργανο του Κράτους είναι ελεύθερο να τροποποιεί οποιοσδήποτε νομοθετικούς θεσμούς, του οποίου η υπεροχή συνεχίζεται ακόμη επί των ημερών μέσω του βαθέος σεβασμού προς το «rule of law». Λόγω έλλειψης υπέρτερης τυπικής δύναμης του Συντάγματος απέναντι στο νόμο δικαιολογείται και η έλλειψη αρμοδιότητας εν γένει έρευνας της συνταγματικότητας των νόμων στη Βρετανική Αυτοκρατορία, η οποία αποσκοπεί στην εκάστοτε επαλήθευση της υπεροχής του συνταγματικού κανόνα έναντι του κοινού νόμου γι' αυτό τα δικαστήρια στην Αγγλία δεν μπορούν ν' αρνηθούν την εφαρμογή νόμου ως αντισυνταγματικού.

Ζήτημα συνταγματικότητας νόμων γεννάται μόνο όταν πρόκειται για εφαρμογή εκείνων των νόμων ή κανονισμών που περιέχουν διατάξεις νομοθετικής φύσης, οι οποίοι θεσπίζονται από υποδεέστερες νομοθετικές

εξουσίες ή όργανα, όταν δηλαδή πρόκειται να εφαρμοσθεί «υποδεέστερη νομοθεσία» (subordinate legislation), η οποία συντελείται από τις υποδεέστερες αυτές νομοθετικές εξουσίες επί τη βάσει αρμοδιότητας, η οποία παραχωρείται από το Παρλαμέντο διά νόμου, συντακτικού, σε αυτή τη περίπτωση, περιεχομένου. Π.χ. διά νόμου συντακτικού περιεχομένου (act of Parliament), το Παρλαμέντο προχωρεί το δικαίωμα σε μια εταιρεία (σιδηρόδρομοι), η οποία έχει ιδρυθεί με αυτόν τον νόμο, να επιβάλλει μέσω του κανονισμού της (byelaw) υποχρεώσεις και ποινές στο κοινό. Ο κανονισμός αυτός, ο οποίος εκδίδεται σύμφωνα με το νόμο του Παρλαμέντου, είναι «υποδεέστερη νομοθεσία». Εάν σε αυτό περιληφθεί και διάταξη να υπερβαίνει τα όρια της από τον καταστατικό νόμο δοθείσας νομοθετικής εξουσίας, η διάταξη αυτή είναι αντισυνταγματική και τα δικαστήρια μπορούν να την κρίνουν ως τέτοια.¹³⁵

ΒΕΛΓΙΟ

Οι βελγικοί νόμοι δεν είναι σύμφωνοι ώστε να γνωρίζουν εάν τα Δικαστήρια του Βελγίου έχουν ή όχι τη δύναμη να επαληθεύουν, στην περίπτωση των υποθέσεων, οι οποίες φέρονται ενώπιον αυτών, την συνταγματικότητα των νόμων, τους οποίους πρόκειται να εφαρμόσουν. Και το δικαιολογούν επικαλούμενοι το άρθρο 107 του Βελγικού Συντάγματος σύμφωνα με το οποίο τα δικαστήρια δεν θα εφαρμόσουν τις αποφάσεις και τους γενικούς κανονισμούς, επαρχιακούς και τοπικούς, εάν δεν είναι σύμφωνοι προς τους νόμους.¹³⁶

¹³⁵ βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, *Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα 1953, σελ.117-122.

¹³⁶ βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, *οπ.π.*, σελ.127-129.

ΓΑΛΛΙΑ

Στη Γαλλία ο έλεγχος συνταγματικότητας εξαντλείται στον προληπτικό έλεγχο που ασκείται μέχρι τη δημοσίευση του νόμου. Μετά τη θέση του σε ισχύ ο νόμος δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ως προς τη συνταγματικότητά του ενώπιον των δικαστηρίων. Η επιλογή αυτή έχει ιστορική εξήγηση, που ανατρέχει στην εποχή της γαλλικής επανάστασης. Παρά το ότι από την εποχή εκείνη έγινε δεκτή η υπεροχή του Συντάγματος έναντι των νόμων, δύο βασικοί λόγοι εμπόδισαν την ανάθεση κατασταλτικού ελέγχου συνταγματικότητας στα δικαστήρια. Αφενός, κυριάρχησε η αντίληψη του Rousseau, που ήθελε τον νόμο ως την έκφραση της γενικής θέλησης. Επομένως, μόνο το Κοινοβούλιο μπορούσε να εκφράσει τη γενική θέληση και κανείς πλην αυτού δεν μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση τον νόμο. Κυριάρχησε έτσι η αντίληψη ότι ο δικαστής, ο οποίος στερείται λαϊκής νομιμοποίησης, είναι «serviteur de la loi» και όχι «censeur». Αφετέρου, την εποχή της επανάστασης, υπήρξε μία έντονη δυσπιστία έναντι των δικαστηρίων (parlements d'ancien regime), που είχαν αρνηθεί επανειλημμένα να εφαρμόσουν τα διατάγματα της νομοθετικής εξουσίας θεωρώντας τα αντίθετα προς τους θεμελιώδεις νόμους του βασιλείου ή ως προσβλητικά για την κρατούσα κοινωνική τάξη.

Με το Σύνταγμα του 1958, δημιουργήθηκε το Conseil constitutionnel (Συνταγματικό Συμβούλιο), το οποίο μπορεί να επιληφθεί ερώτησης σχετικής με τη συνταγματικότητα πριν από την έκδοση και δημοσίευση του νόμου (άρθρο 61 γαλλΣ). Η παρέμβαση του Conseil constitutionnel δεν είναι υποχρεωτική παρά μόνο προκειμένου για οργανικούς νόμους. Κατά τα άλλα απαιτείται να του τεθεί σχετική ερώτηση από τα αρμόδια κατά το Σύνταγμα όργανα, δηλαδή τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τον Πρωθυπουργό, τους Προέδρους της

Εθνοσυνέλευσης και της Γερουσίας, εξήντα βουλευτές ή εξήντα γερουσιαστές. Ο διενεργούμενος έλεγχος αφορά στις συγκεκριμένες διατάξεις, που του έχουν υποβληθεί, είναι όμως αφηρημένος αφού διεξάγεται όχι στο πλαίσιο συγκεκριμένης υπόθεσης αλλά *in abstracto*. Η απόφαση του Conseil constitutionnel είναι δεσμευτική για τη νομοθετική εξουσία, καθώς διάταξη που κρίθηκε αντισυνταγματική δεν μπορεί να δημοσιευθεί ή να τεθεί σε εφαρμογή (άρθρο 62 παρ. 1 γαλλΣ). Ο δικαστικός αυτός έλεγχος είναι συγκεντρωτικός, εφόσον θέμα συνταγματικότητας δεν μπορεί να τεθεί εκτός Conseil constitutionnel.

Το πλεονέκτημα αυτού του συστήματος είναι ότι παρέχει ασφάλεια δικαίου καθώς ο νόμος από την έκδοσή του δεν τίθεται πλέον σε αμφισβήτηση κατά την εφαρμογή του. Όμως σήμερα αμφισβητείται η όλη σύλληψη του συστήματος. Αφενός διότι υπάρχουν νόμοι για τη συνταγματικότητα των οποίων δεν επιλήφθηκε και επομένως δεν αποφάνθηκε το Conseil constitutionnel. Αφετέρου, αφορμή δόθηκε με το θέμα του ελέγχου συμβατότητας των νόμων με τις διεθνείς συμβάσεις, ο οποίος διενεργείται κατά το σύστημα του διάχυτου παρεμπίπτοντος ελέγχου από όλα τα δικαστήρια. Πρακτικά αυτή η κατάσταση έχει οδηγήσει στο παράδοξο αποτέλεσμα της μη εφαρμογής συγκεκριμένης διάταξης τυπικού νόμου σε εκδικαζόμενη υπόθεση λόγω αντίθεσής της με κανόνα δικαίου περιεχομένου σε διεθνή σύμβαση, κυρίως την ΕΣΔΑ, ο οποίος όμως συμπίπτει ουσιαστικά με κανόνα δικαίου περιεχομένου στο Σύνταγμα. Γίνεται δηλαδή εμμέσως έλεγχος συνταγματικότητας, ενώ ο νόμος – κατά τεκμήριο σύμφωνος με το Σύνταγμα από την έκδοσή του – τελικά μένει ανεφάρμοστος λόγω μη συμβατότητάς του με πηγή κατώτερη του Συντάγματος.¹³⁷

¹³⁷ βλ. Ανδρέα Γ. Δημητρόπουλο, *Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου*, τόμ. α', Αθήνα – Κομοτηνή 2004, σελ.403-404.

ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Το γερμανικό Σύνταγμα καθιερώνει δύο στάδια ελέγχου: το πρώτο είναι ο προκαταρκτικός ή ατελής έλεγχος που διενεργείται από όλους τους δικαστές, οι οποίοι υποχρεούνται να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των εφαρμοστέων κανόνων. Και να κρίνουν ότι τίθεται θέμα αντισυνταγματικότητας υποχρεούνται να αναστείλουν τη διαδικασία και να παραπέμψουν το ζήτημα να εξεταστεί σε δεύτερο στάδιο από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (Bundesverfassungsgericht) που θα αποφανθεί αποκλειστικά και οριστικά. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ανατίθεται από το Σύνταγμα στο ΓΟΣΔ (άρθρο 93 GG) και όχι στα κοινά δικαστήρια, που οφείλουν να υπακούουν στον νόμο, (άρθρο 97 παρ. 1 GG). Επίσης, όποιος προσβάλλεται στα θεμελιώδη δικαιώματά του μπορεί να ασκήσει απευθείας συνταγματική προσφυγή ενώπιον του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 93 παρ. 4^α και άρθρο 100 παρ. 1 GG). Με τη διαδικασία αυτή διασφαλίζεται η υπεροχή του Συντάγματος και ενισχύεται η ασφάλεια δικαίου.¹³⁸

ΙΡΛΑΝΔΙΑ

Τα δικαστήρια στην Ιρλανδία έχουν την αρμοδιότητα της έρευνας της συνταγματικότητας των νόμων. Το Σύνταγμα του Ελευθέρου Κράτους της Ιρλανδίας (1922) αναγνωρίζει ρητώς στα δικαστήρια την αρμοδιότητα να διακηρύσσουν ανεφάρμοστους τους νόμους, οι οποίοι αντιτίθενται προς τις συνταγματικές διατάξεις και διακηρύσσει, ότι σε όλους αναγνωρίζεται το δικαίωμα να προστρέχουν στον ύστατο βαθμό ενώπιον του Privy Council εναντίον των αποφάσεων του Ανωτάτου

¹³⁸ βλ. Ανδρέα Γ. Δημητρόπουλο, οπ.π., σελ.402-403.

Δικαστηρίου. Έτσι κατά το άρθρο 65 του Συντάγματος του Ελευθέρου Κράτους της Ιρλανδίας της 25^{ης} Οκτωβρίου 1922 «η δικαστική εξουσία του Ανωτάτου Δικαστηρίου (Ακυρωτικού) θα εκτείνεται στην εξέταση του κύρους κάθε νόμου και η οποία θα ασκεί πρωτότυπη δικαιοδοσία».¹³⁹

ΙΣΠΑΝΙΑ

Κατά το Σύνταγμα της Ισπανικής Μοναρχίας της 30^{ης} Ιουνίου 1876 δεν αναγνωρίζεται ρητώς στα δικαστήρια η αρμοδιότητα έρευνας της συνταγματικότητας των νόμων. Το Ισπανικό «Δημοκρατικό» Σύνταγμα της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1931 ιδρύει «Δικαστήριο Συνταγματικών Εγγυήσεων» αρμόδιο ν' αποφασίζει για την αξία των νόμων και να αίρει τις συγκρούσεις επί της νομοθετικής αρμοδιότητας και της εκτάσεως της εξουσίας μεταξύ Δημοκρατίας και των περιφερειών (Regioni).

Κατά το άρθρο 100 του Ισπανικού Συντάγματος του 1931 όποιο δικαστήριο που εφαρμόζει νόμο κρίνει ότι αυτός αντίκειται προς το Σύνταγμα, μπορεί να διακόψει τη διαδικασία και να απευθυνθεί για να ζητήσει τη γνώμη του «Δικαστηρίου Συνταγματικών Εγγυήσεων». Σχετικά με το Ισπανικό «Δικαστήριο Συνταγματικών Εγγυήσεων» προβλέπουν τα άρθρα 121-124 του Ισπανικού Συντάγματος της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1931.¹⁴⁰

ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ

Το Σύνταγμα της Λιθουανίας της 16^{ης} Αυγούστου 1922, το πρώτο μετά την απελευθέρωση, εξαιτίας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου 1914-1918, όπως αναθεωρήθηκε την 15^η Μαΐου 1928 ορίζει στο άρθρο 106 ότι

¹³⁹ βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, *Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα 1953, σελ.194-196.

¹⁴⁰ βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, *οπ.π.*, σελ.196-198.

οι νόμοι που είναι σε ισχύ στη Λιθουανία, οι οποίοι δεν είναι αντίθετοι στο περιεχόμενο του παρόντος Συντάγματος και οι οποίοι δεν θα καταργηθούν ή τροποποιηθούν μέσω της προδιαγραφόμενης από αυτό νομοθετικής οδού παραμένουν σε ισχύ. Όστε προκύπτει αρμοδιότητα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Αλλά δεν είναι δυνατόν να επιτρέπεται ο έλεγχος της συνταγματικότητας των προγενέστερων και να αποκλείεται ο έλεγχος της συνταγματικότητας των μεταγενέστερων του Συντάγματος νόμων.

Επίσης το άρθρο 106 του Συντάγματος του 1938 της Λιθουανίας ορίζει, ότι οι νόμοι οι αντίθετοι προς το Σύνταγμα λογίζονται ως άκυροι και ως μη γενόμενοι. Εδώ λοιπόν το νέο Σύνταγμα της Λιθουανίας δεν κάνει διάκριση προγενέστερων και μεταγενέστερων του Συντάγματος νόμων και αίρεται μ' αυτόν τον τρόπο η θεωρητική διχογνωμία σχετικά με την αρμοδιότητα έρευνας της συνταγματικότητας των νόμων.¹⁴¹

ΠΟΛΩΝΙΑ

Το άρθρο 81 του Πολωνικού Συντάγματος της 17^{ης} Μαρτίου 1921 απαγορεύει στα δικαστήρια την έρευνα της συνταγματικότητας των κανονικώς δημοσιευθέντων νόμων. Και μετά το δικτατορικό καθεστώς του Pilsudski (1926) και μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν αναγνωρίσθηκε η αρμοδιότητα αυτή των δικαστηρίων. Το Πολωνικό Σύνταγμα της «λαϊκής δημοκρατίας» του 1947 στο άρθρο 23 παρ. 3 ομοίως απαγορεύει στα δικαστήρια την έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων.¹⁴²

¹⁴¹ βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, οπ.π., σελ.206-207.

¹⁴² βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, οπ.π., σελ.208-209.

ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

Το Σύνταγμα της 11^{ης} Απριλίου 1933 ορίζει στο άρθρο 122 ότι τα δικαστήρια δεν μπορούν να εφαρμόζουν νόμους, διατάγματα ή άλλες διατάξεις, οι οποίες αντιβαίνουν προς το κείμενο του Συντάγματος. Το αναθεωρηθέν την 1^η Αυγούστου 1935 πορτογαλικό Σύνταγμα στα άρθρα 122 και 123 αναφέρει σχετικά με την έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων. Έτσι λοιπόν στο άρθρο 122 ορίζεται ότι τα δικαστήρια κατά την εκτέλεση των αποφάσεων τους θα έχουν το δικαίωμα της συνεργασίας με τις άλλες εξουσίες, εφόσον το κρίνουν αναγκαίο. Στο δε άρθρο 123 ορίζεται ότι στις υπό κρίσης υποβαλλόμενες υποθέσεις, τα δικαστήρια δεν μπορούν να εφαρμόζουν νόμους, διατάγματα ή άλλες διατάξεις, οι οποίες παραβαίνουν τους όρους του παρόντος Συντάγματος ή παραβιάζουν τις αρχές που περιέχονται σ' αυτό.¹⁴³

1.2.Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων σε άλλα Κράτη¹⁴⁴

ΑΙΤΗ

Η Αιτή από το έτος 1801 έως το 1889 γνώρισε πολλά Συντάγματα μέχρι να καταλήξει στο Σύνταγμα της 19^{ης} Ιανουαρίου 1918, το οποίο αναθεωρήθηκε την 11^η Ιανουαρίου 1928. Το Σύνταγμα αυτό προβλέπει το θεσμό του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στο άρθρο 99 και αναφέρει τα εξής: Το Ακυρωτικό σε ολομέλεια θα αποφασίζει σχετικά με την συνταγματικότητα των νόμων, τα δικαστήρια δε οφείλουν να αρνούνται την εφαρμογή κάθε νόμου, ο οποίος κηρύσσεται ως

¹⁴³ βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, οπ.π., σελ.209-210.

¹⁴⁴ βλ. Δημήτριο Σωτ. Βλάχο, οπ.π., σελ.218-263.

αντισυνταγματικός από το Ακυρωτικό. Τα ίδια πράγματα ορίζει και το Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Αϊτής της 22^{ας} Νοεμβρίου 1946 στο άρθρο 111.

ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ

Το νέο Σύνταγμα της 16^{ης} Μαρτίου 1949 προβλέπει τον έλεγχο της συνταγματικότητας στο άρθρο 95. Έτσι στην παρ. 1 ορίζει ότι το Ανώτατο Δικαστήριο της Δικαιοσύνης και τα κατώτερα δικαστήρια έχουν δικαιοδοσία σε όλες τις υποθέσεις που αφορούν σε θέματα που ρυθμίζονται από το Σύνταγμα. Στην παρ. 3 ορίζει ότι η ερμηνεία την οποία το Ακυρωτικό Δικαστήριο δίνει, πρέπει ν' ακολουθείται από τα εθνικά και επαρχιακά δικαστήρια.

ΒΡΑΖΙΛΙΑ

Κατά το Σύνταγμα του 1937 ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ανατίθεται στο Κοινοβούλιο.

ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Το σύστημα του αποκεντρωτικού ελέγχου έλκει την καταγωγή του από το σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας που επικράτησε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Ήδη από το 1780 το Σύνταγμα θεωρείται ο υπέρτατος νόμος του έθνους. Ο Alexander Hamilton το 1788 τόνισε στο Federalist , ότι ένα Σύνταγμα είναι και πρέπει να θεωρείται από τους δικαστές ως θεμελιώδης νόμος και στη συνέχεια θεμελίωσε θεωρητικά τη δυνατότητα δικαστικού ελέγχου των νόμων ως προς τη συμφωνία τους με

το Σύνταγμα. Νομολογιακά θεμέλιο του συστήματος ελέγχου αποτέλεσε η υπόθεση Marbury v. Madison που απασχόλησε το Supreme Court το 1803 όταν ο Chief Justice θεώρησε έναν νόμο αντισυνταγματικό και ως εκ τούτου μη εφαρμόσιμο. Στην απόφαση που εκδόθηκε διακηρύχθηκε: «το δικαίωμα των δικαστηρίων να εξετάζουν τη συνταγματικότητα των νόμων προκύπτει εξ αυτής της φύσεως του αυστηρού Συντάγματος και εκ της κατά το Σύνταγμα αποστολής της δικαστικής λειτουργίας». Ο έλεγχος δε της συνταγματικότητας των νόμων καθιερώθηκε ως διάχυτος και παρεμπίπτων, διενεργούμενος στα πλαίσια επίλυσης συγκεκριμένης διαφοράς της οποίας αποτελεί προδικαστικό ζήτημα.

Το σύστημα ελέγχου που έχει καθιερωθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής μοιάζει με το ελληνικό. Σημαντική και κρίσιμη, όμως, διαφοροποίηση αποτελεί η ισχύς στις αγγλοσαξονικές χώρες του stare decisis αποτρέποντας τον κίνδυνο έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων.

ΚΑΝΑΔΑΣ

Η British North America Act του 1867, η οποία αποτελεί τον θεμελιώδη νόμο του Καναδά, δεν περιέχει καμία διάταξη σχετική με τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.

ΚΟΥΒΑ

Ο νόμος της 13^{ης} Μαρτίου 1903 καθιέρωσε κανόνες για την κρίση επί των δικών μεταξύ διαδίκων σχετικά με τη συνταγματικότητα των νόμων. Το Ανώτατο Δικαστήριο έχει την αρμοδιότητα να αποφαινεται επί της συνταγματικότητας. Το Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Κούβας της 5^{ης} Ιουλίου 1940, το οποίο ετέθη σε ισχύ την 10^η Οκτωβρίου 1940, σε σχέση με τη συνταγματικότητα των νόμων καθιερώνει αρμόδια το

Ανώτατο Δικαστήριο (άρθρο 172 επ.) και το Δικαστήριο Συνταγματικών και Κοινωνικών Εγγυήσεων (άρθρο 182 επ.), την ειδική δε διαδικασία περί συνταγματικότητας ορίζει ιδιαιτέρως (άρθρο 194 επ.).

ΜΕΞΙΚΟ

Την υπό των δικαστηρίων εξέταση της συνταγματικότητας των νόμων καθιερώνει ρητά το άρθρο 101 του Συντάγματος της 12^{ης} Φεβρουαρίου 1857.

ΣΥΡΙΑ

Η Δημοκρατία της Συρίας απέκτησε ολοκληρωμένο Σύνταγμα μόλις την 5^η Σεπτεμβρίου του 1950. Σχετικά με την αρμοδιότητα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων προβλέπουν τα άρθρα 63 και 122 παρ. 1 του Συντάγματος αυτού, την οποία αναγνωρίζει στο Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας.

ΧΙΛΗ

Πριν από το Σύνταγμα του 1925 δεν υφίστατο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων. Το νέο Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Χιλής της 18^{ης} Σεπτεμβρίου 1925 στο άρθρο 42 ορίζει ότι ανατίθεται αποκλειστικά στη Γερουσία να διαγιγνώσκει τις συγκρούσεις δικαιοδοσίας μεταξύ πολιτικών ή διοικητικών αρχών και των Ανώτατων Δικαστηρίων της Δικαιοσύνης. Στο άρθρο δε 86 παρ. 2 ορίζει ότι το Ανώτατο Δικαστήριο θα μπορεί να κηρύξει ανεφάρμοστο κάθε νόμο που αντιτίθεται στο Σύνταγμα.

Συμπερασματικές σκέψεις

Η Ελλάδα ανήκει στην ιστορική πρωτοπορία της αναγνώρισης στα δικαστήρια της εξουσίας να ελέγχουν τη συνταγματικότητα των νόμων. Κατά την παρούσα μελέτη καταδείχθηκαν αναλυτικά όλες οι βασικές παράμετροι και οι μορφές του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων κατά το ισχύον ελληνικό δίκαιο. Κύριος λόγος αποδίδεται σαφέστατα στον κατασταλτικό δικαστικό έλεγχο, ειδικότερα δε στον διάχυτο και παρεμπύπτοντα. Πρέπει δε να υπογραμμισθεί ότι η συζήτηση για ένα πληρέστερο δικαστικό έλεγχο της συνταγματικής νομιμότητας είναι θεμελιώδους σημασίας, γιατί συνταγματική νομιμότητα σημαίνει *δημοκρατική νομιμότητα*: ουσιαστική ποιότητα και αξία της δημοκρατίας.

Ο διάχυτος δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας, ένα σύστημα που δίνει την εξουσία και στον τελευταίο δικαστή να ελέγχει τη συνταγματικότητα των νόμων και για το οποίο, ως πρωτοπόροι, είμαστε υπερήφανοι υποστηρίζεται ότι είναι επαρκέστατος. Η θέση αυτή είναι χωρίς αμφιβολία κοντόφθαλμη. Έχει μείνει στην εικόνα εκείνη «δημοκρατίας», όπου παράβαση του συντάγματος σήμαινε πραξικόπημα, κατάλυση της συνταγματικής τάξης και της λαϊκής κυριαρχίας, επιβολή «παρασυντάγματος» συντακτικών πράξεων και αναγκαστικών νόμων, επιβολή στυγνού αστυνομικού κράτους.

Παρ' όλα αυτά, τα εγγενή προβλήματα του συστήματος του διάχυτου ελέγχου και κυρίως η ανασφάλεια του δικαίου που επέρχεται με την έκδοση αντιφατικών αποφάσεων ακόμη και από Δικαστήρια όχι μόνο της ίδιας δικαιοδοσίας, αλλά και του ίδιου βαθμού ή και του ίδιου Δικαστηρίου από διαφορετικά Τμήματα, η ιδιαιτερότητα του συγκεντρωτικού ελέγχου από το ΑΕΔ, το οποίο πολλές φορές

αποφαίνεται αμετάκλητα μετά από πολλά χρόνια και πάντα μετά την έκδοση αντιφατικών αποφάσεων δύο Ανωτάτων Δικαστηρίων για την συνταγματικότητα ή μη ενός νόμου, και κυρίως η ελληνικής ιδιορρυθμίας λειτουργία και συγκρότηση του ΑΕΔ, με Δικαστές μη αποκλειστικής απασχόλησης με τα καθήκοντα του Δικαστή του ΑΕΔ, με βραχεία θητεία (2 έτη) και κατόπιν κληρώσεως, ώθησε πολιτικές δυνάμεις τόσο στον χώρο της παρούσης κυβερνητικής πλειοψηφίας, όσο και της Αντιπολίτευσης, να προτείνουν στην υπό συζήτηση αναθεώρηση του Συντάγματος, την ίδρυση ad hoc Συνταγματικού Δικαστηρίου.

Κάτω από αυτή την εφιαλτική εικόνα, είναι φυσικό ένα συνταγματικό δικαστήριο να μη θεωρείται τίποτε άλλο από ένα όργανο νομιμοποιήσεως των κάθε μορφής καταλύσεων του Συντάγματος. Τα πράγματα, βεβαίως, έχουν αλλάξει: πρώτον, γιατί έχει εσωτερικώς συνειδητοποιηθεί και εδραιωθεί η δημοκρατία και, δεύτερον, γιατί σήμερα την εγγυάται και η διεθνής κοινότητα και μάλιστα, γιατί υπάρχουν δικαστές και στο Στρασβούργο και στο Λουξεμβούργο, που φυλάττουν την εσωτερική δημοκρατική νομιμότητα, όταν παραβιάζεται.

Το έλλειμμα συνταγματικής νομιμότητας, που έχει δημιουργηθεί στη βάση της ιστορικής ανομίας της κρατικής εξουσίας στη χώρα μας, είναι τεράστιο και εκτείνεται σε όλο το φάσμα της πολιτειακής δράσης. Μόνο ως παραδείγματα και χωρίς ειδική συστηματικότητα αναφέρουμε τις ακόλουθες κατηγορίες άνομης πολιτειακής δράσης ή στάσης, που είναι πια σε όλους ορατά και εξέχουν χαρακτηριστικά στο ευρύτερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομιμότητας:

➤ Η κατηγορία παραβίασης των αρχών και κανόνων διαδικασίας του Συντάγματος και του Κανονισμού της Βουλής για την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας, όπως η ανάμιξη ετερογενών διατάξεων στο ίδιο νομοσχέδιο, οι παραπομπές σε πλήθος άλλων,

ισχυουσών και μη, διατάξεων, η πληθώρα τροπολογιών και η αντικανονική κατάθεση, συζήτηση και ψήφισή τους και πολλά άλλα.

➤ Η κατηγορία παραβάσεων του Συντάγματος στον τομέα της εκλογικής νομοθεσίας, όπου ειδικότερα οι εκλογικοί νόμοι και οι ρυθμίσεις σχετικά με τον καθορισμό των εκλογικών περιφερειών πολύ συχνά έχουν υπερβεί τα όρια συνταγματικότητας.

➤ Η κατηγορία παραβίασης των αρχών της αποκέντρωσης της διοίκησης, της διοικητικής διαιρέσεως της χώρας και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η νομολογία αυτού του χώρου παρουσιάζει τεράστια ελλείμματα ελέγχου της συνταγματικής νομιμότητας, με συνέπεια να έχουμε ένα σχεδόν απόλυτα συγκεντρωτικό κράτος.

➤ Η κατηγορία παραβίασης της συνταγματικής εγγύησης της αυτοδιοίκησης των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και άλλων εγγυήσεων της εκπαίδευσης.

➤ Η κατηγορία των παραβάσεων σε σχέση με την τήρηση και την εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων - κυρίως των πολυμερών.

➤ Η κατηγορία των συνταγματικών και διεθνών εγγυήσεων στον τομέα του σωφρονιστικού συστήματος.

➤ Η κατηγορία της ανομίας (κρατικής και ιδιωτικής) στο ραδιοτηλεοπτικό χώρο και στο χώρο του τύπου γενικότερα.

➤ Η κατηγορία παραβίασης των εγγυήσεων του Συντάγματος και του άρθρου 1 του 1^{ου} Πρωτοκόλλου της ίδιας Σύμβασης για την ιδιοκτησία και τους κοινωνικούς περιορισμούς της, με κύρια αναφορά στην εμμονή της νομολογίας στην προβιομηχανικής εποχής έννοια της ιδιοκτησίας και στο τεκμήριο κυριότητας του δημοσίου – χαρακτηριστική αμφίδρομη σχέση ανομίας κράτους και καταπατητή – που έχει καλυφθεί και δικαστικώς.

Θα μπορούσε κανείς να επεκταθεί σε πολλούς ακόμη χώρους της κρατικής δράσης, όπου είναι διάχυτη η συνταγματική ανομία, όπως οι

τομείς: των κοινωνικών ασφαλίσεων, των ρυθμίσεων της ιδιωτικής και της δημόσιας ιατρικής περίθαλψης, της πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και της επαγγελματικής, ιδιωτικής και δημόσιας εκπαίδευσης, του ελέγχου των δημοσίων δαπανών από το Ελεγκτικό Συνέδριο – όπου υπάρχει πλήρης συσκότιση των ορίων νομικού και δικαστικού ελέγχου ανάμεσα στις δημοσίου και τέλος, της προστασίας του περιβάλλοντος – όπου ο κατασταλτικός έλεγχος του ΣτΕ έχει δείξει αποφασιστικότητα με συνταγματικά ορθούς στόχους, αλλά και με χρήση νομικών μέσων που δεν εναρμονίζονται πάντοτε με το Σύνταγμα και με τις βασικές διδασκαλίες του δικαίου. Η διάχυτη αυτή κρατική ανομία είναι σαφές, με βάση και όσα αναπτύχθηκαν, ότι δεν μπορεί να δαμασθεί με το διάχυτο έλεγχο συνταγματικότητας.

Κρίνοντας εν ολίγοις τις προτάσεις αυτές παρατηρούμε ότι δεν διαπνέονται από ιδιαίτερη τόλμη, ούτε επιχειρούν κάποια μεγάλη τομή στο σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα. Η πρόταση του κυβερνώντος κόμματος ελαύνεται κατά βάση από την μετατροπή του ΑΕΔ σε Συνταγματικό Δικαστήριο με το σύνολο σχεδόν των αρμοδιοτήτων που αυτό έχει ήδη με βάση το άρθρο 100 παρ. 1 Σ. Στις αρμοδιότητες αυτές προτείνεται να προστεθούν και κάποιες που δεν προσιδιάζουν σε αρμοδιότητες Συνταγματικού Δικαστηρίου (π.χ. ο έλεγχος των προεκλογικών δαπανών κομμάτων και υποψηφίων, ο έλεγχος του πόθεν έσχες Βουλευτών και Υπουργών κ.λ.π.).

Τερματίζοντας τη μελέτη, θα μπορούσαμε να περιορισθούμε συμπερασματικά στις ακόλουθες επισημάνσεις:

Α) Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου αποτελεί μια αμφίβολης αποτελεσματικότητας επιλογή για τη βελτίωση του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων.

Β) Σε μια εποχή που τον πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση νομολογίας δικαιοσύνης έχουν δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια, η πρόταση

για λειτουργία εθνικού Συνταγματικού Δικαστηρίου ακούγεται ως αναχρονιστική.

Γ)Η οργανωτική και λειτουργική αναβάθμιση του ΑΕΔ αποτελεί λύση προσφορότερη σε σχέση με την ίδρυση νέου δικαιοδοτικού οργάνου και

Δ)Η πρόταση για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου αποτελεί, μετά την αναθεώρηση του 1986, τη σοβαρότερη μεταρρύθμιση στις σχέσεις των τριών πολιτειακών λειτουργιών. Οι παράγοντες της αναθεωρητικής διαδικασίας οφείλουν να εκτιμήσουν με περίσκεψη τον κίνδυνο διατάραξης θεσμικών ισορροπιών, που έχουν κατακτηθεί με μακρόχρονη συνταγματική πρακτική.

Οι προοπτικές του σύγχρονου κράτους, σε όσο βαθμό και αν συρρικνωθεί ο ρόλος του, δείχνουν σε καθέναν που διαθέτει και την ελάχιστη διορατικότητα, ότι ένα συνταγματικό δικαστήριο θα είναι ισχυρό φίλτρο των παραβιάσεων της εθνικής συνταγματικής νομιμότητας απέναντι στο υπερεθνικό δικαστικό πεδίο και ότι η ειδική συνταγματική δικαιοδοσία αποτελεί ιστορική αναγκαιότητα. Οι υπέρμαχοι της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου χρησιμοποιούν τη ρήση ότι όποιος καθυστερεί τον εκδικείται η Ιστορία. Από την άλλη όμως πλευρά υπάρχουν επιχειρήματα που αφορούν κυρίως τα κατά αλλά και τα υπέρ για την υλοποίηση μίας τέτοιας πρότασης, τα οποία όμως θα πρέπει να συζητηθούν με νηφαλιότητα από τις πολιτικές δυνάμεις, τον δικαστικό και τον επιστημονικό κόσμο της χώρας και απαλλαγμένα από ιστορικά σύνδρομα ή σκοπιμότητες της συγκυρίας ή και της στιγμής να οδηγήσουν στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Μ' άλλα λόγια η επιτυχία ενός τέτοιου θεσμού εξαρτάται από τη στάση που θα κρατήσουν και οι υπέρμαχοι και οι πολέμιοί του.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ¹⁴⁵

Πρακτικά συνεδριάσεως του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου

Αποφάσεις Α.Ε.Δ. υπ' αριθμ:

- I. 4/2006
- II. 5/2005
- III. 4/2005
- IV. 1/2005
- V. 23/1997
- VI. 22/1997
- VII. 65/1995
- VIII. 64/1995

¹⁴⁵ Ε.Δ.Δ.Δ.Δ. 2006, σελ.61-77, Ε.Δ.Δ.Δ.Δ. 2005, σελ.287-282, Ε.Δ.Δ.Δ.Δ. 1997, 1995.

Α.Ε.Δ. 4/2006

Περίληψη: Αίτηση για την άρση αποφαιτικής συγκρούσεως δικαιοδοσίας. Η προθεσμία για την άσκηση τέτοιας αιτήσεως αρχίζει από την επομένη της δημοσίευσής της νεώτερης αποφάσεως που δημιουργεί την σύγκρουση, υπό τον όρο ότι μαζί με το διατακτικό δημοσιεύεται και το σκεπτικό αυτής. Όταν η νεώτερη απόφαση είναι απόφαση του Σ.τ.Ε. η προθεσμία αρχίζει από την δημοσίευσή της. Περίπτωση εκπρόθεσμης αιτήσεως.

Πρόεδρος: Γεώργιος Παναγιωτόπουλος, Πρόεδρος Σ.τ.Ε.
Εισηγητής: Ιωάννης Μαντζουράνης, Σύμβουλος Επικρατείας

1. Επειδή, με την κρινόμενη αίτηση ζητείται η άρση αποφαιτικής σύγκρουσης δικαιοδοσίας που ανέκυψε από την έκδοση, αφ' ενός μεν την 280/1991 απόφασή του Πενταμελούς Εφετείου Θράκης, αφ' ετέρου δε της 2205/2005 απόφασής του Συμβουλίου της Επικρατείας, με τις οποίες τα δύο αυτά δικαστήρια έκριναν ότι τόσο τα πολιτικά όσο και τα διοικητικά δικαστήρια στερούνται δικαιοδοσίας επί διαφοράς, η οποία αφορά στην εκπόνηση πλήθους μελέτης διαρρυθμίσεων και επεκτάσεων του κτιριακού συγκροτήματος του Πανεπιστημιακού Γενικού Νοσοκομείου Αλεξανδρούπολης.

3. Επειδή, στο άρθρο 100 παρ. 1 του Συντάγματος ορίζεται ότι στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο υπάγονται: «α) ... δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών ή μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου ή, τέλος, μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των λοιπών δικαστηρίων. ε) ...». Εξ άλλου, στο άρθρο 46 του Κώδικα ΑΕΔ (ν. 345/1976), ορίζεται ότι: «1. Εφ' όσον τα κατά το άρθρον 44 παρ. 1 δικαστήρια έκριναν τελεσιδικώς ότι στερούνται δικαιοδοσίας επί της αυτής υποθέσεως η σύγκρουσις αίρεται επιμελεία παντός διαδίκου, δια καταθέσεως αιτήσεως ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου, εντός ενενήντα ημερών από της δημοσίευσής της νεωτέρας αποφάσεως. 2. ...». Κατά την έννοια της τελευταίας αυτής διάταξης, ερμηνευόμενης εν όψει των ορισμών του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος και του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. που κυρώθηκε με το ν.δ. 53/1974 (Α' 250), η προθεσμία άσκησης αιτήσεως άρσεως αποφαιτικής συγκρούσεως δικαιοδοσίας ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου αρχίζει από της επομένης της δημοσίευσής της νεώτερης αποφάσεως που δημιουργεί τη σύγκρουση, υπό τον όρο ότι μαζί με το διατακτικό της αποφάσεως αυτής δημοσιεύεται και το σκεπτικό της, έτσι ώστε ο διάδικος που δικαιούται να ζητήσει την άρση της συγκρούσεως να έχει τη δυνατότητα να λάβει γνώση των αιτιολογιών της αποφάσεως αυτής, προκειμένου να ασκήσει το κατοχυρούμενο από τις ως άνω διατάξεις του Συντάγματος και της Ε.Σ.Δ.Α. δικαίωμά του για πλήρη και αποτελεσματική δικαστική προστασία.

4. Επειδή, στην προκειμένη περίπτωση, όπως προκύπτει από τα στοιχεία της δικογραφίας, με την από 7.2.1981 σύμβαση, όπως αυτή τροποποιήθηκε με την από 26.3.1983 σύμβαση, ανατέθηκε στα αιτούντα γραφεία μελετών (...), η εκπόνηση πλήρους μελέτης διαρρυθμίσεων και επεκτάσεων του κτιριακού συγκροτήματος του Γενικού Κρατικού Νοσοκομείου Αλεξανδρουπόλεως (ήδη Πανεπιστημιακού Γενικού Νοσοκομείου Αλεξανδρούπολης, κατά το άρθρο 1 του π.δ. 225/2002 - ΦΕΚ Α' 208), για την εγκατάσταση πανεπιστημιακών κλινικών και τη δημιουργία νοσηλευτηρίου 400 κλινών. Με την α-

πόφαση ΔΤΥ/Β/2306 ΠΕ/13.3.1985 των Υπουργών Υγείας και Πρόνοιας μειώθηκε ο προϋπολογισμός του έργου με αντίστοιχη μείωση της συμβατικής αμοιβής, εν, συνέχεια δε διορθώθηκε και το από Απριλίου 1985 πινάκιο αμοιβής. Τα μελετητικά γραφεία εστράφησαν με προσφυγή τους ενώπιον του Εφετείου Θράκης κατά της ως άνω υπουργικής αποφάσεως, που ήταν η αρχική γι' αυτά βλαπτική πράξη η οποία απορρίφθηκε, ελλείπει δικαιοδοσίας, με την 280/1991 απόφαση του τελευταίου αυτού δικαστηρίου. Εν συνεχεία, τα αιτούντα γραφεία μελετών άσκησαν προσφυγή κατά της αυτής υπουργικής αποφάσεως ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου Κομοτηνής, η οποία απορρίφθηκε, ως απαράδεκτη με την 256/1995 απόφαση του τελευταίου αυτού δικαστηρίου. Κατά της τελευταίας αυτής απόφασης τα εν λόγω γραφεία μελετών άσκησαν αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο με την 2205/2005 απόφαση του έκανε δεκτή την αίτηση αναιρέσεως, δεχθέν ότι το δικάσαν Διοικητικό Εφετείο δεν είχε κατά χρόνον δικαιοδοσία να κρίνει την ανωτέρω διαφορά και, αφού ανήρεσε την εφετεϊακή απόφαση, διακράτησε την υπόθεση και, δικάζον ως εφετείο, απέρριψε την προσφυγή τους για τον ίδιο λόγο.

5. Επειδή, η ως άνω 2205/2005 απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, από την οποία γεννήθηκε η αποφατική σύγκρουση δικαιοδοσίας μεταξύ διοικητικού και πολιτικού δικαστηρίου, δημοσιεύθηκε στις 8.7.2005. Από της ημερομηνίας αυτής οι διάδικοι μπορούσαν να λάβουν ευχερώς γνώση, απευθυνόμενοι στη Γραμματεία του οικείου σχηματισμού του Συμβουλίου της Επικρατείας, όχι μόνον του διατακτικού της αποφάσεως αυτής, το οποίο, άλλωστε, απηγγέλθη κατά τη δημοσίευση της αποφάσεως σε δημόσια συνεδρίαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, αλλά και του σκεπτικού της, όπως βεβαιώνεται στο υπ' αρ. Πρωτ. Γ 219/16.3.2006 έγγραφο του Συμβουλίου της Επικρατείας προς το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Εξ άλλου, σύμφωνα με το άρθρο 24 του Εσωτερικού Κανονισμού του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΦΕΚ Β' 39/12.4.1929) τα σχέδια των αποφάσεων του εν λόγω δικαστηρίου που δημοσιεύονται επ' ακροατηρίου περιέχουν υποχρεωτικώς και το σκεπτικό της αποφάσεως, απλώς δε απαγγελία γίνεται μόνον του διατακτικού της. Κατά συνέπειαν, η προθεσμία ασκήσεως της κρινόμενης αίτησης άρσεως αποφατικής συγκρούσεως δικαιοδοσίας ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου αρχίζει από της επομένης της κατά τα ανωτέρω τρόπο δημοσιεύσεως της αποφάσεως του Συμβουλίου της Επικρατείας, απορριπτομένων ως αβασίμων των ισχυρισμών των αιτούντων ότι η προθεσμία αυτή άρχισε από την επομένη της αρχειοθετήσεως της αποφάσεως (13.12.2005), ήτοι αφ' ης οι διάδικοι μπορούσαν να λάβουν επίσημο αντίγραφο αυτής.

Μειοψήφησε το μέλος Π. Στάγκος, ο οποίος διατύπωσε τη γνώμη ότι η προθεσμία του άρθρου 46 παρ. 1 του Κώδικα Α.Ε.Δ. άρχισε στην προκειμένη περίπτωση την επομένη της αρχειοθετήσεως της 2205/2005 αποφάσεως του Συμβουλίου της Επικρατείας, από την οποία οι αιτούντες μπορούσαν να λάβουν επίσημο αντίγραφο ολοκλήρου του κειμένου της αποφάσεως αυτής, διότι έτσι μόνον ικανοποιείται πλήρως το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας και ειδικότερα η δυνατότητα πρόσβασης στο δικαστήριο, συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης, έτσι, ώστε ο διάδικος να μπορεί να οργανώσει κατά το βέλτιστο τρόπο, με διαφάνεια και κατά τρόπο πραγματικό τις νομικές αιτιάσεις του.

6. Επειδή, συμφώνως προς τα ανωτέρω, η 2205/2005 απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας δημοσιεύθηκε στις 8.7.2005, ήτοι εντός του διαστή-

μάτος των δικαστικών διακοπών. Συνεπώς, η ενενηκονθήμερη προθεσμία ασκήσεως της κρινόμενης αίτησης άρχισε από τις 16.9.2005 όταν έληξαν οι δικαστικές διακοπές του έτους εκείνου (άρθρ. 11 Κώδικα περί δικών Δημοσίου, το οποίο εφαρμόζεται εν προκειμένω εφ' όσον στην παρούσα δίκη διάδικο είναι και το Ελληνικό Δημόσιο) και έληξε την 15.12.2005. Συνεπώς, η αίτηση αυτή, ασκηθείσα εκπροθέσμως, την 27.2.2006, πρέπει να απορριφθεί, ως απαράδεκτη.

Οι εκ των μελών του Δικαστηρίου Α. Κασιώλας και Γ. Φώσκολος διατύπωσαν την άποψη ότι η προθεσμία αυτή αναστάλη από 1ης έως 31.8.2005, όπως ορίζεται η διάταξη του άρθρου 117 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, στην οποία παραπέμπει το άρθρο 23 του Κώδικα ΑΕΔ και, συνεπώς, κατά την άποψη αυτή, η προθεσμία έληξε την 6.12.2005, ημερομηνία που καθιστά επίσης την αίτηση εκπροθέσμη. Μειοψήφησε το μέλος Π. Στάγκος, ο οποίος υπεστήριξε ότι η προθεσμία της κρινόμενης αίτησης άρχισε στις 14.12.2005 και έληξε στις 14.3.2006. Συνεπώς, κατά την μειοψηφούσα αυτή γνώμη η κρινόμενη αίτηση ασκήθηκε εμπροθέσμως.

Α.Ε.Δ. 5/2005

Περίληψη: Η ακυρωτική δικαιοδοσία του Α.Ε.Δ. περιορίζεται στις αποφάσεις ανακηρύξεως Βουλευτών και δεν εκτείνεται σε παράνομες πράξεις της διοικήσεως, οι οποίες, όμως, μπορούν να ελεγχθούν παρεμπιπτόντως, εφ' όσον επηρεάζουν το κύρος της εκλογής. Εξ άλλου, η δίκη που αφορά στον έλεγχο του κύρους των εκλογών προϋποθέτει την ύπαρξη δύο τουλάχιστον διαδικών οι οποίοι τελούν με ταξύ τους σε σχέση αντιδικίας. Ένσταση κατά του κύρους των εκλογών για την ανάδειξη των ελλήνων αντιπροσώπων στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο δεν μπορεί να ασκηθεί προ της δημοσίευσής της δικαστικής αποφάσεως με την οποία ανακηρύσσονται οι εκλεγέντες αντιπρόσωποι και με την οποία περαιώνεται η εκλογική διαδικασία.

Πρόεδρος: Φ. Στεργιόπουλος, αντιπρόεδρος Σ.τ.Ε.

Εισηγητής: Ν. Σακελλαρίου, Σύμβουλος Επικρατείας

1. Επειδή με την κρινόμενη ένσταση, η οποία κατετέθη προ της διενεργείας των εκλογών της 13.6.2004 ζητείται καθ' ερμηνεία του δικογράφου της, από τα ήδη ενιστάμενα, φερόμενα ως πολιτικά κόμματα, η αναστολή εκτελέσεως και η ακύρωσις ή μεταρρύθμισις: 1) Της υπ' αριθμ. 28819 από 30.5.2004 προκηρύξεως του Υπουργού Εσωτερικών Δημοσίας Διοικήσεως και Αποκεντρώσεως, με την οποία εγνωστοποιήθηκαν και εκοινοποιήθησαν στους Νομάρχες και τις πρεσβευτικές και προξενικές αρχές της Ελλάδος στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, οι αναφερόμενοι σ' αυτή υποψήφιοι και συνδυασμοί κομμάτων και συνασπισμοί συνεργαζομένων κομμάτων, για την εκλογή των είκοσι τεσσάρων (24) Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο της 13ης Ιουνίου 2004, που ανακηρύχθηκαν με την υπ' αριθμ. 137 από 30.5.2004 σχετική απόφαση του Α' Πολιτικού Τμήματος του Αρείου Πάγου, 2) της προαναφερθείσης υπ' αριθμ. 137 από 30.5.2004 αποφάσεως του Α' Πολιτικού Τμήματος του Αρείου Πάγου καθ' ό μέρος δεν ανεκηρύχθησαν με αυτή ως υποψήφιοι οι διαλαμβανόμενοι στους συνδυασμούς των ήδη ενισταμένων κομμάτων, λόγω μη αναφοράς στις συνοδεύουσες την αποδοχή της προτάσεως των υποψηφίων δηλώσεις των, μνείας περί του ότι στα πρόσωπα τους δεν υφίστανται κωλύματα εκλογιμότητας, κατά τα ειδικότερα αναφερόμενα στην απόφαση αυτή και 3) της υπ' αριθμ. 142/2004 αποφάσεως του Α' Πολιτικού Τμήματος Αρείου Πάγου, με την οποία απερρίφθησαν, μεταξύ άλλων, αιτήσεις θεραπείας των ήδη ενισταμένων κομμάτων στρεφόμενες κατά της προαναφερθείσης υπ' αριθμ. 137/2004 αποφάσεως του πιο πάνω τμήματος του Αρείου Πάγου.

2. Επειδή, όπως έχει ήδη κριθεί, από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 58 και 95 του Συντάγματος και 32 του Κώδικα για το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, που κυρώθηκε με τον νόμο 345/1976 (ΦΕΚ Α' 141) προκύπτει ότι η ακυρωτική δικαιοδοσία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου (ΑΕΔ) περιο-

ρίζεται αποκλειστικά στις παράνομες αποφάσεις ανακηρύξεως Βουλευτών και δεν εκτείνεται σε παράνομες πράξεις της Διοικήσεως, για την ακύρωση των οποίων είναι σύμφωνα με το Σύνταγμα, αρμόδια το Συμβούλιο της Επικρατείας ή τα τακτικά Διοικητικά Δικαστήρια. Εξ άλλου, κατά την έννοια του ως άνω άρθρου 58 του Συντάγματος το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, εν όψει της συνταγματικής αποστολής του ως θεματοφύλακα της νομιμότητας των βουλευτικών εκλογών, δεν περιορίζεται στον έλεγχο των παρατάσεων που έλαβαν χώρα μόνο κατά την ημέρα των εκλογών. Η διασφάλιση αποτελεσματικού και ολοκληρωμένου ελέγχου της εκλογικής διαδικασίας επιβάλλει στο ΑΕΔ τον παρεμπόδιτο έλεγχο των προσηγουμένων διοικητικών πράξεων που επηρεάζουν το κύρος της επίμαχης εκλογής, εφόσον δεν υπάρχει δέσμευση από δεδικασμένο που πηγάζει από απόφαση δικαστηρίου το οποίο έχει κύρια επί του θέματος αρμοδιότητα (βλ. ΑΕΔ 21, 22/1994 κ.ά.). Συνεπώς, η κρίνόμενη ένσταση καθ' ό μέρος στρέφεται ευθέως κατά της προαναφερθείσης υπ' αριθμ. 28819 από 30.5.2004 προκηρύξεως του Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, η οποία αποτελεί διοικητική πράξη, είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη ελλείψει δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου.

3. Επειδή, περαιτέρω, όπως έχει ήδη κριθεί, από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 7, 9 παρ. 1 εδάφια α' και β' 27 (όπως αυτό αντικαταστάθηκε με την διάταξη της παραγράφου 2 του άρθρου 1 του ν. 2479/1997, ΦΕΚ Α' 67) και 28 παρ. 1 του Κώδικα για το ΑΕΔ, προκύπτει ότι η ενώπιον του ΑΕΔ δίκη που αφορά τον έλεγχο του κύρους των εκλογών για την ανάδειξη των Ευρωβουλευτών προϋποθέτει, για να είναι έγκυρη, η έναρξη και η διεξαγωγή της, την ύπαρξη δύο τουλάχιστον διαδίκων, οι οποίοι να τελούν σε σχέση αντιδικίας. Οι διάδικοι αυτοί είναι, αφενός μεν ο ενιστάμενος και αφ' ετέρου είναι, τουλάχιστον ένας από τους ευρωβουλευτές που πρέπει ονομαστικώς να προσδιορίζεται από τον ενιστάμενο. Από το περιεχόμενο δε της ενστάσεως προσδιορίζεται το αντικείμενο της δίκης με το οποίο συναρτάται το ακυρωτικό αίτημα. Αν λείπει η διαδικαστική αυτή προϋπόθεση, η οποία δεν περιλαμβάνεται στις παραλείψεις που μπορούν να συμπληρωθούν με δυνατική παρέμβαση του εισηγητού της υποθέσεως κατά τις διατάξεις των άρθρων 9 παρ. 4 και 29 του Κώδικα, το δικόγραφο της ενστάσεως είναι άκυρο. Η ακυρότητα αυτή λαμβάνεται υπόψη και αυτεπαγγέλτως από το Δικαστήριο, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 73 και 159 παρ. 1 του Κ. Πολιτ. Δικονομίας που εφαρμόζονται, αναλόγως κατ' άρθρο 23 του ν. 345/1976 και κατά τη διαδικασία ενώπιον του ΑΕΔ. (Βλ. ΑΕΔ 53, 54, 59/1989, 37/1999, 60, 62/1995 κ.ά.).

4. Επειδή, εξ άλλου, όπως επίσης έχει ήδη κριθεί, από τις διατάξεις των άρθρων 25 παρ. 1, 2 και 3 του Κώδικα προκύπτει ότι η ένσταση, η οποία στρέφεται κατά του κύρους των εκλογών των Ελλήνων Αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δεν μπορεί να ασκηθεί προ της δημοσιεύσεως της δικαστικής αποφάσεως με την οποία ανακηρύσσονται οι εκλεγέντες αντιπρόσωποι και

πτώσεις που αφορούν σε ατομικά δικαιώματα δεν μπορεί να υφίσταται «πολιτικό ζήτημα», αφού το Δικαστήριο έχει εγγενή αρμοδιότητα δικαστικού ελέγχου σε θέματα προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων.

Στην περίπτωση του άρθρου 923 ΚΠολΔ, η αναφορά σε θέσει κυβερνητική πράξη, όσον αφορά στην υπουργική άρνηση, προϋποθέτει ότι ο σχετικός δικαστικός έλεγχος δεν αποκλείεται στο επίπεδο του παραδεκτού, αλλά επιτρέπεται να επεκταθεί στην ουσία και δη στην ανάγκη ειδικής αιτιολογίας της σχετικής υπουργικής απόφασης. Κατ' αναλογία της νομολογιακής εμπειρίας περί «πολιτικών ζητημάτων», τα δικαστήρια πρέπει να κρίνουν αν η άρνηση του Υπουργού Δικαιοσύνης εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 2 παρ. 2 του Συντάγματος και αν η σύστοιχη περιστολή του ατομικού δικαιώματος περί δικαστικής προστασίας αφήνει τον πυρήνα του ανέπαφο. Επομένως, τα δικαστήρια πρέπει να αξιολογήσουν τα πραγματικά γεγονότα που επικαλείται ο Υπουργός για να δικαιολογήσει την άρνηση του. Για παράδειγμα, δεν είναι νοητό η Ελλάδα να υιοθετεί αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ κατά του Ιράκ ή να παρέχει στρατιωτικές διευκολύνσεις στις ΗΠΑ στον Τρίτο Πόλεμο του Κόλπου και από την άλλη ο Υπουργός Δικαιοσύνης να αρνείται την εκτέλεση κατά του Ιρακινού Δημοσίου. Πόσο θα μπορούσε να διαταράξει τις ελληνοϊρακινές σχέσεις μια διαδικασία αναγκαστικής εκτέλεσης, όταν η Χώρα έχει ήδη αποδεχθεί την επιβολή μέτρων που εμπίπτουν στο Κεφάλαιο VII του Χάρτη του ΟΗΕ²⁶.

26. Βλ. Γκίκας Β., Εξωτερική Πολιτική και Πόλεμος ..., όπ.π., 2003. Οι πλέον γνωστές αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας για το Ιράκ είναι οι εξής: α) η υπ' αριθμόν 660/1990 Απόφαση, η οποία καταδίκασε την εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ στις 2 Αυγούστου 1990 και την χαρακτήριζε προσβολή της ειρήνης σύμφωνα με τα άρθρα 39 και 40 της Χάρτας των Ηνωμένων Εθνών, β) η υπ' αριθμόν 678/1990 Απόφαση, με την οποία το Συμβούλιο έθετε στο Ιράκ ένα τελευταίο έγγραφο, προκειμένου η χώρα αυτή να αποχωρήσει από το Κουβέιτ μέχρι τις 15 Ιανουαρίου 1991 γ) η υπ' αριθμόν 687/1991 Απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας, η οποία αποδεχόταν ότι το Ιράκ απειλεί τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, κυρίως δια της ανάπτυξης όπλων μαζικής καταστροφής και δ) η υπ' αριθμόν 688/1991 Απόφαση του Συμβουλίου, με την οποία διαπιστώνεται ότι τα καθεστώδες Χουσεϊν, επειδή καταπιέζει βάνανσα τον ιρακινό λαό, συνιστά μόνιμη απειλή κατά της διεθνούς ασφάλειας και ειρήνης. Η αποδοχή από τη Χώρα μας των αποφάσεων αυτών δημιουργούσε ήδη μια ακραία κατάσταση στις ελληνοϊρακινές σχέσεις.

Α.Ε.Α. 4/2005

Περύληψη: Ένσταση κατά εκλογής βουλευτού. Το Σ. δεν κατοχυρώνει το εκλογικό αποτέλεσμα της πρώτης κατανομής. Επομένως, η, κατά της διατάξεις του εκλογικού νόμου περί «εξομάλυνσης», αφαίρεση έδρας που πήρε, από την πρώτη κατανομή, το κόμμα που την προσφέρει, δεν αντίκειται στο Σ.

Πρόεδρος: Χρ. Γεραρής, Πρόεδρος Σ.τ.Ε.
Εισηγητής: Ι. Μαντζουράνης, Σύμβουλος Επικρατείας

1. Επειδή, με την κρινόμενη ένσταση ζητείται εμπροθέσμως η ακύρωση της εκλογής του Ν.Γ., ως βουλευτή του κόμματος Κ.Κ.Ε. στην εκλογική περιφέρεια του νομού Μ., κατά τις γενικές βουλευτικές εκλογές της 7ης Μαρτίου 2004.

2. Επειδή, ο ενιστάμενος θα αναδικνυόταν βουλευτής του κόμματος ΠΑ.ΣΟΚ στην ίδια εκλογική περιφέρεια, αν δεν παρεχωρείτο η έδρα στον καθ' ου η ένσταση βάσει του συστήματος της «εξομάλυνσης». Επομένως νομιμοποιείται στην άσκηση της κρινόμενης ένστασης.

3. Επειδή, στις εφαρμοστές εν προκειμένω διατάξεις του άρθρου 4 του ν. 1907/1990 που ενσωματώθηκαν στις παραγράφους 11 έως 13 του άρθρου 98 του κωδικοποιητικού π.δ. 351/2003, ορίζονται τα εξής:

«11. Κόμμα ή συνασπισμός, που δικαιούται να εκλέξει βουλευτή, σε καμιά περίπτωση δε λαμβάνει λιγότερες από το 70% των εδρών που αντιστοιχούν στο ποσοστό των ψήφων του στην επικράτεια, πολλαπλασιαζόμενο επί 300. Το κλάσμα παραλείπεται.

Εφ' όσον υπάρχουν κόμματα ή συνασπισμοί που υστερούν, τότε αυτά λαμβάνουν τόσες έδρες, επί πλέον, όσες απαιτούνται για να εξασφαλιστεί η εφαρμογή του πρώτου εδαφίου. Οι έδρες αυτές αφαιρούνται από τα αμέσως κατά σειρά προηγούμενα αυτών, σε έδρες κόμματα ή συνασπισμούς.

12. Οι πρόσθετες έδρες δίδονται στους δικαιούχους, αρχίζοντας από τους μικρότερους, σε συνολικό ποσοστό ψήφων επικρατείας.

Κόμμα ή συνασπισμός, που δικαιούται έδρες, τις λαμβάνει από το αμέσως προηγούμενο αυτού, που προσφέρει έδρες και κατά σειρά από το μικρότερο προς το μεγαλύτερο, μέχρι ικανοποίησης του δικαιώματός του. Τις έδρες αυτές λαμβάνει στις εκλογικές περιφέρειες που έχει το μεγαλύτερο αριθμό ψήφων, μετά την πρώτη κατανομή, αριθμό ψήφων και υπό την προϋπόθεση ότι δεν πήρε έδρα κατά την δεύτερη κατανομή στην ελάσσονα αυτήν εκλογική περιφέρεια. Στην περίπτωση που είχε λάβει έδρα κατά την δεύτερη κατανομή, την πρόσθετη έδρα λαμβάνει στην αμέσως επόμενη ελάσσονα εκλογική περιφέρεια που έχει το μεγαλύτερο αριθμοποιημένο υπόλοιπο. Από την αυτή εκλογική περιφέρεια δεν διατίθεται έδρα και σε άλλο δικαιούχο κόμμα ή συνασπισμό, αλλά εφαρμόζεται ανάλογα το προηγούμενο εδάφιο.

13. Η Ανωτάτη Εφορευτική Επιτροπή εκδίδει την προβλεπόμενη από την παράγραφο 2 του άρθρου 101 του παρόντος απόφασή της, μετά την κατά τις προηγούμενες παραγράφους 11 και 12 εξομάλυνση της αντιστοιχίας ψήφων και εδρών».

4. Επειδή, όπως έχει κριθεί (ΑΕΔ 1, 4, 5, 6, 18/1994, 22, 23/1997 κ.ά.) το Σύνταγμα δεν κατοχυρώνει τα εκλογικά αποτελέσματα της πρώτης κατανομής, την οποία τυχόν προβλέπει το εκλογικό σύστημα. Επομένως, η, κατά τις ως άνω διατάξεις περί εξομάλυνσης της αντιστοιχίας εδρών προς ψήφους, αφαίρεση έδρας, που πήρε το κόμμα που την προσφέρει από την πρώτη κατανομή, δεν αντίκειται στο Σύνταγμα.

5. Επειδή, με την κρινόμενη ένσταση προβάλλεται ότι η ανακήρυξη ως βουλευτή του κόμματος Κ.Κ.Ε. κατά τις εκλογές της 7.3.2004 του Ν.Γ. στην εκλογική περιφέρεια του νομού Μαγνησίας είναι άκυρη γιατί η έδρα αυτή, η οποία αφαιρέθηκε από το κόμμα ΠΑ.ΣΟΚ με την διαδικασία της εξομάλυνσης και την οποία θα καταλάμβανε ο ενιστάμενος, είχε απονεμηθεί στο κόμμα αυτό από την πρώτη κατανομή. Κατά τον ενιστάμενο, ο οποίος δεν αμφισβητεί με την ένσταση τη συνταγματικότητα του θεσμού της εξομάλυνσης στο σύνολό του, με τη διαδικασία της εξομάλυνσης μπορεί να παραχωρούνται έδρες που πήρε το προσφέρον κόμμα από τις β' ή γ' κατανομές, και όχι από την α', αντίθετη δε εκδοχή θα αντέκειτο στη συνταγματική αρχή της ισοδυναμίας της ψήφου και την αρχή της αναλογικής εκπροσώπησης των κομμάτων στη Βουλή που διασφαλίζεται κατά βάση με την πρώτη κατανομή. Ο λόγος, όμως, αυτός είναι, σύμφωνα, με τα εκτεθέντα στην τέταρτη σκέψη, απορριπτέως ως αβάσι-

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Π. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ

Πάρεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας

Α.Ε.Δ. 1/2005

Περίληψη: Απαράδεκτη ένσταση κατά εκλογής βουλευτού, διότι ο ενιστάμενος δεν απέδειξε την ιδιότητά του ως εκλογέως της εκλογικής περιφέρειας στην οποία ανακηρύχθηκαν οι καθ' ων η ένσταση βουλευτές.

Πρόεδρος: Φ. Στεργιόπουλος, αντιπρόεδρος Σ.τ.Ε.

Εισηγητής: Ι. Μαντζουράνης, Σύμβουλος Επικρατείας

1. Επειδή με την κρινόμενη ένσταση ζητείται η ακύρωση της 1077/2004 αποφάσεως του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Πειραιώς, κατά το μέρος που με αυτήν ανακηρύχθηκαν η Ε.Π. και ο Π.Μ. βουλευτές της Α' εκλογικής περιφέρειας Πειραιώς, του κόμματος «Κ.Κ.Ε.» η πρώτη και του κόμματος «Ν.Δ.» ο δεύτερος.

2. Επειδή στο άρθρο 125 της «Νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών» που κωδικοποιήθηκε με το άρθρο μόνο του π.δ. 351/2003 «Κωδικοποίηση σ' ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών» (Α' 316), ορίζεται ότι: «Ένσταση κατά του κύρους βουλευτικής εκλογής σε ορισμένη εκλογική περιφέρεια έχει το δικαίωμα να ασκήσει ... και κάθε εκλογέας γραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους της ίδιας εκλογικής περιφέρειας ...». Εξ άλλου, στο μεν άρθρο 30 του Κώδικα για το ΑΕΔ που κυρώθηκε με άρθρο πρώτο του ν. 345/1976 (ΦΕΚ 141 τ. Α'), ορίζεται ότι «1. Οι διάδικοι οφείλουν να προσκομίσουν εις τον Εισηγητήν επτά ημέρας προ της συζήτησεως όλα τα αποδεικτικά στοιχεία των υπ' αυτών προβαλλομένων ισχυρισμών. 2. (...). 3. Η εκπροσώπηση υποβολή των αποδεικτικών στοιχείων καθιστά αυτά απαράδεκτα... 4. (...). 5. (...)», στο δε άρθρο 31 ότι «1. Το Ειδικόν Δικαστήριον εξετάζει αυτεπαγγέλτως το παραδεκτόν της ενστάσεως... 2. Εν περιπτώσει αναβολής της συζήτησεως αι προθεσμίες, αι οποίαι προβλέπονται δια τας προ της ημέρας της συζήτησεως ενεργείας των διαδικών, υπολογίζονται βάσει της αρχικώς προσδιορισθείσης δικασίμου και συχί της μετ' αναβολήν. 3.(...).».

3. Επειδή ο αιτών προβάλλει ότι είναι δημότης του Δήμου Πειραιώς (και κατά συνεκδοχή) εκλογέας της Α' εκλογικής Περιφέρειας Πειραιώς, στην οποία ανακηρύχθηκαν βουλευτές οι καθ' ων η ένσταση, και ότι λόγω της ιδιότητάς του αυτής έχει έννομο συμφέρον για την άσκηση της κρινόμενης ένστασης. Προς απόδειξη του ισχυρισμού αυτού ο ενιστάμενος αφ' ενός μεν κατέθεσε στη Γραμματεία του Α.Ε.Δ. μαζί με το δικόγραφο της ενστάσεως ανεπικύρωτο φωτοαντίγραφο βεβαίωσης του Πρωτοδικείου Πειραιώς, στην οποία βεβαιώνεται ότι «Ο εκλογέας Τ.Σ. του Σ. ψήφισε κατά τις βουλευτικές εκλογές της 7ης Μαρτίου 2004», αφ' ετέρου δε κατέθεσε στις 8.12.2004 στο ακροατήριο κατά την συζήτηση της υποθέσεως (μετ' αναβολήν) το πρωτότυπο της βεβαίωσης αυτής. Από τη βεβαίωση, όμως, αυτή και μόνον, και ανεξαρτήτως του νομοτύπου της προσκομιδής της, δεν αποδεικνύεται ότι ο ενιστάμενος είναι εκλογέας της Α' εκλογικής περιφέρειας Πειραιώς, εγγεγραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους της περιφέρειας αυτής. Και τούτο διότι, κατ' άρθρο 94 παρ. 4 της εκλογικής νομοθεσίας το Πρωτοδικείο Πειραιώς είναι αρμόδιο για τα κατά την παρ. 3 του ίδιου άρθρου θέματα της εκλογικής διαδικασίας όχι μόνον για την Α', αλλά και για τη Β' εκλογική περιφέρεια Πειραιώς, ενώ, εξ άλλου, ο ενιστάμενος δεν προσέκοιμισε αποδεικτικά στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι είναι δημότης Πειραιώς, όπως ισχυρίζεται με την ένσταση. Συνεπώς, η κρινόμενη ένσταση είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη, λόγω μη νομιμο-

Αριθμός 23/1997

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

(κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος)

Συγκροτήθηκε από τους Δικαστές Βασίλειο Μποτόπουλο, Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, Πρόεδρο, Ιωάννη Λασκαρίδη, Γ' Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου. (κωλυομένου του Προέδρου και των αρχαιοτέρων του Αντιπροέδρων). Γεώργιο Κοκολάκη, Β' Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου. (κωλυομένου του Προέδρου και του αρχαιότερου του Αντιπροέδρου), Στυλιανό Σαρηβαλάση, Φώτιο Στεργιόπουλο, Εισηγητή, Γεώργιο Σταυρόπουλο, Σπύρο Καραλή, Συμβούλους της Επικρατείας, Πολύβιο Μαντζιάρη, Γεώργιο Σκαρλάτο, Ευάγγελο Κρουσταλάκη, Προκόπιο Μάκο, Αρεοπαγίτες, ως μέλη, και το Γραμματέα Φραγκούλη Καμπάνη.

Συνεδρίασε δημόσια στο ακροατήριό του στις 19 Φεβρουαρίου 1997, για να δικάσει την παρακάτω υπόθεση μεταξύ των:

ΕΝΙΣΤΑΜΕΝΟΥ: Ευριπίδη Στυλιανίδη του Στυλιανού, κατοίκου Κομοτηνής, ο οποίος παραστάθηκε μετά του πληρεξουσίου του δικηγόρου Ιωάννου Αδαμόπουλου. Και

ΚΑΘ'ΩΝ Η ΕΝΕΤΑΣΗ: 1) Γκαλήπ Γκαλήπ του Σαμπαχεδίν, κατοίκου Κομοτηνής, ο οποίος παραστάθηκε δια του πληρεξουσίου του δικηγόρου Δημητρίου Μελίσσα δυνάμει του αριθ. 475/16-1-1997 πληρεξουσίου της συμβολαιογράφου Αθηνών Μαργαρίτας Αναστασάκη, και 2) Μουσταφά Μουσταφά του Μεμέτ, κατοίκου Κομοτηνής, ο οποίος δεν παραστάθηκε.

Ο ενιστάμενος με την από 9 Οκτωβρίου 1996 ένστασή του ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, που κατέθεσε κατά

νόμο στο Γραμματέα του με αριθμό 20/10-10-1996, ζήτησε όσα αναφέρονται στο αιτητικό της.

Η εκδίκαση της υποθέσεως άρχισε με την ανάγνωση της εκθέσεως από τον Εισηγητή-Σύμβουλο της Επικρατείας Φώτιο Στεργιόπουλο.

Έπειτα το Δικαστήριο άκουσε τους πληρεξουσίους δικηγόρους των διαδίκων, οι οποίοι ανέπτυξαν και προφορικά τις προτάσεις τους.

Μελέτησε τη δικογραφία

Σκέφθηκε κατά το Νόμο.

1. Επειδή, με την κρινόμενη ένσταση, ο ενιστάμενος, που είχε ανακηρυχθεί υποψήφιος βουλευτής με τον συνδυασμό του κόμματος της "Νέας Δημοκρατίας" στην εκλογική περιφέρεια του Νομού Ροδόπης με την απόφαση 143/1996 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Ροδόπης ζητεί την ακύρωση της ανακήρυξης της εκλογής των καθ'ων, που έγινε με την απόφαση 144/1996 του ίδιου δικαστηρίου. (Ο μεν πρώτος των καθ'ων εκλέχθηκε με τον συνδυασμό του κόμματος "Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα", ο δε δεύτερος με τον συνδυασμό του κόμματος "Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου").

2. Επειδή, ο ενιστάμενος έχει έννομο συμφέρον για την άσκηση της κρινόμενης ένστασης, με την οποία επιδιώκει την ανακήρυξή του ως βουλευτή (άρθρο 116 π.δ. 92/1994). "Κωδικοποίηση σ'ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών", (ΦΕΚ 69 τ. Α').

3. Επειδή, η κρινόμενη ένσταση ασκήθηκε εμπρόθεσμα, δόξεντος ότι κατατέθηκε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 10/10/1996, η δε απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Ροδόπης

144/1996 δημοσιεύθηκε στις 30/9/1996 (άρθρο 25 του Κώδικα "περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου").

4. Ξπειδή, με το άρθρο 4 του ν. 1907/1990 (ΦΕΚ 163 τ.Α') ορίσθηκαν τα εξής, υπό τον τίτλο "Ξξομάλυνση αντιστοιχίας ψήφων και εδρών". "1. Κατά την εφαρμογή των διατάξεων του παρόντος νόμου, σε καμιά περίπτωση, κόμμα ή συνασπισμός, που δικαιούται να εκλέξει βουλευτή, δεν λαμβάνει λιγότερες από το 70% των εδρών που αντιστοιχούν στο ποσοστό των ψήφων του στην επικράτεια, πολλαπλασιαζόμενο επί 300. Το κλάσμα παραλείπεται. Εθ'όσον υπάρξουν κόμματα ή συνασπισμοί που υστερούν, τότε αυτά λαμβάνουν τόσες έδρες, επί πλέον, όσες απαιτούνται για να εξασφαλίζεται η εφαρμογή του πρώτου εδαφίου. Οι έδρες αυτές αφαιρούνται από τα αμέσως κατά σειρά προηγούμενα αυτών, σε έδρες, κόμματα ή συνασπισμούς. 2. Οι πρόσθετες έδρες δίδονται στους δικαιούχους, αρχίζοντας από τους μικρότερους, σε συνολικό ποσοστό ψήφων επικρατείας. Κόμμα ή συνασπισμός, που δικαιούται έδρες, τις λαμβάνει από το αμέσως προηγούμενο αυτού, που προσθέρει έδρες και κατά σειρά από το μικρότερο προς το μεγαλύτερο, μέχρι ικανοποίησης του δικαιώματός του. Τις έδρες αυτές λαμβάνει στις εκλογικές περιφέρειες που έχει το μεγαλύτερο αχρησιμοποίητο, μετά την πρώτη κατανομή, αριθμό ψήφων και υπό την προϋπόθεση ότι δεν πήρε έδρα κατά τη δεύτερη κατανομή στην ελάχισσυνα αυτήν εκλογική περιφέρεια. Στην περίπτωση που είχε λάβει έδρα κατά τη δεύτερη κατανομή, την πρόσθετη έδρα λαμβάνει στην αμέσως επόμενη ελάχισσυνα εκλογική περιφέρεια που έχει το μεγαλύτερο αχρησιμοποίητο υπόλοιπο. Από την αυτή εκλογική περιφέρεια δεν δια-

τίθεται έδρα και σε άλλο δικαιούχο κόμμα ή συνασπισμό, αλλά εφαρμόζεται ανάλογα το προηγούμενο εδάφιο. 3. Η Ανωτάτη Ελεγκτική Επιτροπή εκδίδει την προβλεπόμενη από την παράγραφο 2 του άρθρου 91 του π.δ. 152/1985 απόφασή της, μετά την κατά τις προηγούμενες παραγράφους εξομάλυνση της αντιστοιχίας ψήφων και εδρών". (Οι διατάξεις αυτές τέθηκαν ως παρ. 11, 12 και 13 του άρθρου 88 του κωδικοποιητικού π.δ. 92/1994 - ΦΕΚ 69 τ. Α').

5. Επειδή, σύμφωνα με το άρθρο 54 παρ. 1 του Συντάγματος οι εκλογικές περιφέρειες ορίζονται με νόμο, από καμιά δε συνταγματική διάταξη δεν προκύπτει ότι οι βουλευτές εκλέγονται υποχρεωτικώς βάσει της δυνάμεως του κόμματος, στους συνδυασμούς του οποίου περιλήφθηκαν, σε ορισμένη εκλογική περιφέρεια, δοθέντος και του ότι κατά το άρθρο 51 παρ. 2 του Συντάγματος οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος και όχι την εκλογική περιφέρεια στην οποία εκλέγονται. Έτσι, ο κοινός νομοθέτης μπορεί να ορίσει, σύμφωνα με το άρθρο 54 παρ. 1 του Συντάγματος, ότι η εκλογή βουλευτών πραγματοποιείται όχι αποκλειστικά από τις ψήφους τις οποίες έλαβε το κόμμα τους στην ελάσσονα εκλογική περιφέρεια αλλά και από το σύνολο της εκλογικής δύναμης που έχει το κόμμα αυτό στη μείζονα περιφέρεια ή και σε ολόκληρη την επικράτεια, ακόμη δε και ανεξαρτήτως της εκλογικής του δύναμης στην ελάσσονα περιφέρεια (ΑΕΔ 1, 15, 19/1994). Περαιτέρω, από τις διατάξεις του εκλογικού νόμου που έχουν παρατεθεί στην προηγούμενη σκέψη, προκύπτει ότι το μέτρο της λεγόμενης εξομάλυνσης αντιστοιχίας ψήφων και εδρών, έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι δίδονται έξι έδρες, επιπλέον όσων έχουν ήδη λάβει, σε κόμματα που

δεν έλαβαν με την κατανομή των εδρών, που είχε γίνει σύμφωνα με τις λοιπές διατάξεις του νόμου, δηλαδή με τις προβλεπόμενες από τα άρθρα 88, 89 και 90 πρώτη, δεύτερη και τρίτη κατανομές εδρών, το πιο πάνω ποσοστό εβδομήντα τοις εκατό. Συνεπώς, από το γεγονός ότι, όπως ήδη σημειώθηκε, οι διατάξεις αυτές του άρθρου 4 του ν. 1907/1990, τέθηκαν ως παράγραφοι του άρθρου 88 του π.δ. 92/1994, το οποίο έχει τον τίτλο "πρώτη κατανομή εδρών", δεν έπεται ότι η διαδικασία της εξομάλυνσης πρέπει να γίνεται, όπως προβάλλει ο ενιστάμενος, αμέσως μετά την πρώτη κατανομή και πριν αρχίσει η διαδικασία των άλλων κατανομών. Εξ άλλου η διαδικασία αυτή της εξομάλυνσης δεν επηρεάζει τη διαδικασία και τα αποτελέσματα της δεύτερης κατανομής εδρών (ούτε της τρίτης κατανομής), αφού έπεται αυτών. Συνεπώς, όσα αντίθετα υποστηρίζονται με την κρινόμενη ένσταση πρέπει ν' απορριθθούν ως αβάσιμα, καθώς και η κρινόμενη ένσταση στο σύνολό της.

5. Επειδή, το Δικαστήριο εκτιμά τις περιστάσεις και απαλλάσσει τον ενιστάμενο της δικαστικής δαπάνης του καθ' ου, ο οποίος παρέστη.

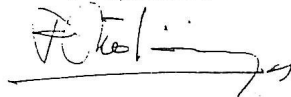
Δ ι α τ α ύ τ α

Απορρίπτει την κρινόμενη ένσταση και

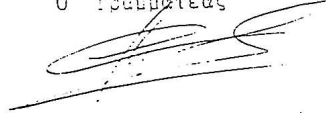
Απαλλάσσει τον ενιστάμενο της δικαστικής δαπάνης του καθ' ου.

Κρίθηκε, αποφασίσθηκε στην Αθήνα στις 24 Μαρτίου 1997 και δημοσιεύθηκε σε δημόσια στο ακροατήριο συνεδρίαση στην Αθήνα στις 16 Απριλίου 1997.

Ο Πρόεδρος

Ο Γραμματέας

Αριθμός 22/1997

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

(κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος)

Συγκροτήθηκε από τους Δικαστές Βασίλειο Μποτόπουλο, Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, Πρόεδρο, Ιωάννη Λασκαρίδη, Γ' Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου, (κωλυομένου του Προέδρου και των αρχαιοτέρων του Αντιπροέδρων), Γεώργιο Κοκολάκη, Β' Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, (κωλυομένου του Προέδρου και του αρχαιότερου του Αντιπροέδρου), Στυλιανό Σαρηβαλάση, Θώτιο Στεργιόπουλο, Εισηγητή, Γεώργιο Σταυρόπουλο, Σπύρο Καραλή, Συμβούλους της Επικρατείας, Πολύβιο Μαντιζάρα, Γεώργιο Σκαολάτο, Ευάγγελο Κρουσταλάκη, Προκόπιο Μάκο, Αρεοπαγίτες, ως μέλη, και το Γραμματέα Φραγκούλη Καμπάνη.

Συνεδροίασε δημόσια στο ακροατήριό του στις 19 Φεβρουαρίου 1997, για να δικάσει την παρακάτω υπόθεση μεταξύ των:

ΕΝΙΣΤΑΜΕΝΟΥ: Κωνσταντίνου Ρήγα του Γεωργίου, κατοίκου Ιωαννίνων, ο οποίος παραστάθηκε μετά του πληρεξουσίου του δικηγόρου Λεωνίδα Νικολούζου. Και

ΚΑΘ'ΩΝ Η ΕΝΣΤΑΣΗ: 1) Αποστόλου Τασούλα του Βασιλείου, κατοίκου Ιωαννίνων, ο οποίος δεν παραστάθηκε, 2) Βασιλείου Κοντογιαννόπουλου του Νικολάου, κατοίκου Αθηνών, ο οποίος παραστάθηκε δια του πληρεξουσίου του δικηγόρου Ευαγγέλου Βολουδάκη δυνάμει του αριθ. 1450/14.2.1997 πληρεξουσίου της συμβολαιογράφου Αθηνών Αικατ. Λυκοπανάγου, και 3)

Στυλιανής (Στέλλας) Αλφιέρη του Αντωνίου, κατοίκου Πειραιά, η οποία παραστάθηκε μετά του πληρεξουσίου της δικηγόρου Λεωνίδα Καλτσά.

Ο ενιστάμενος με την από 14 Οκτωβρίου 1996 ένστασή του ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, που εισήχθη με το υπ' αριθμ. 1017/16.10.1996 έγγραφο της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Ιωαννίνων, κατετέθη κατά νόμο στο Γραμματέα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου με αριθμό 85/21-10-1996 και ζήτησε όσα αναφέρονται στο αιτήτικό της.

Η εκδίκαση της υποθέσεως άρχισε με την ανάγνωση της εκθέσεως από τον Εισηγητή-Σύμβουλο της Επικρατείας Φώτιο Στεργιόπουλο.

Έπειτα το Δικαστήριο άκουσε τους πληρεξουσίου δικηγόρους των διαδίκων, οι οποίοι ανέπτυξαν και προφορικά τις προτάσεις τους.

Μελέτησε τη δικογραφία

Σκέφθηκε κατά το Νόμο.

1. Επειδή, με την κρινόμενη ένσταση, ο ενιστάμενος, που είχε ανακηρυχθεί υποψήφιος βουλευτής, με τον συνδυασμό του κόμματος "Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου", στην Εκλογική Περιφέρεια του Νομού Ιωαννίνων και με τις αποφάσεις 344/1996 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Ιωαννίνων και 1147/1996 του Αρείου Πάγου (Α' τμήματος), ζητεί την ακύρωση της ανακήρυξης της εκλογής του καθ' ου ως βουλευτή με το κόμμα "Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας", η οποία έγινε με την απόφαση 378/1996 του προαναφερόμενου Πρωτοδικείου.

2. Επειδή, ο ενιστάμενος έχει έννομο συμφέρον για την άσκηση της κρινόμενης ένστασης, με την οποία επιδιώκει

την ανακήρυξή του ως βουλευτή (άρθρο 116 π.δ. 92/1994). "Κωδικοποίηση σ' ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών". (ΦΕΚ 69 τ.Α').

3. Επειδή, η κρινόμενη ένσταση ασκήθηκε εμπρόθεσμα, δοθέντος ότι, κοινοποιήθηκε στον Εισαγγελέα Πρωτοδικών Ιωαννίνων στις 15/10/1996. η δε απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Ιωαννίνων 378/1996 δημοσιεύθηκε στις 30/9/1996. (άρθρο 25 παρ. 1 και 3 του Κώδικα "περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου" ΦΕΚ 141 τ. Α').

4. Επειδή, με το άρθρο 4 του ν. 1907/1990 (ΦΕΚ 163 τ. Α') ορίσθηκαν τα εξής, υπό τον τίτλο "Εξομάλυνση αντιστοιχίας ψήφων και εδρών". "1. Κατά την εθάρμογή των διατάξεων του παρόντος νόμου, σε καμιά περίπτωση, κόμμα ή συνασπισμός, που δικαιούται να εκλέξει βουλευτή, δεν λαμβάνει λιγότερες από το 70% των εδρών που αντιστοιχούν στο ποσοστό των ψήφων του στην επικράτεια, πολλαπλασιαζόμενο επί 300. Το κλάσμα παραλείπεται. Εφόσον υπάρξουν κόμματα ή συνασπισμοί που υστερούν, τότε αυτά λαμβάνουν τόσες έδρες, επί πλέον, όσες απαιτούνται για να εξασφαλίζεται η εθάρμογή του πρώτου εδαφίου. Οι έδρες αυτές αφαιρούνται από τα αμέσως κατά σειρά προηγούμενα αυτών, σε έδρες, κόμματα ή συνασπισμούς. 2. Οι πρόσθετες έδρες δίδονται στους δικαιούχους, αρνίζοντας από τους μικρότερους, σε συνολικό ποσοστό ψήφων επικρατείας. Κόμμα ή συνασπισμός, που δικαιούται έδρες, τις λαμβάνει από το αμέσως προηγούμενο αυτού. που προσφέρει έδρες και κατά σειρά από το μικρότερο προς το μεγαλύτερο, μέχρι ικανοποίησης του δικαιώματός του. Τις έδρες αυτές λαμβάνει στις εκλογικές περιφέρειες που έχει το μεγαλύτερο αχρησιμοποίητο,

μετά την πρώτη κατανομή, αριθμό ψήφων και υπό την προϋπόθεση ότι δεν πήρε έδρα κατά τη δεύτερη κατανομή στην ελάχιστονη εκλογική περιφέρεια. Στην περίπτωση που είχε λάβει έδρα κατά τη δεύτερη κατανομή, την πρόσθετη έδρα λαμβάνει στην αμέσως επόμενη ελάχιστονη εκλογική περιφέρεια που έχει το μεγαλύτερο αχρησιμοποίητο υπόλοιπο. Από την αυτή εκλογική περιφέρεια δεν διατίθεται έδρα και σε άλλο δικαιούχο κόμμα ή συνασπισμό, αλλά εθαρμάζεται ανάλογα το προηγούμενο εδάφιο.

3. Η Ανωτάτη Εφορευτική Επιτροπή εκδίδει την προβλεπόμενη από την παράγραφο 2 του άρθρου 91 του π.δ. 152/1985 απόφασή της, μετά την κατά τις προηγούμενες παραγράφους εξομάλυνση της αντιστοιχίας ψήφων και εδρών". (Οι διατάξεις αυτές τέθηκαν ως παρ. 11, 12 και 13 του άρθρου 88 του κωδικοποιητικού π.δ. 92/1994 - ΦΕΚ 69 τ. Α').

5. Επειδή, οι πιο πάνω διατάξεις (βλ. ειδικότερα την πρώτη περίοδο του δεύτερου εδαφίου της παρ. 1 του άρθρου 4 του ν. 1907/1990), προβλέπουν ότι τα κόμματα (ή συνασπισμοί), που υπό τις οριζόμενες εκεί προϋποθέσεις, υστερούν, κατά την έκφραση του νόμου, του μνημονευμένου ποσοστού εδρών, εβδομήντα τοις εκατό, "λαμβάνουν τόσες έδρες, επί πλέον", όσες απαιτούνται για να εξασφαλισθεί η εφαρμογή του πρώτου εδαφίου της ίδιας διάταξης (της παρ. 1 του ίδιου άρθρου 4), οι επιπλέον δε έδρες, κατά την παρ. 2 του ίδιου άρθρου 4, δίδονται "στους δικαιούχους, αρχίζοντας από τους μικρότερους, σε αριθμό ψήφων επικρατείας", "από το αμέσως προηγούμενο αυτού" κάθε δικαιούχου κόμματος ή συνασπισμού "που προσθέτει έδρες, και κατά σειρά από το μικρότερο" (κόμμα) "προς το μεγαλύτερο". Από τις διατάξεις αυτές προκύπτει ότι το μέ-

τρο της λεγόμενης εξομάλυνσης αντιστοιχίας ψήφων και εδρών, έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι δίδονται έδρες επιπλέον όσων έχουν ήδη λάβει στις προβλεπόμενες από τα άρθρα 88, 89 και 90 πρώτη, δεύτερη και τρίτη κατανομές εδρών σε κόμματα που δεν έλαβαν αριθμό εδρών που να αντιστοιχεί στο πιο πάνω ποσοστό, εβδομήντα τοις εκατό, των εδρών που αντιστοιχούν στο ποσοστό των ψήφων που έλαβαν στην επικράτεια, πολλαπλασιαζόμενο επί 300. Με το πιο πάνω δεδομένο πρέπει να ερμηνευθεί και η δεύτερη περίοδος της παρ. 1 του ίδιου άρθρου 4 του ν. 1907/1990, κατά την οποία οι επί πλέον αυτές έδρες "αδαιρούνται από τα αμέσως προηγούμενα αυτών, σε έδρες, κόμματα ή συνασπισμούς". Η διάταξη αυτή αναφέρεται προδήλως σε κόμματα ή συνασπισμούς που κατά τις κατανομές πρώτη, δεύτερη και τρίτη, έχουν λάβει έδρες περισσότερες του πιο πάνω ποσοστού, εβδομήντα τοις εκατό, και συνεπώς, όχι μόνο δεν είναι "δικαιούχοι", αλλά αντιθέτως, έχοντας λάβει έδρες που υπερβαίνουν το ποσοστό αυτό, έχουν τη δυνατότητα (και την υποχρέωση) να "προσφέρουν έδρες".

6. Επειδή, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του οακέλου, τα ποσοστά των πέντε πρώτων κομμάτων κατά τις εκλογές της 22/9/1996 ήταν, όπως δεν αμφισβητείται, τα εξής: α) "Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα" 41,495% β) "Νέα Δημοκρατία" 38,124% γ) "Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας" 5,603% δ) "Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου" 5,119% ε) "Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα" 4,437%, με βάση δε τα αποτελέσματα των πρώτης, δεύτερης και τρίτης κατανομών τα μόνα κόμματα τα οποία είχαν ποσοστό εδρών πάνω από το 70% εκείνων που ανα-

λογούσε στο σύνολο των ψήφων τους στην Επικράτεια ήταν τα κόμματα "Νέα Δημοκρατία" (δεύτερο) και "Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα" (πρώτο). Συνεπώς, ορθώς κρίθηκε ότι το πρώτο προσφέρων κόμμα ήταν η "Νέα Δημοκρατία", όλα δε όσα αντίθετα υποστηρίζονται με την κρινόμενη ένσταση, και ειδικότερα ότι και τα δικαιούχα κόμματα (δηλαδή τα κόμματα που έχουν λάβει έδρες λιγότερες του εβδομήντα τοις εκατό), προσοφέρουν σε άλλα δικαιούχα κόμματα έδρες, τις οποίες στη συνέχεια λαμβάνουν, μαζί με τις "επί πλέον" έδρες που δικαιούνται, από το αμέσως προηγούμενο αυτών κόμμα (ή συνασπισμό), ακόμη και αν και αυτό είναι δικαιούχο υπό την έννοια του νόμου, πρέπει ν' απορριφθούν ως αβάσιμα, καθώς και η κρινόμενη ένσταση στο σύνολό της.

7. Επειδή, το Δικαστήριο εκτιμά τις περιστάσεις και απαλλάσσει τον ενιστάμενο από τη δικαστική δαπάνη των καθ' ύν οι οποίοι παρέστησαν (άρθρο 22 παρ. 3 του Κώδικα).

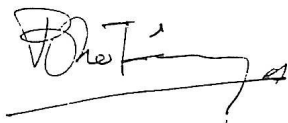
Δ ι α τ α ύ τ α

Απορρίπτει την κρινόμενη ένσταση και

Απαλλάσσει τον ενιστάμενο της δικαστικής δαπάνης των καθ' ύν.

Κρίθηκε, αποφασίσθηκε στην Αθήνα στις 24 Μαρτίου 1997 και δημοσιεύθηκε σε δημόσια στο ακροατήριο συνεδρίαση στην Αθήνα στις 16 Απριλίου 1997.

Ο Πρόεδρος

Ο Γραμματέας

Αριθμός 65/1995

Το

Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο
(κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος)

Συγκροτήθηκε από τους Δικαστές, Βασίλειο Μποτόπουλο, Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, Πρόεδρο, Νικόλαο Καβαλιέρο, Γ' Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου (κωλυομένου του Προέδρου Βασ. Κόκκινου και των αρχαιοτέρων του Αντιπροέδρων), Γεώργιο Κοκκολάκη, Β' Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου (κωλυομένου του Προέδρου Απ. Μπότσου και του αρχαιότερου του Αντιπροέδρου), Φώτιο Καττούρο, Β' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού Γ. Δεληγιάννη), Παναγιώτη Ζ. Φλώρο-Εισηγητή-, Συμβούλους της Επικρατείας, Παύλο Ζιάννη, Θεόδωρο Τόλια, γ' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού Ν. Παραθύρα), Αρεοπαγίτες, Σωτήριο Ρίζο, α' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού Στ. Σαρμβαλάση), Σύμβουλο της Επικρατείας, Κωνσταντίνο Λυμπερόπουλο, Προκόπιο Μάκο, Β' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού), Αρεοπαγίτες, και Αγγελική Θεοφιλοπούλου, Σύμβουλο της Επικρατείας, ως μέλη και το Γραμματέα Φραγκούλη Καμπάνη.

Συνεδρίασε δημόσια στο ακροατήριό του στις 13 Δεκεμβρίου 1995, για να δικάσει την ένσταση του,

ΕΝΙΣΤΑΜΕΝΟΥ: Νικολάου Χ. Κασνακίδη, κατοίκου Αθηνών, ο οποίος δεν παραστάθηκε στο Δικαστήριο.

Ο ενιστάμενος με την από 13 Ιουνίου 1994 ένστασή του ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, που κατέθεσε στο Γραμματέα του με αριθμό 19/21-6-1994 μζήτησε όσα αναφέ-

ρονται στο αιτητικό της.

Η εκδίκαση της υποθέσεως άρχισε με την ανάγνωση της εκθέσεως από τον Εισηγητή, Σύμβουλο της Επικρατείας.

Παναγιώτη Ζ. Φλώρο.

Έπειτα το Δικαστήριο αφού,

Μελέτησε τη δικογραφία

Σκέφθηκε κατά το Νόμο

1. Επειδή με την κρινόμενη ένσταση ζητείται η ακύρωση και επανάληψη των εκλογών της 12-6-1994 για την ανάδειξη αντιπροσώπων της Ελλάδος στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

2. Επειδή στο άρθρο 25 του ν.345/1976 " Περί κυρώσεως του Κώδικος περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Άνωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου" (141) ορίζεται ότι η κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών ένσταση (αίτηση) ασκείται εντός 15 ημερών από της δημοσιεύσεως της προσβαλλομένης αποφάσεως περί ανακηρύξεως των βουλευτών (παρ.1), ότι εντός της αυτής ως άνω προθεσμίας επιτρέπεται η άσκηση προσθέτων λόγων (παρ.2) και ότι η ένσταση και οι πρόσθετοι λόγοι ασκούνται δια δικογράφου κατατιθεμένου κατά το άρθρο 8 παρ. 1 του ίδιου νόμου ή επιδιδομένου δια δικαστικού επιμελητού στον Εισαγγελέα του εκδόντος την προσβαλλομένη απόφαση δικαστηρίου (παρ.3). Από τις διατάξεις αυτές, αναλογικώς εν προκειμένω εφαρμοζόμενες, συμφώνως προς το άρθρο 8 παρ.2 του ν.1180/1981, προκύπτει ότι η κατά του κύρους των εκλογών των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ένσταση δεν δύναται να ασκηθεί πριν να δημοσιευθεί η δικαστική απόφαση που ανακηρύσσει τους εκλεγέντες αντιπροσώπους και που

2ο φύλλο της αριθμ. 65/1995 αποφάσεως του Ανωτάτου

Ειδικού Δικαστηρίου.-

περαιώνει την όλη εκλογική διαδικασία (ΑΕΔ 9,20/1982). Κατόπιν αυτών η κρινόμενη ένσταση κατά του κύρους των εκλογών της 12-6-1994 για την ανάδειξη Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που ασκήθηκε, όπως προκύπτει από τη σχετική πράξη καταθέσεως του Γραμματέως του Δικαστηρίου αυτού την 21-6-1994 δηλαδή πριν να δημοσιευθεί (την 24/6/1994) η υπ' αριθμ. 2315 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, με την οποία ανακηρύχθηκαν οι εκλεγέντες αντιπρόσωποι στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη.-

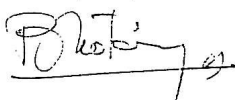
Δ Ι Α Τ Α Υ Τ Α

Απορρίπτει την κρινόμενη ένσταση.-

Κρίθηκε, αποφασίσθηκε στην Αθήνα στις 13 Δεκεμβρίου 1995 και

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια στο ακροατήριο συνεδρίαση στην Αθήνα στις 21 Δεκεμβρίου 1995.-

Ο Πρόεδρος

Ο Γραμματέας

Αριθμός 64/1995

Το

Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

(κατά το άρθρο 100 του Συντάγματος)

Συγκροτούμενο από τους Δικαστές, Βασίλειο Μποτόπουλο, Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, Πρόεδρο, Νικόλαο Καβαλιέρο, Γ' Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου (κωλυομένου του Προέδρου Βασιλείου Κόκκινου και των αρχαιοτέρων του Αντιπροέδρων), Γεώργιο Κοκκολάκη, Β' Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου (κωλυομένου του Προέδρου Απ. Μπότση και του αρχαιότερου του Αντιπροέδρου), Φώτιο Κατζούρο, β' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού Γεωργίου Δεληγιάννη), Παναγιώτη Ζ. Φλώρο-Εισηγητή-Συμβούλους της Επικρατείας, Παύλο Ζιάννη, Θεόδωρο Τόλια, γ' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού Νικ. Παραθύρα), Αρεοπαγίτες, Σωτήριο Ρίζο α' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού Στ. Σαρηβαλάση), Συμβούλους της Επικρατείας, Κωνσταντίνο Λυμπερόπουλο, Πρόκοπιο Μάκο, β' αναπληρωματικό μέλος (κωλυομένου του τακτικού Διον. Κονδύλη), Αρεοπαγίτες, και Αγγελική Θεοφιλοπούλου, Σύμβουλο της Επικρατείας, ως μέλη και το Γραμματέα Φραγκούλη Καμπάνη.

Συνεδρίασε δημόσια στο ακροατήριό του στις 13 Δεκεμβρίου 1995, για να δικάση την ένσταση της.

ΕΝΙΣΤΑΜΕΝΟΥ: Νικολάου Χ. Κασνακίδη, κατοίκου Αθηνών, ο οποίος δεν παραστάθηκε στο Δικαστήριο.

Ο ενιστάμενος με την από 13 Ιουνίου 1994 ένστασή του ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, που κατέθεσε στο γραμματέα του με αριθμό 18/21-6-1994, ζήτησε όσα αναφέρονται στο αιτητικό της.

Η εκδίκαση της υποθέσεως άρχισε με την ανάγνωση της εκθέσεως από τον Εισηγητή-Σύμβουλο της Επικρατείας Παναγ. Φλώρο.

Έπειτα το Δικαστήριο αφού,

Μελέτησε τη δικογραφία

Σκέφθηκε κατά το Νόμο

1. Επειδή, με την κρινόμενη ένσταση ζητείται η ακύρωση και επανάληψη των εκλογών της 12-6-1994 για την ανάδειξη αντιπροσώπων της Ελλάδος στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.
2. Επειδή στο άρθρο 25 του ν.345/1976 "Περί κυρώσεως του Κώδικος περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου"(141)ορίζεται, ότι η κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών ένσταση (αίτηση) ασκείται εντός 15 ημερών από της δημοσιεύσεως της προσβαλλομένης αποφάσεως περί ανακηρύξεως των βουλευτών (παρ. 1), ότι εντός της αυτής ως άνω προθεσμίας επιτρέπεται η άσκηση προσθέτων λόγων (παρ.2) και ότι η ένσταση και οι πρόσθετοι λόγοι ασκούνται δια δικογράφου κατατιθεμένου κατά το άρθρο 8 παρ. 1 του ίδιου νόμου ή επιδιδομένου δια δικαστικού επιμελητού στον Εισαγγελέα του εκδόντος την προσβαλλομένη απόφαση δικαστηρίου (παρ.3). Από τις διατάξεις αυτές, αναλογικώς εν προκειμένω εφαρμοζόμενες, συμφώνως προς το άρθρο

2ο φύλλο της αριθμ. 64/1995 αποφάσεως του Ανωτάτου
Ειδικού Δικαστηρίου.

8 παρ.2 του ν.1180/1981, προκύπτει ότι η κατά του κύρους των εκλογών των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ένσταση δεν δύναται να ασκηθεί πριν να δημοσιευθεί η δικαστική απόφαση που ανακηρύσσει τους εκλεγέντες αντιπροσώπους και που περαιώνει την όλη εκλογική διαδικασία. (ΑΕΔ 9,210/1982). Κατόπιν αυτών η κρινόμενη ένσταση κατά του κύρους των εκλογών της 12-6-1994 για την ανάδειξη των Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που ασκήθηκε ως προκύπτει από τη σχετική πράξη κατάθεσως του Γραμματέως του Δικαστηρίου αυτού την 21-6-1994, δηλαδή πριν να δημοσιευθεί (την 24/6/1994) η υπ' αριθμ. 2315 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, με την οποία ανακηρύχθηκαν οι εκλεγέντες αντιπρόσωποι στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, είναι απορριπτέα ως απαράδεκτη.-

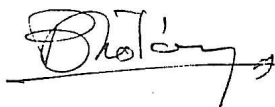
Δ Ι Α Τ Α Υ Τ Α

Απορρίπτει την κρινόμενη ένσταση.-

Κρίθηκε, αποφασίσθηκε στην Αθήνα στις 13 Δεκεμβρίου 1995 και

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια στο ακροατήριο συνεδρίαση στην Αθήνα στις 21 Δεκεμβρίου 1995.

Ο Πρόεδρος

Ο Γραμματέας

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ι.Ελληνόγλωσση

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Δ, 15, εκδόσεις Κάκτου.

Αρχηγείο Πυροσβεστικού Σώματος - Πυροσβεστική Ακαδημία (2001), *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, (επιμ. Νίκη Καλτσόγια - Τουρναβίτη), τεύχ. Α΄, Αθήνα.

Βενιζέλος Β. Ευάγγελος (1991), *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου* Ι, Θεσσαλονίκη.

Βλάχος Σωτ. Δημήτριος (1953), *Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα.

Γεωργόπουλος Α. Κωνσταντίνος (1999), *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, 10^η έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Του ιδίου (1968), *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου*, τόμος Α΄, Αθήνα.

Δαγτόγλου Π. (1988), *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων «Σκέψεις για τη σημερινή κατάσταση του συνταγματικού δικαίου στη χώρα μας»*, ΝοΒ, εκδόσεις Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών.

Δημητρόπουλος Γ. Ανδρέας (2004), *Γενική Συνταγματική Θεωρία*, τόμος Α΄, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.

Ελληνικό Ινστιτούτο Διοικητικών Επιστημών (2001), *Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδας (1992), *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας – Θέσεις και τάσεις της Νομολογίας*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

Εφημερίδα 'Το Βήμα Ιδεών',

Αντί Συνταγματικού Δικαστηρίου νέος νόμος για το Α.Ε.Δ., 3/10/2008.

Εφημερίδα 'Έλευθεροτυπία',

Συνταγματικό Δικαστήριο: Δίνουν υπερεξουσίες για να γλιτώσουν τον έλεγχο;, 27/03/2006.

Θέλουν Συνταγματικό Δικαστήριο μαριονέτα;, 11/02/2006.

Το συνταγματικό δικαστήριο, 29/01/2006.

Εφημερίδα 'Καθημερινή',

Δικαστήρια και έλεγχος της συνταγματικότητας, 19/02/2006.

Θεοδόσης Γεράσιμος (1993), *Συνταγματικό Δικαστήριο στην Ελλάδα;*, σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', (Διεύθυνση: Γ. Παπαδημητρίου - Αντ. Μακρυδημήτρη), Διοίκηση και Πολιτεία, 5, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Καλτσόγια - Τουρναβίτη Νίκη (2002), *Το Σύνταγμα του 1975/1986/2001*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Κασιμάτης Γιώργος (1999), *Συνταγματική Δικαιοσύνη*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Κοιμτζόγλου Ελ. Ιωάννης (2005), *Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου, Συνταγματικό και Διοικητικό Δίκαιο σε συνδυασμό με Διεθνές και Κοινοτικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Λοβέρδος Ν. Ανδρέας (2000), *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας (1828-1975)*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Μανιτάκης Αντώνης (2008), *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Του ιδίου (2004), *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Α', εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Του ιδίου (2001), *Συνταγματική οργάνωση του κράτους*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Του ιδίου (1994), *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, τόμος Α΄, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

Μαρκαντωνάτου - Σκαλτσά Ανδρομάχη (2000), *Η προστασία του διοικουμένου - Βασική αρχή της διοικητικής δράσεως*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Μαυριάς Γ. Κώστας (2004), *Συνταγματικό Δίκαιο*, 3^η έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Μπακογιάννης Κ.(1998), *Ο θεσμός του ΑΕΔ: απολογισμός της εικοσαετίας*, σε «Τα εικοσάχρονα του Συντάγματος 1975», Το Σύνταγμα.

Όμιλος Αριστόβουλου Μάνεση, Διδακτική Μονάδα Συνταγματικού Δικαίου (2008), *Το συνταγματικό δικαστήριο σε ένα σύστημα παρεμπíπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, (επιμ. Αντ. Μανιτάκης - Αλκ. Φωτιάδου), εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη.

Παντελής Μ. Αντώνης (2005), *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα.

Παπαγρηγορίου Ι. Βλάσσιος (1983), *Συνταγματική Δικαιοσύνη, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων - συγκριτική θεώρηση*, σε 'Σύνταγμα και Πολιτεία', 5, τεύχ. Α΄, Αθήνα.

Παπαλάμπρος Απόστολος, *Μερικές σκέψεις για την έννοια του «νόμου» και για το πρόβλημα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, ΤοΣ, τεύχ. 1^ο/Ιανουάριος - Μάρτιος 1988.

Παπαχατζής Μ. Γεώργιος (1991), *Σύστημα του ισχύοντος στην Ελλάδα Διοικητικού Δικαίου*, τόμοι Α΄ και Β΄, 7^η έκδοση, Αθήνα.

Ράικος Γ. Αθανάσιος (2002), *Συνταγματικό Δίκαιο - Θεμελιώδη Δικαιώματα*, τόμος Β΄, 2^η έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Του ιδίου (2002), *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Α΄, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Του ιδίου (2002), *Κείμενα Ελληνικού Δημοσίου Δικαίου*, τόμος Β΄, 2^η έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Ρώτης Μ. Βάσσος (1998), *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, η έκταση και οι φορείς του*, «Αναφορές στη δυναμική του Συντάγματος», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Του ιδίου (1968), *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου*, τόμος Α΄, Αθήνα.

Σκουρής Β., *Η επίλυση των συνταγματικών διαφορών στην Ελλάδα*, ΤοΣ 1986.

Σκουρής Βασίλειος - Βενιζέλος Β. Ευάγγελος (1985), *Ειδικά θέματα δημοσίου δικαίου: Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Σύνταγμα της Ελλάδας (2005), Βουλή των Ελλήνων.

Τάκης Ανδ. – Χατζή Χρ. (1993), «Σκέψεις σχετικά με την πρόταση ίδρυσης Συνταγματικό Δικαστηρίου στη χώρα μας», σε 'Η Δικαιοσύνη και το Σύνταγμα', εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Τσαμπάση Αθ. - Παπαδοπούλου Μαρ. (1993), *Ευρετήριο Αποφάσεων Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου 1985-1992*, Επιστημονική Επετηρίδα Συλλ. Θεσσαλονίκης.

Τσαμπάση Αθ. – Τσιμέκα Γ., *Ευρετήριο Αποφάσεων Ανωτάτων Ειδικών Δικαστηρίων ετών 1976-1984*, ΤοΣ. 1985.

Τσάτσος Θ. Δημήτριος (2006), 'Γιατί διαφωνώ με την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου' σε 'Η αναθεώρηση του Συντάγματος', εκδόσεις Λιβάνη.

Του ιδίου (1993), *Συνταγματικό Δίκαιο - Οργάνωση και Λειτουργία της Πολιτείας*, τόμος Β΄, 2^η έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Του ιδίου (1985), *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Α΄, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

Τσιλιώτης Χαράλαμπος (2007), *Η πρόταση για ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, ΕΔΔ, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.

Του ιδίου, *Απολογισμός της υπερεκατονταετούς εφαρμογής του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων ενόψει της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα - Quo vadis?*, Το Σ, τεύχ. 4^ο/2006.

Χαλαζιάς Χ., Αποστολοπούλου Μ., Μπουροζίκας Γ., Κασιόλας Ε., *Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος*, εκδόσεις Πελεκάνος, Αθήνα.

Χατζηδίνας Α. Ιάσων (1986), *Συνταγματικό Δίκαιο και Πολιτικοί Θεσμοί*, Πειραιάς.

Χορομίδης Κώστας (1995), *Η διαφωνία των Ανώτατων Δικαστηρίων για την έννοια συνταγματικών διατάξεων και η αρμοδιότητα του Ανωτάτου ειδικού Δικαστηρίου*, Αρμ.

Χούγιας - Παλαιολόγος Αλέξανδρος (2007), *Φιλοσοφία του Δικαίου*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.

II. Αλλοδαπή

G. Drago (2006), *Contentieux constitutionnel francais*, 2^e ed, PUF.

R. Dworkin (1986), *Law's Emrire*, Fontana Press, London.

L. Favoreu (1988), *La politique saisie par le Droit. Alterance politique et le Conseil Constitutionnel*, Paris, ed. Economica.

M. Fromont (1996), *La justice constitutionnelle dans le monde*, Dalloz.

Luc Heuschling (2005), *Justice constitutionnelle et justice ordinaire, Epistemologie d' une distinction theorique*, σε 'La notion de justice constitutionnelle' (sous la dir. De C. Grewe, Ol. Jouanjan etc.), Dalloz.

Al. Pizzorusso (1982), *'I sistemi di giustizia costituzionale dai modelli a la prassi'*, Quaderni costituzionali.

W. Skouris, *Constitutional Disputes and Judicial Review in Greece*.

E. Spiliotopoulos (1983), *Judicial Review of Legislative Acts in Greece*, in: Temple Law Quaterly.

III. Ηλεκτρονική

dejure.elsagreece.org

news.kathimerini.gr

www.enet.gr

www.idkaramanlis.gr

www.neosyntagma.gr

www.vimaideon.gr